

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLER ANABİLİM DALI**

**BİTLİS-MUTKİ OHİN MEDRESESİNDE ARAPÇA EĞİTİMİ
(MÜDERRİSLER - MUIDLER - EĞİTİM İLKELERİ - OKUTULAN KİTAPLAR)**

Mikayil TAYŞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLER ANABİLİM DALI

BİTLİS-MUTKİ OHİN MEDRESESİNDE ARAPÇA EĞİTİMİ
(MÜDERRİSLER - MUIDLER - EĞİTİM İLKELERİ - OKUTULAN KİTAPLAR)

Mikayil TAYŞAN

Danışman: Doç. Dr. Musa ALP

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Yusuf DOĞAN

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Tuğrul YÜRÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2019

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, Jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Musa ALP
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Yusuf DOĞAN

Üye: Doç. Dr. Tuğrul YÜRÜK

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2019

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. ... /.../ 2019

Mikayil TAYŞAN

ÖZET**BİTLİS-MUTKİ OHİN MEDRESESİNDE ARAPÇA EĞİTİMİ
(Müderrisler - Muidler - Eğitim İlkeleri - Okutulan Kitaplar)****Mikayil TAYŞAN****Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı****Danışman: Doç. Dr. Musa ALP****Ocak 2019, 178 sayfa**

Çalışmada Bitlis İli Mutki ilçesi Ohin Medresesi'nde Arapça eğitimi, medrese hocaları, eğitim ilke ve metotları ile ilgili bilgiler ortaya konulmuştur. Medrese ile ilgili yazılı bir araştırma olmadığından dolayı çalışma; Medrese hocaları ve talebeleriyle mülâkat yöntemi ile yapılmıştır. Görüşme esnasında sorulan sorular ve verilen cevaplar kayıt altına alınmış daha sonra da bu kayıtlar yazılı metin haline getirilmiştir. Buradaki amaç; medresede uygulanan sistemi ve ulaşılan seviyeyi özellikle Arapça eğitimi açısından tespit etmektir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren bu medreseler birbirinden bağımsız ve denetimsiz faaliyet gösterdikleri için eğitim sistemlerinin gün yüzüne çıkarılması önem arz etmektedir. Sonuç olarak amacın gerçekleştiği düşünülmektedir. Zira çalışmada medresenin günlük faaliyetleri, okutulan kitaplar, ilke ve metotları yerinde tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Medrese, Müderris, Talebe, Arapça, Eğitim İlke ve Metotları.

ABSTRACT**ARABIC EDUCATION IN BİTLİS-MUTKİ OHİN MADRASA
(Teachers - Assistants - Principles of Education – Books)****Mikayil TAYŞAN****Master Thesis, Department of Basic İslamic Sciences****Supervisor: Doç. Dr. Musa ALP****December 2019, 178 pages**

Our study reveals information about Arabic education, madrasah masters, principles and methods of education in the Ohin Madrasah which is in the city of Mutki, Bitlis province. Since there was no written research about the madrasah, we continued our work and followed a way by using a face to face questioning method with the members of the Madrasah and the students.

During the interview, questions and answers were recorded and then these records were written. Our aim here is to identify the system applied at the madrasahs and the level attained especially at the level of Arabic education and present it to the service of the academic field. It is important that the education systems should be brought to light as these madrasahs have independent and uncontrolled activities since the last days of the Ottoman Empire. As a result, we think that we have achieved our goal. Because, in our work, we have reached the possibility of locating the day-to-day activities of the madrasah , principles and methods of the books being taught.

Keywords: Madrasah, Educator, Student, Arabic Educational Principles and Methods.

ÖNSÖZ

Ohin Medresesi; Osmanlı zamanında kurulmuş olup zamanın şartlarına göre geçici olarak eğitimine ara verilse de günümüze kadar varlığını sürdüren, Arap dili açısından irdelenmesi gereken ender medreselerden biridir. 1887 yılında kurulan bu medrese yüzlerce talebeye icazet veren, ezbere dayalı bir eğitimi sürdüren doğu medreselerinin tipik örneklerindedir. Medresede iki yüz civarında talebe bulunmaktadır. Şeyh ailesinden on bir müderris, aynı medreseden icazet almış talebelerden de on iki yardımcı müderris görev yapmaktadır. Çalışmaya başlandığı zaman eğitim dört katlı bir binada devam etmekteydi. Ancak çalışma devam ederken inşaat halinde bulunan yeni bina Kasım 2016'da faaliyete geçmiştir.

Arap dili açısından buradaki eğitim, genel olarak okuma ve anlamaya yöneliktir. Aslında bütün doğu medreselerinde durum aynı minval üzere devam etmektedir. Bu medreseden icazet alan bir talebe Arapça metin okuma ve anlamada Arap asıllı insanlar seviyesinde veya onlardan daha iyi bir seviye yakalamaktadır. Ancak pratik yapılmadığı için konuşmada sıkıntı yaşanmaktadır. Ohin Medresesi bu pratik soruna da bir çözüm bulmak ümidiyle Arap asıllı müderrislerden de faydalanmaktadır. Çalışma devam ederken medresede, Suriye ve Mısırlı hocaların da bu pratik çalışmalarına katkı sundukları görülmüştür. Ayrıca yetkililerin, bazı talebeleri de Arapça konuşmalarını geliştirmek için Lübnan'a gönderdikleri bilgisi alınmıştır. Doğu Anadolu medreselerinde genellikle talebelerin yeme ve içme masrafı halk tarafından, yani cami cemaati tarafından karşılanmaktadır. Ancak Ohin Medresesi'nde durumun farklı olduğu tespit edilmiştir. Bütün masrafların Şeyh ailesi tarafından karşılandığı görülmüştür. Bu durumun, kendi atalarının bir vasiyeti olarak devam ettiği bilgisine ulaşılmıştır. Çalışma sırasında medrese tarihi boyunca müderrisler tarafından kaleme alınan otuz civarında yazılı eserin olduğu bilgisine erişilmiştir. Bu eserlerin çoğu basılamamıştır.

Mikayil Tayşan

ADANA-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	xi

GİRİŞ

1. Tezin Konusu	1
2. Tezin Kapsamı ve Sınırları.....	2
3. Tezin Amacı ve Önemi	2
4. Problemlerin Tespiti ve Varsayımlar	3
5. Araştırmada Takip Edilen Metot ve Teknikler.....	3

BÖLÜM I

GELENEKSEL EĞİTİM VEREN MEDRESELERİN TARİHİ

1.1. Medrese Kavramı	5
1.2. Selçuklular Döneminde Medreseler	5
1.3. Osmanlı Döneminde Medreseler	7
1.3.1. Osmanlı Medreselerinde Dersler	8
1.3.2. Osmanlı Medreselerinde konular	9
1.3.3. Osmanlı Medreselerinde Dereceler	9
1.3.4. Osmanlı Döneminde Medrese Müştemilatı ve Gündelik Hayat.....	10
1.3.5. Osmanlı Medreselerinde Islahat Çalışmaları.....	11
1.4. Doğu ve Güney Doğu Anadolu Medreseleri	11
1.5. Bitlis İlinde Medreseler	14

BÖLÜM II

OHİN MEDRESESİ

2.1. Ohin Köyü Coğrafi Konumu ve Tarihçesi	17
2.2. Ohin Medresesi.....	18
2.2.1. Tarihçesi	18
2.2.2. Fiziki Yapısı	20
2.2.3. Ohin Medresesinin Müfredatı.....	22

BÖLÜM III

MEDRESEDEKİ MÜDERRİSLER-ESERLERİ-MUİDLER VE İCÂZET ALMIŞ MEŞHUR TALEBELER

3.1. Müderrisler ve Eserleri	25
3.1.1. Şeyh Fethullah Verkânîsî	25
3.1.2. Şeyh Alauddin	26
3.1.3. Şeyh Cüneyd.....	27
3.1.4. Şeyh Mazhar	28
3.1.5. Şeyh Safvetullah.....	28
3.1.6. Şeyh Halid	30
3.1.7. Şeyh Asım	30
3.1.8. Şeyh Fethullah Ayte	31
3.1.9. Şeyh Mesud Türel.....	31
3.2. Muîdler	32
3.3. İcazetli Talebeler	32
3.3.1. Molla Nurullah Özdemir (Gudişki)	32
3.3.2. Molla Sefa Özdemir	33

BÖLÜM IV

MEDRESEDE KULLANILAN İLKE VE TEKNİKLER-OKUTULAN KİTAPLAR

4.1. Medrese İlkeleri ve Teknikleri	34
4.1.1. Medreseye Talebe Kabulü	34
4.1.2. Bir Ders Günü.....	34
4.1.3. Mütalaâ	36
4.1.4. Derslerin İşlenişi.....	37

4.1.5. Müzakere	39
4.1.6. Ders Tekrarı.....	40
4.1.7. Metin Ezberleme	40
4.1.8. Ezber Tekrar	41
4.1.9. Medresede Geřt	42
4.1.10. Medresede İcazet Merasimi.....	42
4.2. Medresede Okutulan Kitaplar.....	44
4.2.1 Zorunlu Olarak Okutulan Kitaplar	44
4.2.1.1. Mevlit.....	44
4.2.1.3. Nevbahar	51
4.2.1.4. Ğayetu'l-İhtisar (Hediyetu'l-Habîb-Ğayetu't-Takrîb).....	54
4.2.1.5. Emsile.....	57
4.2.1.6. Bina	60
4.2.1.7. İzzi.....	63
4.2.1.8. Avâmil.....	66
4.2.1.9. Zurûf.....	70
4.2.1.10. Terkîb	73
4.2.1.11. Sâ'dullahu's-Sağir.....	77
4.2.1.12. Şerhu'l-Muğni	80
4.2.1.13. Tedricu'l-Edâni (Sâ'dini).....	86
4.2.1.14. Hallu'l -Meâkîd Şerhu'l -Kavâid	90
4.2.1.15. Şerhu Katrû'n-Nedâ veya Hadâiku'd-Dekâik.....	94
4.2.1.16. İzhâru'l-Esrâr veya Netâicu'l-Efkâr.....	100
4.2.1.17. el-Behcetü'l-Mardiyye fi'Şerhi'l-Elfiyye (Süyûti)	106
4.2.1.18. Molla Camî	111
4.2.1.19. İsağoci	115
4.2.1.20. Hûsam Kâti	117
4.2.1.22. Fenâri	126
4.2.1.23. Kavlu Ahmed ale'l-Fenârî	129
4.2.1.24. Ūkûdu'l-Mütûn	131
4.2.1.25. el-İsam fi'l-İstiâre	135
4.2.1.26. Haşiyetu ale'l-camî li Abdulğafur.....	138
4.2.1.27. Muhtasaru'l Meâni.....	142
4.2.1.28. Şerhu'l Cemu'l Cevâmî	145

4.2.1.29. Şerhu'l-Âkaid veya Şerhu Cevheru't-Tevhid	148
4.2.2. Ohin Medresesi'nde Okutulan Ek Kaynaklar.....	154
4.2.2.1. Fıkıh Kaynakları	154
4.2.2.2. Hadis Kaynakları.....	154
4.2.2.3. Tefsir Kaynakları	154
4.2.2.4. İslam Tarihi-Siyer	154
4.2.2.5. Edebiyat	155
4.2.2.6. Kelam.....	155
4.2.2.7. Fıkıh Usulû.....	155
4.2.2.8. Feraiz.....	155
4.2.3. Ohin Medresesi'nin Kütüphanesinde Yer Alan Yazma Eserler.....	155
4.2.3.1 Arap Dili ve Belagati	156
4.2.4. Kasım 2016'da Yapılan İcazet Merasimi	172
4.2.4.1.Hazırlık Çalışmaları	172
4.2.4.2. İcazet Merasimi.....	172

SONUÇ VE ÖNERİLER

1.Sonuç.....	173
2.Öneriler.....	174
ÖZGEÇMİŞ	175
KAYNAKÇA	176

KISALTMALAR

- b.** : Bin
c. : Cilt
h. : Hicri
s. : Sayfa
v.b. : ve benzeri
ö. : Ölüm
bk. :Bakınız
a.g.e. : Adı geçen eser
d. : Doğum

GİRİŞ

1. Tezin Konusu

Genel olarak tarihte ilk medrese, Selçuklu ve Osmanlı Dönemi medreseleri, doğu medreseleri, özel olarak da 1887'den beri ara vermeden geleneksel eğitimini sürdüren, Bitlis İli Mutki İlçesine bağlı Koyunlu (Ohin) Köyü'ndeki Ohin Medresesi'nin tarihçesi, fiziki yapısı, geçirdiği evreler, Arapça eğitimi, hocaları, eğitim ilke-metotları, medreseye talebe kabulü, hoca ve talebelerin geçim kaynakları ile Medrese'de okutulan kitaplar tezde konu edinilmiştir. Bitlis İli'nde bulunan medreseler de genel bir bakış açısıyla irdelenmiştir. Medresenin bulunduğu Ohin/Koyunlu köyünün coğrafi konumuna ve tarihçesine de yer verilmiştir. Medresenin müfredatı, kurucusu, tarihi boyunca verilen eserler ve özel çalışmalarıyla medresede iz bırakan hocalar ile bıraktıkları eserlerden de bahsedilmiştir. Okutulan kitaplar iki başlık altında incelenmiştir:

- Zorunlu olarak okutulan kitaplar
- İsteğe bağlı olarak okutulan kitaplar

Toplumumuzun eğitim tarihine bakıldığında farklı eğitim kurumlarının yer aldığı görülmektedir. Bu eğitim kurumlarının en önemlilerinden biri de medreselerdir. Yapılan kaynak taramalarından da anlaşıldığı üzere çalışmanın konusunu teşkil eden Ohin Medresesi üzerine ciddi anlamda bir araştırmanın yapılmadığı görülmektedir. Bundan dolayı adeta kapalı bir eğitim sürdüren bu medresenin eğitim durumunu ortaya koymanın Arapça eğitimine katkı sunacağı düşünülmektedir. Doğu medreselerindeki eğitim gayri resmi (devlet izni ve desteği olmadan) devam ettiğinden, mezun olan talebelere resmi makamlarca kabul edilen diploma vb. bir belge de verilmediğinden dolayı bu medreselerdeki eğitimin daha çok dini ibadetleri öğrenmek ve yaşamak için yapıldığı düşünülmektedir. Bölgede Şafii mezhebinin hâkim olması hasebiyle medreselerde de fıkıh alanında genel olarak Şafii kaynaklarının okutulduğu görülmektedir. Medreselerden icazet alan hocaların nasıl bir rol üstlendikleri konusuna da özel bir yer verilmiştir.

2. Tezin Kapsamı ve Sınırları

Tezimiz Bitlis İli Mutki İlçesi Koyunlu Köyü'nde bulunan Ohin Medresesi ile sınırlandırılmıştır. 1887 yılında kurulan ve günümüze kadar varlığını sürdüren Ohin Medresesi ile ilgili yazılı kaynak bulunmadığı için derlenen bilgiler ilk kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Medresenin kurulduğu, eski ismi Ohin yeni ismi Koyunlu olan köyün coğrafi özellikleri ve bölgenin hassas durumu araştırmayı zorlaştırmaktadır. Çalışmada medrese hocaları ve talebeleri ile yüz yüze görüşme yapılarak tümevarım yöntemi ile elde edilen bilgiler neticesinde bir genellemeye gidilmiştir. Çalışma; medrese kavramı, Selçuklu ve Osmanlı dönemi medreseleri, doğu medreseleri, Bitlis ili medreseleri, Ohin Köyünün coğrafi konumu, Ohin Medresesi'nin tarihçesi, fiziki yapısı, hocaları, eserleri, hocaların geçim kaynakları, talebeleri ve talebelerin geçim kaynakları, okutulan kitaplar, medresenin geçirdiği evreler, Arapça eğitimi, eğitim ilke-metotları, medreseye talebe kabulü, medresenin müfredatı, kurucusu, medrese tarihi boyunca verilen eserler ve özel çalışmalarıyla medresede iz bırakan hocalar, bıraktıkları eserler, medresenin kütüphanesinde muhafaza edilen beş yüz civarında el yazması eser, medresenin eğitim işleyişi ve müfredat programı konularını kapsamaktadır.

3. Tezin Amacı ve Önemi

Bu çalışmadaki amaç; Bitlis İlinde bulunan, Osmanlı döneminden itibaren geleneksel eğitimini sürdüren, daha önce hakkında bilimsel bir çalışma yapılmayan, Bitlis İli Mutki İlçesine bağlı Koyunlu (Ohin) Köyü'ndeki Ohin Medresesi'nde verilen Arapça eğitimini, hocalarını, eğitim ilke ve metodlarını, ve okutulan kitapları incelemektir. Medreselerin doğu halkı üzerindeki etkisi düşünüldüğü zaman bu tür çalışmanın ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Doğu medreseleri gayri resmi olarak (devlet izni ve desteği olmadan) eğitimini sürdürdüğü için gerekli denetim yapılmamaktadır. Adeta içine kapanmış bir eğitim sistemi ile kendi varlıklarını sürdürmektedirler. Bu nedenle her medresenin kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu medreselerin eğitim özellik ve yöntemlerinin ortaya çıkarılması Arap dili açısından önemli bir veri olacaktır. Doğu medreselerinde okutulan kaynaklar, medrese hocalarının yetişme tarzları, talebelerin medreseye kabulü ve eğitim seviyeleri gibi konularının tespit edilmesi Arap dili açısından önemli bir çalışma olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda doğu medreselerinde icazet almış talebelerin resmi eğitim kurumlarında (İmam Hatip Okulları gibi) istihdam edilmesinde büyük yarar olacağı kanaatine varılmıştır. Bölgenin hassasiyeti de göz önüne alındığında medreselerin halk üzerindeki etkisinden istifade edilmesi gerekli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Problemlerin Tespiti ve Varsayımlar

Toplumumuzun eğitim tarihine bakıldığında farklı eğitim kurumlarının yer aldığı görülmektedir. Bu eğitim kurumlarının en önemlilerinden birisi de medreselerdir. Bu araştırma Bitlis İli Mutki İlçesi Koyunlu (Ohin) Köyü'nde bulunan Ohin Medresesi'ndeki Arap dili eğitiminde takip edilen yöntem ve metotlar, hocalar ve okutulan kitaplar üzerine yapılan bir çalışmadır. Yapılan kaynak taramalarından da anlaşıldığı üzere bu kurum üzerine ciddi anlamda bir araştırmanın yapılmadığı görülmektedir. Bundan dolayı çalışmanın Arapça eğitimine katkı sunacağı varsayılmaktadır. Doğu medreselerindeki eğitim gayri resmi olarak (devlet izin ve desteği olmaksızın) devam ettiği, mezun olan talebelere resmi makamlarca kabul edilen diploma vb. bir belge de verilmediğinden dolayı buradaki eğitimin dini ibadetleri daha iyi öğrenmek ve yaşamak için yapıldığı varsayılmaktadır. Bölgede hâkim olan mezhep Şafii Mezhebi olduğundan dolayıdır ki medreselerde fıkıh alanında genel olarak Şafii kaynaklarının okutulduğu görülmektedir. Medreselerden icazet alan hocaların nasıl bir rol üstlendikleri de merak edilmektedir.

5. Araştırmada Takip Edilen Metot ve Teknikler

Çalışmada takip edilen teknikler; literatür taraması yapıp kaynaklarda bulunan bilgiler derlenmiş ve derlenen bu malzeme analitik yöntemle değerlendirilip yazıya aktarılmıştır. Medresede sınıf içi ve sınıf dışı gözlem yapıp hocalarla görüşme yöntemi kullanılmıştır. Ohin Medresesi'nde okutulan kitaplar incelenerek kısa bir şekilde tanıtılmıştır. Ayrıca okutulan kitapların belirli sayfaların resimleri çekilerek çalışmanın içerisine dâhil edilmiştir. Belli aralıklarla medresede kalınarak dersler izlenmiş, izlenen dersler sesli ve görüntülü olarak kaydedilmiştir. Daha sonra bu kayıtlar yazıya dökülerek derlemesi yapılmıştır. Her ayrıntı dikkatli bir şekilde incelenerek geniş bir bilgi taramasına çalışılmıştır. Çalışmada mülakat yöntemi kullanılarak doğrudan kişilerden bilgi alınmıştır. Bu bağlamda hem medrese hocaları ile hem de talebeleri ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen mülakatlar kayıt altına alınarak, yazıya aktarımı sağlanmıştır. Keza medreseden icazet almış olan bazı hocalarla da görüşmeler yapılarak elde edilen bilgiler titiz bir incelemeden geçirildikten sonra derlenerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Mülakatlar 2014-2015-2016 yıllarında yapılmıştır. Başta Ohin Medresesi sorumlusu ve müderrisi olmak üzere, yüz yüze gerçekleşen görüşmelerde birçok soru sorularak, alınan cevaplarla birlikte kayıt altına alınmıştır.

Mülakat sırasında yöneltilen örnek sorular:

- Ohin Medresesi ne zaman ve kim tarafından kurulmuştur?
- Medrese'nin kaç şubesi vardır?
- Medrese'de dersler nasıl işlenmektedir?
- Talebeler eğitimlerini ne kadar sürede bitirebilmektedir?
- İcazet alan talebe Arapça eğitiminde nasıl bir seviyeye ulaşabilmektedir?
- Bölgedeki diğer medreselerle ne tür bir ilişkisi vardır?
- Talebe medreseye hangi şartlarda kabul edilmektedir?
- Talebelerin Arapça pratiklerini geliştirmek için ne tür çalışmalar yapılmaktadır?

BÖLÜM I

GELENEKSEL EĞİTİM VEREN MEDRESELERİN TARİHİ

1.1. Medrese Kavramı

Medrese; okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak anlamına gelen “ders”, “dirase” kökünden türemiş bir mekân ismi olup ders yapılan yer anlamına gelmektedir. Medrese: Sami dillerinde ortak kullanılan bir kelime olup Yahudiler tarafından daha çok Tevrat’ın okutulup öğretildiği mekânlara verilen isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Yahudiler bu mekânlara “Beytü’l-midrâs” demişlerdir. Bazı kayıtlara göre Hz. Peygamber döneminde Medine’de bu tür bir mekânın bulunduğu anlaşılmaktadır. Bir kısım araştırmacılara göre de Mescid-i Nebevinin içinde eğitim için inşa edilen “Suffe”, medreselerin ilk modeli olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte ilk medreselerin ne zaman inşa edildiği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar medreselerin kuruluşunu Abbasi halifesi Me’mun’un Horasan valiliği dönemine kadar götürmektedirler. “Beytü’l-hikme’yi” bir ilimler akademisi hüviyetine kavuşturan halife Me’mun’un, Horasan valiliği sırasında benzer bir teşebbüste bulunmuş olması da mümkündür.¹ Bir görüşe göre ilk medreseler Belh ve Buhara’da Budist viharaları (bilginin toplandığı yer) taklit edilerek yapılmıştır. Buhara adı da buradan gelmektedir. Başka bir iddiaya göre medrese olarak anılan ilk eser, fakih ve muhaddis Ebu Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbğî (ö. 342/954) tarafından Nişabur’da kurulan Dârü’s-Sünne’dir.²

1.2. Selçuklular Döneminde Medreseler

Selçuklular dönemi medrese denilince ilk akla gelen, Alparslan’ın ve ardından oğlu Melikşah’ın veziri olan Nizamülmülk tarafından Nişabur ve bilhassa Bağdat’ta açılan “Nizamiye” medreseleridir. Bunların yanında Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan, Amül, Musul, Cizre ve Rey gibi şehirlerde de Nizamiye medreseleri inşa edilmiştir. Bu medreselerin başta gelen özelliği hoca ve talebelerin barınacağı odaların bulunmasıdır. Nizamiye medreselerin en ünlüsü 459/1067 yılında Bağdat’ta öğrenime açılan medrese olmakla beraber, Nişabur’un zaman itibarıyla önceliği vardır. Daha sonra Nizamülmülk ülkenin çeşitli şehirlerinde medreseler yaptırmış ve bunların devamını sağlamak için de vakıflar kurdurmuştur. Böylece âlimlerin ve öğrencilerin geçim endişesi taşımaksızın ilimle uğraşmasını sağlamıştır. Bu

1 Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 2014, III/408.

2 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 331-332.

sistemle ilmi seviyelerini yükselten Selçuklular, Şii Fatımiler'in Kahire'de kurdukları "Ezher" ve "Dâru'l-hikme" vasıtasıyla yürüttükleri propaganda faaliyetlerine de karşı koyabilmişlerdir. Nizamülmülk'ün İran ve Aşağı Mezopotamya'da yaptığını Nureddin Mahmud Zengi ve Selahaddin-i Eyyubi Yukarı Mezopotamya, Suriye ve Mısır'da gerçekleştirmiştir. Böylece medrese sistemi batıya doğru yayılmıştır.

Tarihçiler Nizamiye medreselerinden önce İslam dünyasında büyük âlim ve müderrislerin yetiştiği otuz üç medrese kurulduğunu zikretmektedir. Camilerden müstakil olarak medreselerin yaklaşık olarak hicri 250 yılları dolayında kurulduğu yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır. Ayrıca 459'da faaliyete başlayan Nizamiye medreselerinden yüz altmış beş yıl önce Horasan ve Maverâu'n-Nehir'de medreselerin kurulduğunu kaydedilmektedir.³ Aynı şekilde bazı tarihçiler Selçuklular ve Beylikler devrinde Anadolu'da yaptırılan ve önemli bir kısmı halen ayakta duran 139 medreseden bahsetmektedir.⁴

Medreseler varlıklarını sultanların, nüfuzlu devlet adamlarının ve zenginlerin himayesinde kurulan vakıfların gelirleriyle sürdürmüştür. Nizamiye medreselerinin yönetimi Nizamülmülk ve çocuklarının elindeydi. Medreseye kitaplar, arazi ve dükkanlar vakfedilmiştir. Vakfiyeler, medreselerdeki görevliler ve öğrenciler hakkında önemli bilgiler içermektedir. Konya'da İplikçi (Altun-Aba) Medresesi'nin 598/1202 tarihli vakfiyesine göre burada "müderris, muîd, imam, müezzin, ferraş" gibi görevliler ve başlangıç, orta ve ileri seviyede olmak üzere üç tür öğrenci grubu bulunmaktaydı. Medreselere vakfedilen han, dükkân ve arazilerin gelirlerinden müderrise, muîde, medrese camisinde namaz kıldırın imama, müezzine, ferraşa ve öğrencilere ödemeler yapılırdı. Ayrıca gelirlerin belli bir miktarıyla da kitaplar alınırdı. Bu medreselerde beş yılsonunda başarılı olamayan öğrencilerin ilişkileri kesilirdi.⁵ Medrese görevlilerin sayısı kurumun büyüklüğüne ve okutulan derslere göre değişmekteydi. Bağdat'ta 631/1233-34 yılında inşa edilen Müstansırıyye Medresesi'nde dört Sünni mezhepten birer müderris vardı. Burada altmış iki fakih, dört muîd, bir şeyhu'l-hadis, iki kâri, on müstemî, bir şeyhu't-tıb ve on kadar da tıp öğrenimi gören öğrenci bulunuyordu. Bünyesinde yetim çocuklar için bir mektebin yer aldığı medrese halifenin yanı sıra emir, vezir, kadı, fakih, sûfi ve şairlerin de katıldığı bir törenle açılmıştır.⁶

3 Çiçek, M. Halil, *Şark Medreselerinin Serencamı*, Beyan 2009, s. 31-32

4 Geniş bilgi için bkz. Kütükoğlu, Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, IV/14.

5 İbnü'l-Cevzi, *Minhâcu'l-Kâsîdin ve Müfîdu's-Sâdikîn*, ter. Fatih Mehmet Albayrak, Tahlil Yayınları, İstanbul, 2014, VIII/256.

6 İbn Kesir, *el Bidaye ve'n-Nihaye*, ter. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1995, XIII/150.

1.3. Osmanlı Döneminde Medreseler

Osmanlı Döneminde eğitim sisteminin temel kurumu medreselerdir. Medreseler bu dönemde fiziki şartları, mimari özellikleri, programı ve temsil ettiği zihniyetle önemli gelişmeler göstermiştir. Medrese bu dönemde “sıbyan” mektebinden sonra orta, lise, yüksekokul ve üniversite eğitimine denk gelen, İslami kimliği sebebiyle sadece Müslümanların devam ettiği bir eğitim kurumu özelliği taşımaktadır.

Osmanlı Beyliği’nde ilk medrese olarak Orhan Gazi’nin 1331’de kurduğu İznik Orhaniyesi adını da taşıyan İznik Medresesi gösterilmiştir. 1326’da Bursa’nın fethinden sonra Orhan Gazi, manastırdan çevrildiği için Manastır Medresesi olarak da bilinen Orhan Gazi Medresesi’ni kurarak vakıflar tahsis etmiştir. I.Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II.Murad ve diğer devlet ricalinin yaptırdığı yirmi bir medrese ile Bursa cazip bir ilim merkezi olmuştur. Bursa’daki ilim ve medrese hayatı önemini kaybetmemekle birlikte 1361’de Edirne’nin fethiyle medrese tarihinde yeni bir safha açılmıştır. Burada Çelebi Mehmed zamanında iki, II.Murad döneminde dokuz yeni medrese tesis edilmiştir. Özellikle II.Murad’ın Dâru’l-Hadis Medresesi, Sahn-ı Seman medreseleri yapıncaya kadar (1463-1470) en yüksek Osmanlı medresesi kabul edilmiştir. Kuruluş yıllarından itibaren 1326-1451 devresinde seksen dört medresenin yapıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan on biri Orhan Bey, sekizi I.Murad, yirmisi I.Bayezid, yedisi I.Mehmed, otuz yedisi II.Murad zamanında kurulmuş, bir medrese de fetret döneminde inşa edilmiştir. Bunun elli üçü Anadolu’da, yirmi dokuzu Rumeli’de ve ikisi Kudüs’te inşa edilmiştir.⁷

Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethiyle başlayan yeni dönem, Osmanlı ilim hayatı ve medrese teşkilatı için önemli adımların atıldığı devreyi oluşturmaktadır. Fetihten sonra İstanbul’da eğitim faaliyetleri Zeyrek kiliseleri ve Ayasofya’daki bazı keşiş odalarında yapılmaktaydı. 863/1459 yılında Eyüp Medresesi hizmete açılmıştır. 875/1470 yılında tamamlanan Fatih Külliyesi içerisinde sekiz medreseden oluşan Sahn-ı Seman ve bunların bir sıra gerisinde yer alan sekiz “Tetimme” medresesi tesis edilmiştir. Bu medreseler konumu, fiziki ve mimari özellikleri, sağlanan maddi imkânlar ve bilhassa müfredat programı ile yüksek öğretim ve araştırma kurumu özelliğini kazanmıştır.

7 İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 897

II.Bayezid biri Amasya’da (1481-1486) diğeri Edirne’de (1484-1488), üçüncüsü de İstanbul’da (1501-1505) kendi adıyla anılan semtte inşa ettirdiği üç önemli külliye içerisinde medreseler kurmuştur. İstanbul’daki medresesinde müderrislik görevini şeyhülislamlara şart koşturmuştur. Bu görev, dönem şeyhülislamı Zenbilli Ali Efendi ile başladıysa da şeyhülislamların yoğun işleri sebebiyle fiilen ders vermeleri mümkün olmayınca bir vekil vasıtasıyla yürütülmesi yoluna gidilmiştir. Bir asır sonra inşa edilen Süleymaniye külliyesi (1551-1557) “medrese-i evvel”, “sani”, “salis” ve “rabî” isimleriyle dört medrese, bir tıp medresesi ve “dârü’ş-şifa” ile “dârü’l-hadis”ten oluşmakta ve Osmanlı Devleti’nin eğitimde varılan en yüksek noktayı temsil etmekteydi. Önce Sahn-ı Seman ile ardından Süleymaniye Medreseleriyle Osmanlı medrese sistemi dereceler, dersler, gelir kaynakları ve yönetim bakımından önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bundan sonra da devletin her vesile ile yeni medreseler teşkilini teşvik ettiği görülmektedir. Galata Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayı 1086/1675 tarihinde medrese haline getirilerek buralara müderrislerin tayin edildiği bilinmektedir

Osmanlılarda yeni fethedilen yerleşim birimlerine medrese inşası da yerleşmiş bir adet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu adet sadece eğitim amacına değil İslam dini ve kültürünün yaygınlaşmasına, devlet, aydın ve halk uzlaşmasının teminine ve yönetimin toplumlara benimsetilmesine de yardımcı olmuştur. Osmanlı dönemi boyunca Bulgaristan’da 142 medrese, 273 mektep, Yunanistan’da 182 medrese, 315 mektep, eski Yugoslavya’da 223 medrese, 1134 mektep ve Arnavutluk’ta 28 medrese, 121 mektep olmak üzere toplam 575 medrese ve 1843 mektep yapıldığı tespit edilmiştir.⁸

1.3.1. Osmanlı Medreselerinde Dersler

Medrese programında yer alan konular ve dersleri akli ve nakli, dini ve din dışı ilimler olmak üzere sınıflandırılabilir. Medresede okutulan dersler esas itibariyle cüz’iyyat denilen hesap, hendese, hey’et ve hikmet dersleri; alet ilimleri kabul edilen belagat (meâni, bedi’, beyan), mantık, kelam, sarf ve nahiv, dil ve edebiyat dersleri; ulum-i âliye denilen tefsir, hadis ve fıkıh derslerinden oluşmaktaydı. Derslerde belirli kitaplar takip edilmekteydi. Bu kitapların hemen hemen tamamı Arapça idi, ancak eğitim dili Türkçe, eğitim metodu ise genelde takrir tarzındaydı. İslam dünyasının önemli müderrislerinden Gazzali, Ebu Hafs en-Nesefi, Adududdin el-Îcî, Sa’deddin et-Taftazani, Seyyid Şerif el-Cürcâni, Kadı Beyzavi,

8 Defterdar, Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 68

Zemahşeri ve Râzi gibi âlimlerin klasik metinler haline gelmiş olan Arapça kitapları takrir edilir, tartışmalar, soru ve cevaplar ise Türkçe olarak gerçekleşmekteydi.⁹

1.3.2. Osmanlı Medreselerinde konular

XVII-XVIII. yüzyıllarda medreselerde işlenen konular ve derslerle ilgili nesir ve nazım halinde programlarının yazıldığı bilinmektedir. Bunlar arasında İshak Tokadi'nin *Manzume-i Tertib-i Ulumu*, Saçaklızâde Mehmed Marâşi'nin *Tertibü'l-Ulum'u*, Müderris Ali Uşşâki'nin *Kaside fi'l-Kütübi'l-Meşhure fi'l Ulum'u* bir heyet tarafından hazırlanan *Kevakib-i Seb'a* ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Tertibu'l-Ulum* adlı eserleri sayılabilmektedir.¹⁰

1.3.3. Osmanlı Medreselerinde Dereceler

Osmanlı Medreselerinde dereceleri göstermek üzere birbirinden ayrı gibi görünen, aslında birbiriyle bağlantılı olan üç ayrı usulün kullanıldığı bilinmektedir. Bunlar *Haşiye-i Tecrid*, *Haşiye-i Miftah*, *Haşiye-i Telvih* Medreseleri şeklinde kitap adlarına; yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı şeklinde müderrise ödenen günlük ücretlere ve nihayet hariç, dahil, sahn, altmışlı, Süleymaniye, *Dâru'l-hadis* şeklinde medreselerin statüsüne göre yapılmış derecelendirmelerdir. Kelamla ilgili *Haşiyetu't-Tecrid* adlı kitabın okutulduğu *Tecrid* Medreselerinde müderrise günlük 20-25 akçe arasında ücret ayrılmıştır. Bu medreselere bundan dolayı yirmili de deniyordu. *Belagata dair Miftahü'l-Ulûm'un* okutulduğu *Miftah* Medreseleri 30-35 akçelik, kırklı medreseler de bunların bir üst kısmını oluşturmaktaydı. Bunun üzerinde hariç ellili medreseler vardı ve müderrise ayrılan tahsisat 50 akçeydi. Hariç elliliyi, dâhil ellililer izliyordu. XVI. yüzyıldan sonra devlet erkânının yaptırdığı medreselerin statüsü dâhil kategorisindeydi. *Sahn-ı Seman* Medreseleri de 50 akçeli müderrislere verilmekteydi. *Ayasofya* Medresesi de altmış akçelik olup buna altmışlı denilmekteydi.¹¹

Esas itibariyle medrese bir vakıf kurumu olduğundan işleyişi, mali kaynakları, bunların kullanılması ve denetlenmesi tamamıyla vakıf kuralları içinde yapılmaktaydı. Ancak konu toplum eğitimini ilgilendirdiği için devletin daima sıkı bir denetimi bulunmaktaydı. Bütün medreseler önceleri kazaskere bağlı iken XVI. yüzyıl sonlarından itibaren yüksek dereceliler şeyhülislama verilmiş, diğerleri kazaskerde kalmıştı. XIX. yüzyılda teşkilat meşihat makamına devredilmiştir. Her bir medresenin yönetimi genellikle müderrisin sorumluluğunda bulunmaktaydı. Talebenin gördüğü derslerin deftere kaydını da müderris yapmaktaydı. Geliri

9 Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 28, s. 338-340.

10 Mecdi, *Şakaik Tercümesi*, Ankara 1998, s. 525-526.

11 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-i Amire, 1884, I/108-117.

ve kapasitesi küçük olan medreseler de ayrı bir mütevellî olmayıp bu görevi de müderris yerine getirmekteydi. Talebenin çalışmasını, medresedeki inzibatı ve gündelik hayatı müderris takip ederdi. Vakıfların ve bunun içerisinde medreselerin nezareti farklı yetkililerin uhdesindeydi. Mesela külliye olarak Fatih, sadrazamların; Beyazıt, şeyhülislamın; diğer bazı külliyeler ise Dârü's-Saâde ağalarının nezaretinde bulunmaktaydı. Ayrıca kadılar derslerin şartlara uygun yapılıp yapılmadığını, yolsuzluk vb. konuları bazen şikâyet üzerine, bazen de re'sen teftiş etmekteydi.¹²

1.3.4. Osmanlı Döneminde Medrese Müştemilatı ve Gündelik Hayat

Medreseler genellikle tek katlı, bir avlu etrafında bir dersane ile talebe odalarından oluşan binalardı. Dersane, müderris odası ve danışmend hücreleri hemen her medresede bulunmaktadır. Medreselerde ayrıca bir mescid yer almaz, genellikle bir mihrap yeri olan dersanelerde vakit namazları kılınırdı.¹³

Medreselerin eğitim ve ilmi faaliyetlerini sürdürmesinde önemli bir unsur da buralarda mevcut olan vakıf kütüphaneleriydi. Bazı medreselerde ise kütüphane odası olmayıp vakıf kitaplar, dershanenin dolaplarında istifadeye sunulurdu. Sahn medreselerinin dördünde de kütüphane bulunduğu, ancak buradaki kitapların daha sonra cami kütüphanesine nakledildiği bilinmektedir.¹⁴

Büyükçe bir oda hacminde ve genellikle kubbe ile örtülü olan dersane zemini hasır veya kilimle kaplanırdı. Öğrenciler minderler üzerine oturur, müderris büyükçe bir rahle önünde oturduğu yerden ders anlatırdı. Süleymaniye ve Fatih medreselerinin her birinde merkezi konumda birer dersane bulunmaktaydı. Medrese avlusunda çoğunlukla bir kuyu, müstakil suyu olan medreselerde ortada bir şadırvan veya bir köşede sebîl yer alırdı. Bunun dışında çamaşırhane, gusülhane, abdesthane için ayrılmış mekânlar vardı. Koca Sinan Paşa'nın İstanbul Divanyolu'ndaki Mimar Sinan eseri olan medresesi 16 hücresi, dershanesi, ortada şadırvan ve kuyusu, helası, yol tarafındaki haziresi, sebîli ve Koca Sinan Paşa'nın türbesiyle XVI. yüzyıl medrese tipine bir örnek teşkil etmektedir.¹⁵

Medrese hayatının belirli ve sade bir özelliği vardı. Medreselerde haftanın beş günü ders verilir, salı ve cuma günleri tatil olurdu. Molla Fenâri, talebenin ders kitaplarını, özellikle o

12 Akdağ, *Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İctima-i Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 361-387.

13 Erünsal, İsmail, *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, s. 23-66.

14 Erünsal, İsmail, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, Timaş Yayınları, 2014, s. 28 ve 64-66.

15 Sâdeddin, Hoca Sâdeddin, *Tâcu't-Tevârih*, Turkuaz Yayınevi, İstanbul 1280, II/414.

sıralarda eserleri meşhur olan Taftazâni'nin kitaplarını istinsah edebilmeleri için pazartesiye de ekleyerek tatil günlerini üçe çıkarmıştır.¹⁶

Medresede dersler sabah ve ikindi namazı sonrası olmak üzere iki devre olurdu. Ancak icazete esas olan dersler sabah dersleriydi. Hücre denilen medrese odaları genellikle icazet alma seviyesine gelmiş kıdemli, yetenekli, danişmend denilen öğrencilere verilirdi. Medreselerde okuyan talebe mevcudu bugünün okullarında olduğu gibi çok değildi. Mesela XVI. yüzyılda Bursa'daki elli medreseden otuz üçünde her birinde 5-22 arasında olmak üzere toplam 363 hücre bulunmakta, bunlarda 348 talebe kalmaktaydı.¹⁷

1.3.5. Osmanlı Medreselerinde Islahat Çalışmaları

Osmanlı Medreseleri çağın yeniliklerine karşı kendini geliştiremediği için, zaman zaman ıslahat faaliyetlerinden nasibini almıştır. Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren bu anlamda "Islahat Nizamnameleri" çıkarılmıştır. Ancak köklü bir düzenlemenin gerçekleşemediği görülmektedir. Bunun en büyük nedeni Osmanlılarda başlamış olan batılılaşma hareket ve özentisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat yıllarından itibaren modern eğitim kurumları ve teşkilatı hızla yaygınlaşırken geleneksel eğitim kurumu olarak medreselerin ne yeni teşkilatı içine alınması ne de kendi yapıları içinde düzenlenerek mevcut yeni sisteme uyumlarının sağlanmasına dair herhangi bir çalışmanın olmadığı görülmektedir.¹⁸

1.4. Doğu ve Güney Doğu Anadolu Medreseleri

Medresenin teşekkülü için ilk zamanlarda bazı unsurlar gerekmektedir. Bunlar hoca, öğrenci, masraflarını karşılayacak bir yardımsever ve eğitim-öğretim faaliyetinin sürdürüleceği bir mekân. Bunların arasında en önemli unsur hocadır. Hoca olduktan sonra diğerlerinin temini fazla zor olmamaktadır. Medreseden mezun olan bir kimsede eğer ders verme birikim ve istidadı varsa onun için en öncelikli iş bir medrese kurma teşebbüsü olmaktadır. Özellikle cumhuriyetin ilanından sonra tamamen gayri nizami bir şekil alan medresenin kuruluşu hoca olduktan sonra fazla zaman almamaktaydı. Çünkü ortada bürokratik bir işlem bulunmamaktaydı. Bütün iş hocanın öğrencileri besleyecek ve kendi maişetini deruhte edecek bir köy veya mahallenin bulunması ve köy/mahalle halkının her ikisinin maişetini tekeffül etmesiydi. Hoca böyle bir yer bulduktan sonra medresenin teşekkülü için ikinci önemli ve demirbaş husus öğrencilerin teminiydi. Medreseye alınacak öğrenciler için bir kayıt ve sicil söz

16 Hoca Sâdeddin, *Tâcu't-Tevârih*, Turkuaz Yayınevi, İstanbul 1280, II/414.

17 Hızlı, Mefail, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, 1998, s. 159

18 Zengin, Zeki Salih, *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002, s. 90.

konusu değildi. Sadece öğrenci medreseye ilk yerleşmek istediği zaman hocadan izin alır; hoca kabul ettiği takdirde o öğrenci artık o medresenin üyesi olmakta ve hemen ertesi gün de ders okumaya başlayabilmekteydi

Medrese ortamında ve öğrencilik yıllarında ismi fazla duyulmayan hocalar için medreseyi teşekkül ettirmede en fazla zorlanabilecek husus öğrenci teminiydi. İlk önce sağdan soldan birkaç öğrenci bulmak gerekmekteydi. Bunda zorlanmamak için de genellikle ders verme niyetinde olan hocalar medreseden ilk ayrıldıkları zaman, medresede iken okuttukları öğrencilerini hocalarından izin alarak beraberinde yeni kuracakları medreseye götürmekteydiler. Medrese çevrelerinde bir kişinin yanında öğrencilerin olup olmaması medresenin ilk teşekkülünde çok önemliydi. Dolayısıyla medresenin ilk teşekkül harcını hocadan sonra öğrenciler oluşturmaktaydı. Öğrenciler bir hocaya alıştıkları zaman o medrese artık eğitim hayatına başlayabilmekteydi. O hoca, nereye giderse öğrencileri de onunla birlikte gitmekteydiler. Ancak bir yere toplanan öğrencilerin seviyeleri hususunda sosyal bir refleks oluşmuştu. Bu refleksle seviyeli öğrenciler ancak seviyeli hocaları tercih ederlerdi, düşük seviyeli öğrenciler ise seviyesi düşük hocaların yanında barınabilmekteydiler. Bu noktada medreseyi işleten hocaları iki grup şeklinde kategorize etmek mümkündür: İlki, medrese müfredatında yer alan tüm ilim ve kaynakları okutan hocalar. Bu gruptaki hocalar, birinci sınıf medreseleri oluşturmakta ve işletmekteydiler. İkincisi ise, sadece Molla Cami'ye kadar olan eserleri ve ilimleri, nahiv, sarf, beyan okutan ve Molla Cami sonrası ilim ve eserleri okutamayan hocalar. Bu tür hocalar da ikinci sınıf medreseleri teşekkül etmekteydiler. Çoğu zaman hoca, medresenin mekânsal durumunu hiç dikkate almazdı. Caminin bitişiğinde bir, iki odalı bir yer olmazsa da öğrenciler caminin içinde barınabilmekteydiler.¹⁹

Doğu medreselerinin eğitim düzeni, programı, günlük çalışma saatleri, hoca-öğrenci, öğrenci-öğrenci, hoca ve öğrencilerin halkla ilişki biçimi, medresenin finansmanı, eğitim süresi, ahlaki yapılanması, toplumun ahlaki ve kültürel yapılanmasında katkıları, halkın medreseye bakışı, medrese hocalarının toplumdaki yeri ve statüleri, hocaların toplumun ıslahında rolleri, medresenin bölge barışına olan katkıları, tarikatların medreseye bakışı, medrese metodunun pedagojik değeri, medresenin yetiştirdiği otorite bilginlerin dokümantasyonu, medresenin fiziki araç-gereç donanımı gibi medresenin işleyişini aydınlığa kavuşturacak belki onlarca daha konu vardır ki hemen hemen hiç birisine el sürülmemiş, aksine tarihin ihmalkârlığı yüzünden çürümeye terk edilmiştir.²⁰

19 Çiçek M. Halil, *Şark Medreselerinin Serencamı*, Beyan Yayınları, 2009, s. 35-37.

20 Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı*, s. 18-19.

Genel anlamdaki doğu medreseleri Osmanlı Devleti organizesinde ve yönlendirmesinde olmayan, hatta Osmanlı Devleti'nin üzerinde köklü bir etkisi bulunmayan ve sadece bölge halkının çabasıyla ayakta kalabilen gayri resmi medreselerdir. Zira bölgede Osmanlı medreseleri zaten yok denecek kadar azdır. İkinci bir husus da Osmanlı Devleti'nin resmi medreseleri cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte hemen kapandı ve sonraki süreçte cumhuriyet yasaları çerçevesinde yasal meşruiyetini yitirdiği için varlığını sürdüremediği gibi zaten açık kalmasına da imkân bulunmamaktaydı. Doğu medreseleri için aynı şey söz konusu değildir. Çünkü o günkü devletin kısmen zayıf yapılanmasından, devletin resmi kurumlarının bölgeye geç ulaşmasından ve medrese geleneğinin halk zeminine iyice yerleşmesinden ötürü cumhuriyet sonrası dönemde de yaklaşık seksenli yıllara kadar medrese, var olma mücadelesini sürdürmüş, her türlü ağır ekonomik, politik ve psikolojik şartlara direnmiş, şöyle veya böyle varlığını sürdürebilmişlerdir.²¹

Bölgenin ilim mirasına bakıldığında, bölgede eğitim ve öğretim kurumlarının üç ana evreden geçtiğini söylememiz mümkündür:

- Medreselerin, bölgedeki eğitim kurumlarının devlet ricalinin himayesinde olduğu evre.
- Devlet ricalinin himayesinin zayıfladığı evre.
- Devlet desteğinin olmayıp yasaklandığı cumhuriyet sonrası evre.

Devlet ricalinin desteğinin olduğu evre, bölgenin Müslüman olmasından itibaren başlar ve takribi olarak ikinci dönem olan Osmanlı'nın gerileme dönemine kadar devam etmektedir. İlmi verim ve kalite açısından birinci derecede olan bu dönemde bölge genelinde dünya ilim tarihinde önemli mevkilere sahip olan onlarca ilim adamı yetişmiştir. Örneğin sadece Mardin bölgesinde hicri altıncı asırla dokuzuncu asır arasında tarihin arşivlerine geçebilen yirmi yedi büyük alim, dilci, astronot ve doktor görmekteyiz. Yine bu döneme tekabül ettiği bir zaman diliminde sadece Cizre'de altmış Cizreli alim ve fazıl zatın yetiştiği tarihi kayıtlara geçmiş bulunmaktadır.²²

Eldeki kesin tarihi kayıtlar, medresenin bölgedeki faaliyetinin en azından Nizamülmülk dönemine kadar uzandığını göstermektedir. Çünkü bazı araştırmacılar Nizamülmülk'ün Cizre'de er-Radeviye adlı büyük ve güzel bir medrese inşa ettiğini söylemektedir. Medreselerde okutulan Tasrifa Kurmanci'nin h. 1000 yılında yazılmış olması, bölgedeki medrese tarihinin

21 Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı*, s. 28-29.

22 Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı*, s. 32-33.

uzun bir geçmişe sahip olduğunu gösteren diğer önemli bir kanıttır. Ayrıca Mele Ahmed-i Cezeri'nin divanının dili ve içeriği de onun döneminde bu medreselerin daha güçlü bir şekilde var olduğunu göstermektedir. Mele Ahmed ise en yakın ihtimalle hicri onuncu asırdan önce vefat etmiştir.²³

1.5. Bitlis İlinde Medreseler

Osmanlı döneminden itibaren doğuda faaliyet gösteren medreseler altmışlı yıllara kadar şarkın enformatik ihtiyacını önemli ölçüde karşılamaktaydı. Özellikle dini alanlarda medrese çok yönlü ve farklı işlevler üstlenmekteydi. Cumhuriyet öncesi yakın dönem ile Cumhuriyet sonrası dönemde yaklaşık olarak 1960'lı yıllara kadar medrese eğitimi bu bölgede devam etmekteydi. Bu bölgenin içinde barındırmış olduğu bereketli tasavvuf merkezi, son iki asırda Türkiye'nin ve Suriye'nin birçok bölgesini ve hatta Batı Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir alanı İslami ve İrfâni manada besleyen Seyyid Fehim Arvâsi, Seyyid Abdulkhakim Arvâsi, Seyyid Sıbgatullah Arvâsi (ö. 1870), Şeyh Abdurrahman Taği (ö. 1888), Şeyh Fethullah Verkânisi (ö. 1901) ve Hazret lakabıyla tanınan Şeyh Diyaeddin (ö. 1925) gibi birçok büyük zatı yetiştirmiştir. Yine bu bölgede sesleri ve ilimleri bütün dünyaya yayılan Siirtli Molla Halil (ö. 1255), Ohinli Şeyh Halid (ö. 1986), Said Nursi (ö. 1960), Ohinli Şeyh Alaeddin (ö. 1949) ve Molla Sadreddin Yüksel (ö. 2004) gibi önemli şahsiyetler ve ilim adamları yetiştirmiştir. Özellikle Gavs olarak bilinen Sıbgatullah Arvâsi, Seyda olarak bilinen Şeyh Abdurrahman Taği ve Hazret olarak bilinen Şeyh Diyaeddin üçlüsünün bölge insanı üzerinde bırakmış oldukları etki oldukça yüksektir. Geride büyük izler bırakan bu insanlar, bölge insanları üzerinde hala fark edilir bir İslami hassasiyeti, duru bir teslimiyeti ve son derece güzel bir ahlaki duruşu miras olarak bıraktıkları söylemek mümkündür. İşte bu ve benzeri pozitif durumlar, bölgedeki tasavvuf merkezi ile ilim merkezinin bırakmış olduğu olumlu etkilerdir²⁴.

Bitlis'teki medreseleri genel almamda iki kısma ayırmak mümkündür:

- Camilere bağlı olan medreseler: Bunların sayıları oldukça fazladır. Köylere varıncaya kadar birçok caminin çevresinde bir medrese bulunmakta, cami cemaati talebelerin yiyecek ve içecek masrafını karşılamakta, imam da ders vermektedir.

23 Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı*, s. 33-35.

24 Çiçek, M. Halil, *Van Gölü Havzasının İlmî Hayatında İz Bırakan Şahsiyetlerden Bitlisli Şeyh Cüneyt Efendi*, III. Van Gölü Havzası Sempozyumu, Hakkâri 2007, s. 1

• Tasavvufa bağı olan medreseler: Bölgede genel olarak Nakşibendi Tarikatı yaygındır. Az da olsa Kadiri Tarikatı da mevcudiyetini sürdürmektedir. Söz konusu olan bu medreseler tasavvufla adeta iç içe yaşamlarını devam ettirmektedirler.

Bitlis'te, tasavvufta ve ilimde iki önemli merkez ön plana çıkmaktadır:

- Birincisi Norşin (Güroymak)
- İkincisi de Ohin (Koyunlu)'dur.

Norşin medresesi, açık olduğu 1955 yılına kadar öncülüğünü sürdürmekteydi. Bölgenin zeki öğrencileri hep Norşin'i tercih ettiklerinden dolayı kaliteli medrese hocaları da orada yetişmekteydi. Norşin Medresesi kapandıktan sonra birinciliği Ohin Medresesi üstlenmiştir. Ohin Medresesi; Şeyh Alaüddin ve Şeyh Halid gibi zeki isimler sayesinde parlamaktaydı. Bu medrese bölge talebelerinin yöneldiği adeta tek merkez durumuna yükselmişti. 1980'li yıllara kadar medreselerde genel olarak mutfak bulunmamaktaydı. Talebelerin yemeklerini, medresenin çevresinde bulunan halk deruhte etmekteydi. Ancak yemeklerin medreseye taşınması talebeler tarafından sağlanmaktaydı. Genellikle günde sabah akşam olmak üzere iki öğün yemek verilmekteydi. Bir ailenin verdiği bir öğünlük yemeğe "ratib" veya "tayin" denmektedir. Bazen bir aile her iki öğün yemeği de üstlenmekte, bazen de iki aile bunu paylaşmaktaydı.²⁵

Kimi medreselerde Molla Cami, kimi medreselerde ise Hüsam-Kati adlı kitaplar talebenin "râtib" getirme sınırı kabul edilmekteydi. Yani bu kitapları okumaya başlayan bir talebe artık evlerden "râtib" almaya gitmez, onun yemeğini de kitapları daha alt seviyede olan bir öğrenci tarafından medreseye getirilmekteydi.

Bölge genelinde medrese hocalarına "mele", "molla" ve "seyda" denildiği gibi talebelere de "faka", "faki" veya "fakih" denilmektedir. Molla Cami'yi okumaya başlayan talebeye de "tâlib" denmektedir. Talibler "ratib" getirme ve sırayla medrese hizmeti yapma gibi geri hizmetlerden muaf tutulmaktadır. Taliblik seviyesine yetişmiş talebelerin geri hizmetlerden muaf tutulmalarının sebebi, bu talebelerin artık ders verme, yani asistanlık seviyesine gelmiş bulunmaları; bunların ders verme, kendi altındaki öğrencilerle müzakere etme ve kendi derslerini daha büyük bir ihtimam ve ciddiyetle mütalaa ve müzakere etme sorumluluklarının olmasıdır.

25 Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı*, s. 40.

Talebeler sabah takriben 7:30-08:00 sıralarında akşamları da akşam ezanıyla birlikte yemekleri toplamakta, toplanan yemekler ortaya konmakta ve bütün talebeler beraber yemektedirler. Et gibi güzel ve az bir yemek geldiğinde medresedeki öğrenci sayısı kadar parçalara bölünmekte ve kura çekilerek; kura sırasına göre her bir öğrenci bir hisse almaktaydı. Medresenin geri hizmeti, dersi Molla Cami'nin altında olan talebeler tarafından yapılmaktaydı. Bu hizmetleri takip etme ve medresenin cümle işlerini idare etme işleri için medrese hocası tarafından kitapları yukarıda olan öğrenciler arasında bir sorumlu seçilmekteydi. Bu sorumluya da "mir" denmekteydi. Mir, medresenin adeta bütün işlerini yürütmekte, Sıkıntıları hocaya götürmeden çözmekteydi. Çözemediği büyük sorunları ancak hocasına taşımaktaydı.²⁶

26 Çiçek, s. 42-43

BÖLÜM II

OHİN MEDRESESİ

2.1. Ohin Köyü Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Eski adı Ohin yeni adı Koyunlu olan köy, Bitlis İlinin Mutki ilçesine bağlıdır. Eskiden beri aşağı ve yukarı olmak üzere iki mahalleden oluşan Ohin, 1990 yılında köy statüsünden belde statüsüne geçmiş olup nüfusun azalması nedeniyle de yeniden köye dönüşmüştür. Ohin, Bitlis'in kuzey batısında yer alıp Mutki'ye on sekiz, Bitlis'e de 38 km. uzaklıktadır. Güneybatısında Kavakbaşı beldesi, kuzeyinde Kayabaşı Köyü ve kuzeydoğusunda da kapaklı köyü bulunmaktadır. Köyün çevresi dağlarla çevrili olup, köyün yakın çevresinde irili ufaklı tepeler yer almaktadır. Köy ile tepeler arasında ise köy sakinlerinin geçimlerinin bir bölümünü temin ettikleri araziler bulunmaktadır. Köyün iklimi tipik Doğu Anadolu iklimini yansıtmaktadır. Kışları sert, kar yağışlı ve soğuk; yazları ise, serin ve kuraktır. Bitki örtüsü fundalık ve meşe ağaçlarından oluşmaktadır Ohin'in çevre şehirlerle irtibatı karayolu ile Mutki üzerinden Bitlis'le, Norşin üzerinden de Muş'la sağlanmaktadır.

Ohin'in yerleşim haline gelmesi çok eskilere dayanmaktadır. Bilindiği kadarıyla Ohin'in en eski sakinleri "Kiro" beyleridir. Ancak günümüzde bu köyün sakinlerini aşağı mahallede 200-250 yıl önce Ağrı dolaylarından gelerek burada kendilerine arazi satın alan "Parsing" Aşireti'nin atalarından Levent'in çocukları oluştururken yukarı mahallede ise Şeyh Fethullah Verkanisî'nin oğlu Şeyh Alaaddin'in soyu ile bugün çoğunluğu Muş ovasına göçmüş bulunan "Cerco", "Gurgo" ve Halid'in soyu oluşturmaktadır. Ohin, aynı zamanda bir ermeni yerleşim yeri idi. Gününüzde de onlara ait kalıntılara rastlamak mümkündür.

Resim 1. *Ohin Köyü'nden Bir Manzara*

2.2. Ohin Medresesi

2.2.1. Tarihçesi

Ohin Medresesi kurulduğundan beri tasavvufa bağlı bir medrese olarak varlığını sürdürmektedir. Zira medresesi kuran ve yaşatan aile Nakşibendi tarikatına mensup bir aile olarak ön plana çıkmaktadırlar. Bu nedenle burada eğitim gören talebeler hem medrese eğitimini görmekte hem de tasavvufu öğrenmektedirler. Medresede tasavvufu benimsemeyen talebelere yer verilmemektedir.²⁷

Ohin Medresesi'nin ilk kuruluşu 1887 yılına denk gelmektedir. Bu tarihte Şeyh Fethullah Verkânîsî Norşin'deki medresede hilafetini tamamlamış, Ohin'e gelerek arazi satın almış ve burada bir medrese kurmuştur. Şeyh Diyaüddin'e hilafet verdikten sonra Ohin'e gelerek burada araziler satın almış ve öğrenci yetiştirmeye burada başlamıştır. Şeyh Fethullah Ohin Medresesi'ni kurduktan dört yıl sonra buradan ayrılmak durumunda kalmıştır. Bölgede şöhreti kısa sürede yayılan bu zatı her taraftan istemektedirler. Başta kendi köyü olan Verkanîs'in ileri gelenleri olmak üzere, şeyhin ilminden ve maneviyatından istifade etmek isteyen bölge halkı şeyhi kendi memleketlerine davet etmek için adeta yarış içerisine girmişlerdir. Bu yarıştan Bitlis İl merkezi galip gelmiş ve şeyhi Bitlis merkezine almaya muvaffak olmuşlardır. Uzun istişarelerden sonra bu zatın bir köyde değil, Bitlis gibi bir şehir merkezinde daha faydalı olacağı görüşü benimsenmiştir. Bitlis'e yerleşmiş olduğundan dolayı. Medrese de geçici olarak kapanmıştır.²⁸

27 Şeyh Fethullah AYTE, Kişisel Görüşme I, Ohin, 28.12.2015.

28 AYTE, Kişisel Görüşme II, Ohin, 28.12.2015.

1924 yılında Şeyh Fethullah'ın oğlu Şeyh Alauddin babasının ilmi mirasını devralarak Ohin'deki medreseyi tekrar açmış, ancak 1925 yılındaki çalkantılı olaylardan sonra Şeyh Alauddin sürgüne gönderilmiştir. Üç buçuk yıl sürgün hayatı ve bir buçuk yıl hapis yaşamından sonra tekrar Ohin'e gelen Şeyh Alauddin kaldığı yerden devam etmiş. Zaman zaman sıkıntılı dönemlerden geçse de Ohin Medresesi varlığını hep sürdürmüş ve bölgede önemli bir ilim yuvası olduğunu kanıtlamıştır.²⁹

Arapça ezanın ve medrese eğitiminin yasak olduğu yıllarda bile Ohin Medresesi eğitimini sürdürmeyi başarmış bir medrese olarak tarihteki yerini almıştır. Çoğu zaman eğitim mağaralarda veya tepelerin arasındaki çukurlarda yapılmıştır.³⁰

Resim 2. Eski medresenin müstemilatından kütüphane olarak kullanılan bir mekân.

29 Ayte, Kişisel Görüşme III, Ohin, 29.12.2015.

30 Ayte, Kişisel Görüşme IV, Ohin, 29.12.2015.

2.2.2. Fiziki Yapısı

Eski medrese, iki katlı ahşap bir yapıdan oluşmaktaydı. Zemin katta tuvaletler, abdesthane, gusülhane, üst katta da yatakhaneler bulunmuş. İmkânlar kısıtlı olduğu için bir odaya ne kadar yatak sığarsa o kadar öğrenci yatarmış. Şeyh Fethullah AYTE'den aldığımız bilgiye göre, eski medrese daha da mütevazı bir durumdaymış. En eski medreseye ait maalesef bir resim veya doküman elde edilememiştir. Medresenin hemen yanında bir cami bulunur. Kışın dersler camide, yazın da çevrede yapılmış çardaklarda verilirmiş. Şimdiki medrese dört katlı olup, dört yatakhane, müderris odaları, mescit, yemekhane, abdesthane, banyolar, çamaşırhane, ütü odası, terzi odası ve müzakere odalarından oluşmaktadır.³¹

Resim 3 Medrese olarak kullanılan bina.

31 Ayte, Kişisel Görüşme, V, Ohin, 29.12.2014

Resim 4. Yaz aylarında içinde derslerin işlendiği bir çardak

Resim 5. 13 Kasım 2016'da açılışı gerçekleştirilen yeni medrese binası

2.2.3. Ohin Medresesinin Müfredatı

Ohin Medresesi'nin müfredatı, Şark'ın diğer medreselerinkinden farklı değildir. Medrese müfredatının iskeletini şu ilim dalları oluşturmaktadır:

- Dil İlimleri: Sarf, Nahiv, Vaz', İştikak, Meâni, Beyan, Bedî, Şiir ve Lügat.
- Felsefe İlimleri: Mantık ve Felsefe.
- Şer'i İlimler: Kelâm, Ahlâk, Fıkıh, Fıkıh Usulü, İslam Tarihi, Hadis ve Tefsir.
- Münazara: Tartışma usulü ve adabı
- Hat: Yazı

Ohin Medresesi'nin en önemli özelliği, bu medresede yetişmiş ve iz bırakmış birçok hocanın arkasından yazılı eser bırakmış olmalarıdır. Örneğin Şeyh Fethullah'tan Şeyh Asım'a kadar Ohin'de ders veren hocalar farklı İslami ve Arap dilbilimi alanında 30'a yakın eser bırakmışlardır. Ohin Medresesi'nin diğer medreselerden farklı ve avantajlı bir yönü de şeyh ailesinden sürekli müderrislerin yetişmesi ve ailenin ilme sahip çıkmasıdır.³²

Ohin Medresesi, Şeyh Fethullah'tan itibaren Norşin Medresesinden sonra yörenin en itibarlı medreselerinden biri sayılmıştır. Medresenin kurucusu Şeyh Fethullah'ın bölgenin ilmi ve tasavvufi çevrelerinde ciddi bir saygınlığı vardı. Şeyhin iki oğlu Şeyh Alaaddin, Şeyh Cüneyd ve torunu Şey Halid'in ilmi performansları, zekâsı ve birikimi medresenin itibarını arttırarak seçkin bir medrese haline getirmiştir.

Sefa Özdemir'in de İbrahim Sarı Murat'tan³³ teyit ettiği bilgiye göre; dede Ömer Azmi Efendi; baba emekli Özalp müftüsü Zeynelâbidin Efendi ve torun olan kendisi (İbrahim Sarımurat) ile torunun oğlu Zübeyir olmak üzere dört kuşağı Ohin Medresesi'nde yetişmiştir. Yine Van merkezden emekli olan imam İbrahim hocanın ifadesine göre kendisinin öğrenci olduğu altmışlı yıllarda medresede 80-100 arasında öğrenci kalmaktaymış, müderrisler de o zaman için Şeyh Alaaddin'in iki oğlu Şeyh Halid ile Şeyh Mazharmış. İbrahim Sarı Murat'ın verdiği bilgiye göre Şeyh Halid ile Şeyh Mazhar bir dönemde otuz altı öğrenciye icazet vermişler ve ileriki yıllarda Ohin'de öğrenim gören öğrencilerin sayısı daha da artmıştır. Yine İbrahim Sarı Murat'ın ifadesine göre babası emekli Özalp müftüsü Zeynelâbidin Efendi'nin öğrencilik yıllarında Ohin Medresesi'nde yaklaşık olarak 150 öğrenci kalmaktaymış. Zeynelâbidin Efendi sekiz sene Ohin Medresesi'nde okuduktan sonra 1922'de Şeyh Alaaddin'den icazet almıştır.³⁴

32 AYTE, Kişisel Görüşme, VI, Ohin, 30.12.2015.

33 2016'da Ramazan Umresindeyken Mekke'de hayatını kaybetmiştir.

34 Sefa Özdemir, Kişisel Görüşme I, Tatvan, 01.09.2016.

Ohin Medresesi'nin işleyişini şifahi olarak aktaran sözlü tarih aktarıcılarının beyanına göre öğrencilerin kalabalık olması nedeniyle öğrencilere gruplar halinde ders verilmekteymiş. Her on kişi bir grup oluşturmaktaymış. Medresenin yemeği şeyhin evinden gelmekteymiş. Ancak imkânlar sınırlı olduğu için öğrencilere haftada sadece iki gün yağlı yemek verilmekteymiş. Sair zamanlar ekmek ve ayran türü basit yemeklerle idare edilirmiş. Buna makabil, genel olarak doğu medreselerinde öğrencilerin yemek ihtiyacı cami cemaati tarafından karşılanmaktadır. Her ailenin sorumlu olduğu bir talebe vardır. Günde iki öğün talebe o eve gider, evin hanımı yemeği kapıda öğrenciye takdim eder, öğrenci yemeğini medreseye getirir, diğer öğrencilerle birlikte yemektedir. Yemeğin bu şekline “ratib” denir. Ancak Ohin Medresesinde durum farklıdır. Medresenin yemek ihtiyacını şeyhin ailesi üstlenmektedir. Bütün medrese tarihi boyunca bu şekilde devam etmiştir.³⁵

Ohin Medresesi'nde kayda değer bir husus da doğunun diğer medreselerinde olduğu gibi, dünyanın politik, ekonomik ve sosyal olaylarıyla ilgilenmemesi, bunlardan uzak durmasıdır. Aslında bu durum doğuda faaliyet gösteren bütün medrese ve tasavvuf çevrelerinin ortak paydasıdır. Medresenin müfredatına bakıldığı zaman, tarihi müfredatın önemli bir değişikliğe uğramadan devam ettiği görülmektedir.³⁶ Bunun birçok nedeni olabilir: Mesela, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte medreseler yasaklanmıştır. Doğu medreseleri zor şartlarda dahi eğitimini sürdürebilmişlerdir. Ancak yeniliklere ayak uydurmada başarılı olamamışlar. Yani mevcut olanı korumaya çalışmışlar. Devlet tarafından dışlanınca ekonomik sıkıntılar da baş göstermiştir. Bununla uğraşmak da yenilemenin önüne geçen engellerden birisi olmuştur. Medreselerden icazet alanların bir iş garantisinin olmaması başka bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır Hukuken medreseler yasaklandığı için diğer birçok medrese gibi Ohin Medresesi de Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Kur'an Kursu statüsünde eğitim faaliyetini sürdürmektedir.³⁷

35 AYTE, Kişisel Görüşme VII, Ohin, 28.08.2016.

36 ÖZDEMİR, Kişisel Görüşme II, Tatvan, 01.09.2016.

37 ÖZDEMİR, Kişisel Görüşme III, Tatvan 01.09.2016.

2.2.4. Ohin Medresesi'nin Şubeleri

Merkezi Ohin olan medresenin Türkiye genelinde birçok şubesi bulunmaktadır. Bu şubelere sürekli yenileri eklendiği için sayıları da sürekli değişmektedir. Ohin Medresesi'nden icazet alan talebeler resmi görevli oldukları yerler başta olmak üzere gittikleri yerlerde bu şubeleri açmaktadırlar. Çalışmayı hazırlarken Türkiye genelinde tespit edilen şubeler şu şekildeydi: Bitlis Merkez'de iki, Bitlis Tatvan'da bir, Van Merkez'de üç, İstanbul'da üç, Ankara'da bir, Diyarbakır'da bir, Siirt'te bir, Malatya'da bir, Kahraman Maraş'ta bir, Şanlı Urfa'da bir, Konya'da bir, Manisa Turgutlu'da bir, Bursa'da bir, Bolu'da bir, Mardin Kızıltepe'de bir, Muş'ta üç olmak üzere toplam yirmi üç şube.³⁸

38 Ayte, Kişisel Görüşme VIII, Ohin, 28.12.2014.

BÖLÜM III

MEDRESEDEKİ MÜDERRİSLER-ESERLERİ-MUİDLER VE İCÂZET ALMIŞ MEŞHUR TALEBELER

3.1. Müderrisler ve Eserleri

3.1.1. Şeyh Fethullah Verkânîsî

Şeyh Fethullah 1846/47 tarihinde Siirt'in Baykan ilçesine bağlı Zırki Nahiyesinin Verkânîs Köyü'nde dünyaya gelmiştir. İlimle meşgul olan bir aileden geldiğinden dolayı küçük yaştan itibaren ilim tahsiline başlamış, güçlü bir medrese tahsilinden geçmiş, hem âlet (sarf, nahiv) hem de şer'i ilimlerde üst düzey bir bilgiye sahip olmuş, zamanında Nakşibendi Tarikatının ileri gelenleri arasında kendisine yer bulmuştur. İlim tahsilinin ilk basamakları ile ilgili fazla bir malumat bulunmamakla birlikte, tahsilinin son kısımlarında Molla Abdurrahman el-Mellakendi'nin yanında okumuş ve eğitimini Muşlu Hacı Tayyip Efendi'nin yanında tamamlamıştır. Çok geçmeden Şeyh Fethullah zamanının sayılı âlimleri arasına girmeyi başarmış ve kısa zamanda ünü İslam ülkelerine yayılmıştır. Mısır'da bulunan el-Ezher Üniversitesi'nden mektuplar aracılığıyla fetvalar sorulmuş, bu sorular mektupla cevaplandırılmıştır. Vefatından sonra da sorular sorulmuş, ancak cevap verilemediği için, karşı tarafa Şeyh Fethullah'ın vefat ettiği söylenilerek cevap verilemeyeceği bildirilmiştir.³⁹ Tasavvufta Şeyh Abdurrahman-ı Tağî'ye bağlanmıştır. Babası Abdurrahim, dedesi Abdurrahman kendi dönemlerinin en önemli âlimlerinden kabul edilmektedir. Siirtli meşhur Molla Halil de kendisine sorulan bazı dini soruları Şeyh Fethullah'ın dedesi Şeyh Abdurrahman'a yönlendirmiş. Söz konusu olan bu ailenin soyu Hz. Ömer'e kadar dayandığı, Abdullah b. Ömer'in neslinden geldiği kabul edilmektedir.⁴⁰ 1901'de Bitlis'te vefat eden Şeyh Fethullah'ın mezarı da Bitlis'te Mermut Mahallesi'nde, (eski Devlet Hastanesi'nin bulunduğu mahallede) bulunmaktadır.

Tespit edilen eserleri şu şekildedir:

- Mektubât: Öğrenci ve müritlerine gönderdiği mektuplardan oluşan bir mecmuadır (Bu mektuplar basılmamıştır).
- ed-Düreru'l-Fethiye fi'l-Âvamili'n-Nahviye (Basılmamıştır).

39 Ayte, Kişisel Görüşme IX, Ohin 30.12.2015

40 Ayte, Kişisel Görüşme X, Ohin 30.12.2015

- Menasiku'l-Hacc ve'l-Umre (Basılmamıştır).
- Risaletu'l-Küfri ve'l-Kebair (Basılmamıştır).
- Âkida İmanî, Kürtçe olarak yazılmıştır (Basılmamıştır).
- Âdabu't-Tarikati'n-Nakşibendiyye. Nakşibendi Tarikatının adabıyla ilgilidir (Basılmamıştır).

3.1.2. Şeyh Alauddin

Şeyh Fefhullah'ın beş erkek çocuğundan biri olan Şeyh Aalauddin, 1299/1881'de Bitlis Norşin'de dünyaya gelmiştir. Küçük yaştan itibaren ilim tahsiline babasının yanında başlamıştır. Medrese eğitiminin büyük bir bölümünü babasının yanında sürdüren Şeyh Alauddin doğunun farklı medreselerini de gezerek tahsilini tamamlamıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra Bitlis'te babasının mirasını devralarak müderrisliğe başlamıştır. Bitlis'te müderrisliğe devam ettiği yıllarda Birinci Dünya Savaşı çıkmış, Ruslar Bitlis'i işgal etmişlerdir. Gittikleri her yeri yakıp yıkan Ruslar, insanları da öldürüyorlardı. Bunun üzerine ailesini Verkanis Köyü'ne bırakan Şeyh Alauddin medrese eğitimine ara vererek Ruslara karşı savaşmıştır. Bir yandan halkı bilinçlendirmiş, diğer yandan da bizzat çatışmalara katılmıştır. Cumhuriyet dönemindeki zorunlu sürgünden Şeyh Alauddin de nasibini almıştır. İzmir'e sürgün edilen şeyh, sürgün yıllarından sonra Gaziantep'te bir müddet hapiste kaldıktan sonra Ohin'e gelmiş ve medrese eğitimine kaldığı yerden devam etmiştir. Vefat ettiği 1949 yılına kadar medrese eğitimine burada devam etmiştir. Ohin Medresesi'nin kurucusu Şeyh Fethullah'tan sonra en parlak ismi Şeyh Alauddin'dir. Babasının şöhretinde ön plana çıkan, müderrisliği ve tasavvufi kişiliğidir. Şeyh Alauddin'e gelince şöhretinde ilmi kişiliği ve müderrisliği daha fazla ön plana çıkmıştır. Zeki ve ciddi birisi olarak tanınmıştır. Onun zekâsı medreselerde gıptayla anlatılmıştır. Bu durum, özetlemiş olduğu eserlerden de anlaşılmaktadır. 1949'da vefat eden Şeyh Alauddin'in eserleri ile ilgili şu ana kadar ciddi bir çalışma yapılmamıştır.⁴¹

Şeyh Alauddin'in ulaşılabilen eserleri şunlardır:

- Celau'l-Ayn: Bu eser Şerefuddin Yahya b. Nureddin el-İmriti'nin Şafii fihhına dair yazmış olduğu Nazmu't-Tahrir ile Nihayetu't-Tedrib fi' Nazmi Gayeti't-Takrib adlı iki manzum eserlerinin bir araya getirilmesinden oluşmaktadır (Basılmamıştır).
- Hadis Usulüne dair manzum eseri: Bu eser de yine manzum bir eser olan el-Manzumatû'l-Beykûniyye adlı eserin değişik bir versiyonudur. (Basılmamıştır)

41 Şeyh Mesud Türel, Kişisel Görüşme I, Ohin, 27.08.2016.

- Hidayetu's-Sibyan, bu eser de tecvid ilmine dair manzum bir kitaptır (Basılmamıştır).
- Hülasatu'l-Vaz' Doğu medreselerinde okutulan "Vaz" ilminin bir özetidir (Basılmamıştır.)
- Hülasatu'l-Beyân, eserde "beyân" ilmi, değişik kaynaklardan derlenerek özet haline getirilmiştir (Basılmamıştır).
- Mulahhasu'l-Âdab, tartışma adabıyla ilgili kural ve kaideler farklı kaynaklardan derlenerek özetlenmiştir (Basılmamıştır).
- Tezhibu't-Tehzib, mantık ve münazara ilmine dair olan bu eser de farklı kaynakların derleme özetidir (Basılmamıştır).⁴²

3.1.3. Şeyh Cüneyd

1893 yılında dünyaya gelen Şeyh Cüneyd, Şeyh Fethullah'ın oğludur. Zamanının önemli alimlerinden kabul edilmektedir. 1958'de vefat eden Şeyh Cüneyd, bölgenin bilginleri arasında keskin zekâsı, ilmi vukufiyeti ve tefsirdeki derinliği ile meşhurdur.

Şeyh Cüneyd'in bilinen eserleri şunlardır.

- Doğu medrese geleneği içerisinde fazla tutulan Beyzavi Tefsirinin Kehf suresi kısmına 119 sayfalık uzun bir haşiye. İbareleri ağıdalı ve kısmen sıkıntılı olsa da haşiye çok ince ve mühim nokteleri içerdiğinden keskin ve nüfuzlu bir zekayı göstermektedir (Basılmamıştır).
- 19. Asır Arap dili bilginlerinden Siirtli Molla Halil'in "el-Kifayetu'l-Kübra" adlı eserinin bir özeti. O, henüz basılmamış bu kitapta ancak geniş kaynaklarda bulunan çok ciddi nahiv meselelerini kısa ve özet ibarelerle dile getirmektedir (Basılmamıştır).
- Arap edebiyatında ünlü olan "Banet Suâd" kasidesi üzerinde kısa bir şerh (Basılmamıştır).
- Tasavvuf edebiyatında meşhur olan İbn Ferid'in divanının "et-Taiyyetu'l-Kübra" kasidesine bir şerh (Basılmamıştır).
- İbn Ferid'in divanından "Mimi" kasidesinin yedi beytine uzun bir şerh. O, bu beyitleri genellikle tasavvuf felsefesiyle şerh etmeye çalışmıştır (Basılmamıştır).
- Biri Arapça, ikisi Farsça olan üç kaside. Seksen beyitlik olan Arapça ve yirmi beyitlik Farsça kasidesi Medine-i Münevvere'ye olan aşk ve özlemini dile getirmektedir. Muhammes olan yüz yirmi beş mısralık ikinci Farsça kasidesini de Şeyh Diyauddin Hazret hakkında yazmıştır (Basılmamıştır).

42 Ayte, Kişisel Görüşme XI, Ohin, 30.12.2015

- İslam miras hukukunu özetleyen kısa bir metin. Ancak şu anda var olan metin eksiktir (Basılmamıştır).⁴³

3.1.4. Şeyh Mazhar

Şeyh Alauddin'in dört erkek çocuklarından en büyüğüdür. 21 Ocak 1989'da vefat eden Şeyh Mazhar, keskin zekâsı ve ilme olan vukufiyetiyle bilinen bir âlimdir. Aynı zamanda tasavvufta da önemli bir mevkiye sahiptir. Şey Halid gibi bölgeyi fazla dolaşmamış.

Şey Mazhar'ın tespit edilen eserleri şunlardır:

- En-Nehcetu'z-Zekiye: Tasavvufa dair yazılan ve ince el yazısıyla yazılan bu eser, son dönem tasavvufun hatme, tevbe, rabıta ve teveccüh gibi bazı pratiklerini detaylı bir şekilde ele alan ve son dönem tasavvufun vardığı pratik yapısı hususunda faydalı bilgiler içeren önemli bir belgedir. (Basılmamıştır).
- el-Mektubatu'l-Mazhariyye: Bu eser o günün toplumunda karşılaşılan tüp bebek, boşanmalar ve banknotun hükmü gibi birçok güncel fihhi meseleye çözüm araştıran önemli bir fetvalar sicili hükmündedir. Kitap 112 mektuptan oluşmaktadır. Ayrıca mektupların bir kısmı tasavvufla ilgilidir. (Basılmamıştır).
- Risaletu fi'Hakki'l-Kaza ve'l-Kader: El yazması, küçük harflerle yazılmış 15 sayfalık bir eserdir. Özetle kitap, ehli sünnet çizgisini savunmakta ve Cebriye ile Kaderiye'yi reddetmektedir. (Basılmamıştır).
- Nefu'l-Eimme fi'İskati ma fi'z-Zimme. (Basılmamıştır).
- Telhisu Nefî'l Eimme fi İskati ma fi'z-Zimme: Her iki kitabı fıkha dairedir. İkinci kitap birincisinin özetidir ve 53 sayfadır. Konuları şarkın genelinde yaygın bir biçimde ölü için namaz, oruç ve zimmetinde bulunan diğer borçlara karşı verilen ve İskat olarak bilinen bu kefaretin fihhi sıhhati hususundadır. (Basılmamıştır).⁴⁴

3.1.5. Şeyh Safvetullah

1981'de vefat eden Şeyh Safvetullah, Şeyh Mazhar'ın oğludur. Ohin Medresesi'nin son dönem müderrislerinin en zekileri, en birikimlileri ve dünyaya en açık olanları olduğu, öğrencilerinin ifadelerinden ve geriye bırakmış olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır.

43 Türel, Kişisel Görüşme II, Ohin 27.08.2016

44 Türel, Kişisel Görüşme III, Ohin, 27.08.2016

Şeyh Safvetullah'ın bilinen eserleri şunlardır:

- Şerhu Feraizi Celai'l-Âyn: Dedesi Alauddin'in "Celaû'l-Âyn" adlı eserinin Feraiz kısmını ayrı bir kitap şeklinde şerh etmiştir. Bu şerhte metinde geçen bazı kelimeleri şerh etmiş, feraiz meselelerini örneklendirmiş ve çözüm biçimlerini kaydetmiştir. Ayrıca şerhinin sonuna "Feraizde Lakaplı Meseleler" ve "Feraiz Bilmeceleri" diye bilinen iki konuyu da ilave etmiştir. Şerh kısadır, konuyla ilgili ihtilaflara ve tali bilgilere girmemektedir (Basılmamıştır).
- Şerhu Kızıl İcaz: Bu kitap Bediuzzaman Said Nursi'nin mantık ilminin meşhur manzum eseri "Süllem" üzerinde değişik türden yazdığı "Kızıl İcaz" adlı şerhin şerhi, haşiyesidir. Müellif, şerhini Nursi'nin tam tersine klasik şerh yöntemiyle yazmıştır. Müellif, Nursi'nin şerhinde değinilen kelâmi meseleleri bazen başka kaynaklardan yapmış olduğu alıntılarla açmaya çalışmış,⁴⁵ bazen de felsefi konuları detaylı bir şekilde açıklamıştır.⁴⁶ Kimi yerde de Nursi'nin şerhinde yer alan mantıkla ilgili konuları detaylı bir şekilde ihtilafları da ele alarak incelemiştir.⁴⁷
- Kitabu'l-Funûni'l-Muhtelif: Şeyh Safvetullah'ın h. 1402'de yazıp daktilo ettiği bu çalışma yoğun, yorucu ve sabırlı bir emeğin mahsulü olduğu her halinden bellidir. Bu çalışma, bir yandan tashih cetveli, bir yandan da medreselerde okutulan kitaplar üzerinde kaydedilen bir notlar koleksiyonudur. Yazı karakterleri çok küçük olduğu halde 623 sayfadan meydana gelen bu çalışma medresede okutulan Sadeddin'den itibaren sıra kitaplarından; Tedric, Suyuti'nin haşiyesi Ebu Talib, Abdulğafur'un haşiyesi Abdulkhakim ve Mele Ali tasrifinin haşiyesi Kızılci gibi bazı haşiyeler ve medreselerde ikinci ders kaynağı olan Celaleyn, Tarihû'l-Hulefa, İşaratû'l-İcaz, Şerhû İsam Ale'l-Vaz', İmtihanû'l-Ezkiya gibi, ders kitabı olmayan es-Sevâikû'l-Muhrike gibi bazı eserler de dahil tam 35 kitabın tashihi yer almaktadır. O, her tashihi yer aldığı satır ve sayfa numaralarını vermektedir. Ancak tashihe esas aldığı kitabın baskı sayısını, baskı yerini ve tarihini vermemekle istifade etme imkanını minimize etmiş olmaktadır. Ayrıca küçük puntolarla, üçüncü hamur kağıda basılmış olması, istifade etmeyi tamamen zorlaştırmaktadır. Bu eserde yer alan tashihle birlikte çoğu kendisine, bir kısmı, babası Şeyh Mazhar'a ve bir kısmı da dedesi Şeyh Alauddin'e ait notlar da bulunmaktadır. Bu notlar açıklama, eleştiri ve katkı amaçlıdır. O, notu veya tashihi kimden almışsa sahibine nispet etmektedir. Kimseye nispet edilmeyen notlar ve tashihler kendisine aittir. Özellikle Abdulkhakim

45 Şeyh Safvetullah, *Şerhu Kızıl İcaz*, baskı yeri ve tarihi yok, s. 6

46 Şeyh Safvetullah, *Şerhu Kızıl İcaz*, s. 34-37

47 Şeyh Safvetullah, *Şerhu Kızıl İcaz*, s. 40-47

haşiyesinin tashih ve notlarında başkasından yaptığı alıntılar yoğun bir şekilde görülmektedir.⁴⁸

3.1.6. Şeyh Halid

Şeyh Halid, Şeyh Alauddin'in iki numaralı oğludur. 24 Ocak 1986'da vefat eden Şeyh Halid ilimde taviz vermeyen bir âlim ve şeyh olarak bilinmektedir. Bütün imkanlarını medrese ve talebeler için seferber ettiği, talebelere olan düşkünlüğünden dolayı her taraftan okumak isteyenler yanına geldiği anlatılmaktadır. Talebelerin her çeşit sıkıntısıyla uğraşır. Zamanında bölgenin en önemli fetvaları ondan alınmıştır. Yılın belli bir zamanını bölgenin irşadına ayırır, bölgeyi gezerek, ıslah ve irşadını sağlamaya çalışmıştır. İrşad için bölgeyi dolaşırken birkaç talebesini de yanında götürürmüş. Hem onlara ders vermeye devam eder hem de yanında bulundurmuş. Dersler konusunda oldukça disiplinli olan şeyh, zamanının çoğunu irşad için dışarıda geçirdiği için ailesi ve çocukları onu hayli özlerlermiş. Onun zamanında bölge insanı neredeyse resmi mahkemeleri hiç bilmez, anlaşmazlıklar için ona gelirlermiş. Dini fetvalarla ilgili çevre âlimlerine birçok mektuplar göndermiştir. Bu mektuplar, "Mektubat" olarak bilinmektedir.⁴⁹

Ohin Medresesi müderrislerinden Fethullah Ayte'nin naklettiği bilgiye göre dönemin Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez: "Ben Adilcevaz'da medresede okurken, her tarafta Şeyh Halid'den bahsedilirdi. Ben de onu görmek arzusundaydım. İrşad için bölgeyi dolaşan şeyh, Adilcevaz'a da geldi. Kendisini orada gördüm, heybetinden dolayı yüzüne tam anlamıyla bakamadım" demiştir⁵⁰

3.1.7. Şeyh Asım

Şeyh Alauddin'in en küçük oğludur. 2011'de vefat eden Şeyh Asım'ın, iki oğlunun medresede müderris olarak görev yapmakta oldukları görülmüştür. Biri Şeyh Mesud, diğeri de Nur Muhammed'tir. Yıllarca Ohin Medresesi'nde müderrislik ve aynı zamanda tarikat şeyhliğini de yapmıştır. Bölgede terör olaylarının en fazla yaygın olduğu bir dönemde önemli bir rol üstlenmiştir. Binlerce köyün boşaldığı bir zamanda ağır başlı ve sükûnetle o bölgenin boşalmamasını sağlamıştır.

48 Safvetullah, *Camii'l-Fünunü'l-Muhtelif*, Polat Ofset Matbaası, s. 362-415

49 Türel, Kişisel Görüşme IV, Ohin, 28.08.2016

50 Ayten, Kişisel Görüşme XII, Ohin 28.08.2016.

Şeyh Asım'ın "Birketu'l-Kelime" adında bir eseri bulunmaktadır. Ancak Ohin'deki yüzlerce eser gibi bu da basılmamıştır. Şeyh Asım faydalı gördüğü bilgileri, değişik kaynaklardan derlediği bu kitabında birleştirmiştir.⁵¹

3.1.8. Şeyh Fethullah Ayte

Şeyh Halid'in oğlu olan Ayte, (d.1957). Ohin Medresesi'nin en yetkili müderrisi ve aynı zamanda şeyhi konumunda. Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan imam olarak emekli olduktan sonra da medresede müderris olarak eğitime devam etmektedir. Medresenin yeni binasının açılışı, açılışla birlikte gerçekleşecek olan icazet merasimi ile ilgili hazırlık çalışmalarına şahitlik edildi. Yeni medrese binası beş katlı ve 400 kişi kapasitelidir. Bir bölümü yatakhane, bir bölümü dersane, diğer bölümü ise müderris lojmanları olarak planlanmış medresenin hemen yanında bir de cami yapılmıştır.⁵²

3.1.9. Şeyh Mesud Türel

Şeyh Asımın oğlu olan Şeyh Mesud, (d.1955) medrese eğitiminin büyük bir kısmını babasından almıştır. Ohin Medresesi'nin en önemli özelliklerinden birisi de müderrislerin aynı aileden gelmesidir. Ohin Medresesi, kendi müderrislerini yetiştiren bir medrese olarak bilinmektedir. Doğunun diğer medreselerinde durum böyle değildir. Mesela Norşin de ilmin merkezi olarak bilinmekte, ancak Norşin şeyhleri müderrislerini dışarıdan getirmektedirler. Yani aileden müderrislik yapanlar pek bulunmamaktadır. Türel, Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan imam olarak emekli olduktan sonra da talebe yetiştirmeye devam etmektedir.

Şeyh Mesud Türel'in kardeşi; Nur Muhammed Türel (d.1968) de müderris olarak medresede bulunmaktadır. Nur Muhammed hem Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmi imamlığını yapmakta hem de medresede müderrislik yapmaktadır. Yine Şeyh Diyauddin Ayte, Şeyh Sabrullah Ayte ile Şeyh Mansur Ayte de aynı aileden hem müderris olarak hem de resmi imam olarak medresede eğitime devam etmektedirler. Ders veren hocalar ya halen Diyanet İşleri Başkanlığı'nda İmam Hatip, Kur'an Kursu Öğreticisi statüsünde çalışmakta veya bu ünvanlardan emekli olarak bulunmaktadır.⁵³

51 Türel, Kişisel GörüşmeV, Ohin, 28.08.2016.

52 Ayte, Kişisel Görüşme XIII, Ohin, 26.08.2016.

53 Türel, kişisel Görüşme VI, Ohin, 28.08.2016.

3.2. Muîdler

Medresede müderris yardımcılara “muîd” denilmektedir. Bunlar, medrese eğitiminde belli bir mesafe kat etmiş talebe müderris ortası bir konumda olan kişilerdir. Muîdler, Molla Cami adlı kitaba kadar eğitimini ilerletmiş kişiler olup kendilerine ayrıca “talib” denilmektedir. Ohin Medresesi’nde on iki müderris yardımcısı bulunmaktadır. Şirvanlı Molla Felemes, Molla Zübeyir Sarımurat, Mardinli Molla Abdullah, Batmanlı Molla Mus’ab, Ercişli Molla Nurullah, Patnoslu Molla Muhammed, Verkanıslı Molla Salim tespit edilen muîdlerdir. Her bir müderris yardımcısının sorumlu olduğu talebeler vardır. O, talebelerin derslerini tekrar ettirir, müzakere eder, metin ezberlerini takip eder, metin tashihini yaptırır, ezberlerini dinler.

Molla Cami’nin üstünde olan derslerden müderrisler sorumlu iken, Molla caminin altında olan derslerden de genellikle bu yardımcılar sorumludur. Zorunlu kaynakların dışında da bu yardımcılardan okuttukları kitaplar bulunmaktadır. Örneğin Muhammed Avvame adındaki yazarın derlediği hadis kitabı.⁵⁴

3.3 İcazetli Talebeler

3.3.1. Molla Nurullah Özdemir (Gudişki)

Molla Nurullah (d.1918/ö.2003), yedi aylık iken babası vefat eder. Amcasının yanında büyüyen Molla Nurullah ilk tahsilini bölgenin meşhur âlimlerinden Molla Sıddik Şentürk’ün yanında almıştır. Medresede kalabilecek bir duruma gelince de Ohin Medresesi himayesine verilmiştir. Medrese eğitiminin tümünü burada almıştır. Medresedeki asıl hocası Şeyh Halid’dir. İrşad için bölgeyi dolaşan Şeyh Alauddin beraberinde onu da götürürmüş. Kürtçe, Arapça ve Farsçayı da çok iyi bilen Özdemir, Farsçayı Şeyh Alauddin’den öğrenmiştir. 19 yaşında iken icazet almıştır.

Yirmi yedi yıla yakın fahri olarak imamlık ve müderrislik faaliyetinden sonra, Reşadiye’de iken (1965-66) resmi kadroya geçmiştir. 1976 yılına kadar burada göreve devam eden Özdemir, Muş’a tayini çıkar ve orada üç yıl görev yaptıktan sonra da emekli olup Tatvan’a yerleşmiştir. İki kız toplamda on bir çocuk babası olan Nurullah hoca, görev süresince birçok talebe yetiştirip icazet vermiştir.

300-400 kişiye dersler veren hoca, 35-40 kişiye de icazet vermiştir. Bölgede şair olarak bilinen hoca; Arapça, Kürtçe ve Farsça olarak birçok şiir yazmıştır. 260 kasideden oluşan bir divanı (Divan-ı Eş’ri Nurullah) vardır. Divan Arapça, Kürtçe ve Farsça şiirlerden

⁵⁴ Özdemir, Kişisel Görüşme IV, Tatvan, 25.08.2016.

oluşmaktadır. Başta Peygamber efendimiz olmak üzere, hocalarına ve şeyhlerine duyduğu sevgi ve muhabbeti bu şiirlerde dile getirmiştir. Ayrıca Peygamber efendimizin hayatını “Cevahirû’r-Reşadiye” adlı bir eserle manzum Kürtçe olarak yazmıştır. Ayrıca 4500 beyitlik Kürtçe ve manzum olarak yazdığı “El-Hemâilû Fi’ş-Şemail” adlı bir eseri de bulunmaktadır. Kürtçe mevlide Arapça bir şerh eseri kaleme almıştır. Yine “Hidayetu’s-Sıbyan” adlı tecvid kitabını, “el-Himyan” adında Arapça manzum olarak şerh etmiştir. Hac menasikini “es-Sebâik Fi’l-Menâsik” adında Kürtçe olarak yazmıştır. Ahmed-i Hani’nin kısa bir âkaid kitabına Arapça bir şerh yazmıştır. Faki Tayran’ın meşhur “Dılo” şiirine bir şerh yazmıştır. Şeyh Fethullah Verkânîsî’nin “el-Küfrû ve’l-Kebâir” adlı eserini manzum olarak düzenlemiştir. Ayrıca Şafii fikhıyla ilgili “Çenta Yetiman” adlı eseri mevcuttur. Bölgenin tarihini de çok iyi bilen hoca, bununla ilgili bir eser, Buhari ve Müslim’e de birer şerh yazmayı düşünen ve arzu eden hoca buna da muvaffak olamadan 86 yaşında ve kitapları adeta elindeyken vefat etmiştir.⁵⁵

Yine bölgenin önemli isimlerinden olan Molla Muhammed Saki, Molla Hüseyin Sisemi, Molla Üzeyir Kameri, Molla Abdullah Karaku-i, Molla Abdullah-ı Hırbi, Molla İbrahim Sarımurat, Molla Masum Şentürk, Ağrılı Molla Nadir, Tendürekli Molla Zahir, Balekli Molla Cafer ve daha niceleri... Bitlis, Ağrı, Muş, Van, Siirt illeri ve çevrelerinde meşhur olan yüzlerce hatta binlerce âlim Ohin Medresesi’nin rahle-i tedrisatından geçerek şöhret bulmuşlardır. Bu âlimler medreseden icazet aldıktan sonra gittikleri yerlerde de medreseler açmak suretiyle Ohin anlayışını da oralara taşımışlardır.⁵⁶

3.3.2. Molla Sefa Özdemir

Molla Nurullah’ın on bir çocuğundan birisi olan Sefa Özdemir (d.1965) babasının ilmine mirasçı tek çocuğudur. İlk medrese tahsilini babasının yanında yapmıştır. Daha sonra babasının tavsiyesi ile yine Ohin’den icazet alan Molla Masum Şentürk’ün yanında tahsilini sürdüren hoca, ilminin son kitaplarını da yine babasının yanında tamamlamıştır. 1997 yılında Ohin Medresesi’nden babasının elinden icazetini alan Özdemir, Tatvan Cumhuriyet Mahallesi’nde resmi olarak İmamlık yapmaya devam ederken mütevazı bir medrese açarak 15-20 talebeye ders vermeye başlamıştır. Teknolojiyi de iyi kullanan Özdemir, internet üzerinden de ders vermeye devam etmiş ve bunu yıllarca sürdürmüştür. Öyle ki, internet üzerinden ders verdiği iki talebesi icazet alacak bir seviyeye ulaşmış ve hocadan icazet almışlardır. Bitlis cezaevi vaizi olarak görev yapan Sefa Özdemir, medrese hayatında bazı kısa kaynakları el yazısı ile de kaleme almıştır.⁵⁷

55 Özdemir, Kişisel Görüşme V, Tatvan, 26.08.2016.

56 Türel, Kişisel Görüşme VII, Ohin, 25.08.2016.

57 Özdemir, Kişisel Görüşme VI, Tatvan 26.08.2016.

BÖLÜM IV

MEDRESEDE KULLANILAN İLKE VE TEKNİKLER-OKUTULAN KİTAPLAR

4.1. Medrese İlkeleri ve Teknikleri

4.1.1. Medreseye Talebe Kabulü

Medreseye talebe kabulü için yazılı bir şartname yoksa da her medrese ve müderrisin kendine has şartları bulunmaktadır.

Tespit edilene göre Ohin Medresesi'nin şartları şu şekilde özetlenebilmektedir:

- Ohin Medresesi tasavvufi bir özellik taşıması nedeniyle burada eğitime devam edecek talebenin tasavvufu benimsemesi gerekmektedir.
- Tasavvufun gereklerini de yerine getirmesi kendisinden istenmektedir: Her gün ikinci namazından sonra “hatme” ismi verilen zikir halkasına katılması gibi.
- Cuma günleri Şeyh Alaaddin'in de mezarının bulunduğu mezarlığı ziyaret etmesi kendisinden istenmektedir.
- Güncel fikri ve siyasi tartışmalara girmeyeceğine dair söz vermesi ve bu tür tartışmalardan uzak durması gerekmektedir.
- Sigara içmemesi, düzeni bozacak hal ve hareketlerden kendini sakındırması gerekmektedir.
- Ohin Medresesi'nden icazet almış, başka bir yerde müderrislik yapan bir hocanın talebesi, hocasından izinsiz olarak Ohin'e geldiği zaman hocasının izni olmadan Ohin Medresesi'ne kabul edilmemektedir.⁵⁸

Ohin Medresesi'nde okumak isteyen talebe gelir, medresenin müderrisi ile görüşür. Kendisine medresenin kuralları şifahi olarak hatırlatılır. Kurallara uyacağına dair kendisinden söz alındıktan sonra medreseye alınır. Medreseye kabul için yaş şartı bulunmamaktadır.⁵⁹

4.1.2. Bir Ders Günü

- Medresede eğitim sabah namazı ile birlikte başlar, yatsı namazına kadar devam etmektedir. Sabah namazı cemaatle kılındıktan sonra, talebeler Kur'an-ı Kerimle güne başlamaktadır. Bu, yaklaşık olarak yarım saat sürmektedir. Kur'an okunduktan sonra metin ezberi veya metin tekrarı yapılmaktadır. Bu da, yarım saat kadar devam etmektedir. Bu

⁵⁸ Ayte, Kişisel Görüşme XIV, Ohin, 25.08.2016.

⁵⁹ Ayte, Kişisel Görüşme XV, Ohin, 28.12.2015.

arada kahvaltı, nöbetçi talebeler tarafından hazırlanır ve birlikte kahvaltı yapılmaktadır. Kahvaltı son derece sadedir. Yardımcı müderrisler kahvaltılarını talebelerle birlikte yaparken, asıl müderrisler evlerinde kahvaltılarını yapmaktadırlar.

- Dersler saat 08:00'de başlamaktadır. Şeyhin ailesinden olan müderrisler genelde sıra kitaplarında Molla Cami adlı kitabı ve üstü olan kitaplarını, yardımcı müderrisler de, daha aşağıda olan kitapları okutmaktadırlar.⁶⁰
- Dersler gruplar şeklinde işlenmektedir. Ancak sınıf ortamında değil. Her bir müderrisin özel odası bulunmaktadır. Ders almaya uygun olan talebeler odaya gelmekte, diz üstü oturmakta, dersini müderristen dinlemekte, bazen de müderrise kendini dinletmektedir.
- Bir talebe ders alırken, o talebeyle aynı seviyede olan veya üst seviyede olan talebeler de dersi takip etmektedir. Onun için bu ders, bir tekrar ve pekiştirme değildir. Bazen de birkaç öğrenci aynı kitabı ders olarak okuyabilmektedir.
- Öğle namazı cemaatle kılınmakta, namazdan sonra öğle yemeği için bir saat kadar ara verilmekte, özellikle yaz mevsiminde, “kaylule” (dinlenme, uyuma) için de 45 dakika kadar talebelere bir izin verilmektedir. İsteyen talebe kısa bir uyku çekmekte, dileyen dilediği gibi bu süreyi değerlendirebilmektedir.
- Gün boyu telefon kullanmak ve yatakhaneye girmek yasaktır. Acil durumlarda medresenin sabit telefonu kullanılabilir.
- İkindi namazına kadar dersler devam etmektedir. İkindi namazı kılındıktan sonra “hatme” denilen zikir halkası kurulmakta, talebeler zorunlu olarak buna katılmaktadır. Bu da yaklaşık olarak 15-20 dakika sürmektedir. Namazdan sonra derslere devam edilmektedir. Bir yandan dersler devam ederken diğer taraftan talebeler arasında gün boyu müzakereler sürmektedir.
- Genellikle akşam namazı ile birlikte dersler bitmektedir. Ancak bazı dersler yatsıya da sarkabilmektedir. Akşam namazı da cemaatle kılındıktan sonra akşam yemeği yenmektedir.
- Akşam namazından sonra metin ezberleme ve mütalaa başlamaktadır. Yatsı namazı kılındıktan sonra artık medrese de hemen hemen herkes mütalaa geçmektedir. Bundan dolayı medreseye bir sessizlik hâkim olmaktadır. Metnini tam ezberleyemeyen talebeler de eksikliklerini tamamlamaktadırlar.
- Saat 21.00'dan itibaren yatakhaneye giriş serbestliği başlamakta, dileyen yatılabilmekte, dileyen de mütalaa devam edebilmektedir.

60 Türel, Kişisel Görüşme VIII, Ohin, 28.08.2016

- Genel temizlik, nöbet usulü ile talebeler tarafından yapılmaktadır.
- Cuma günleri bütün talebeler zorunlu olarak medreseye yakın, Şeyh Alauddin'in de mezarının içinde bulunduğu mezarlığı ziyaret ederek Kur'an okumakta ve dua etmektedirler.⁶¹
- Haftalık tatili Perşembe günü ikindi namazından sonra başlar, Cuma günü akşam namazına kadar devam etmektedir. Bu tatilde talebeler özel ihtiyaçlarını temin etmekte, aralarında özel oyunlar oynamakta, çamaşırlarını yıkatmakta, ütülerini yapmakta ve özel temizliklerini gerçekleştirmektedir.
- Medresede çamaşır makinesi, ütü odası ve terzi makinesi mevcut olup her birimden sorumlu olan talebeler bulunmaktadır. Fakat bu işlemler sadece tatil günlerinde yapılmaktadır. Yemekler özel aşçı tarafından hazırlanmaktadır.

4.1.3. Mütalaâ

Medresede mütalaâ, talebenin ders öncesi yaptığı önemli bir çalışmadır. Mütalaâ, medrese zemininde üç şekilde algılanmaktadır:

- Talebenin okumadığı dersi gözden geçirmesi (yani öğrencinin ders öncesi derse hazırlanması)
- Talebenin okuduğu dersi tekrar ikinci kez gözden geçirmesi.
- Talebenin okuduğu dersi ile ilgili yardımcı kitapları gözden geçirmesi. Ancak öğrencilerin en fazla önemsedikleri ve medrese eğitiminde önemli bir yeri olan mütalaa, ders öncesi olan mütalaadır. Her şeyden önce mütalaanın sessiz bir ortamda yapılması gerekmektedir. Talebe, okuyacağı ders kitabı ile yardımcı kitapların ilgili bölümünü açar ve derin derin mülahazalarda bulunur. Okuyacağı dersi anlamaya çalışır. Kaynaklar arasında bağlantılar tespit eder. Bazen bu mütalaalar saatlerce sürebilmektedir. Talebe mütalaasını ne kadar sağlıklı yapabilirse dersi o kadar iyi anlamaktadır. Medresede mütalaalar o kadar önemlidir ki bu ön çalışmayı yapamamış talebe kendisini derse hazır görmediği için kendi isteğiyle o gün ders almayabilmektedir.

Özellikle zeki, birikimli ve ileri seviyedeki öğrencilerin bu detaylı ve esaslı mütalaaları sonucunda dersler, kimi zamanlarda dersten ziyade hoca ile öğrenci arasında tatlı bir ilmi münakaşa şekline dönüşebilmektedir. Hem hoca açısından hem de öğrenci açısından bu tür tartışmalı dersler çok yararlı ve keyifli geçmektedir.

61 Felemes Hoca (Muîd), Kişisel Görüşme I, 30.12.2014.

Mütalaa, medrese eğitim sisteminde önemli bir öğrenim yöntemi olduğundan, hocalar da sık sık mütalaa etmektedirler. Özellikle zeki ve birikimli öğrencilerin derslerinde ezilmemek için hocalar da bu mütalaaalara önem vermektedirler. Yaz aylarında mütalaa akşam namazından önce, kışın ise akşamdan hatta yatsıdan sonra yapılmaktadır. Medresede mütalaa iki seansta gerçekleşmektedir: Birinci seansa bütün talebeler katılmaktadır. Bu seans fazla uzun sürmemektedir. Bir dinlenme arası verildikten sonra dersi alt seviyede olan talebeler uyku için mütalaaadan ayrılmakta, dersleri üst seviyede olanlar ise mütalaaanın ikinci kısmına başlamaktadır. Mütalaaanın bu kısmı için bir süre sınırlaması bulunmamaktadır. Kimi talebeler için saatlerce sürebilmektedir.⁶²

4.1.4. Derslerin İşlenişi

Sabah dersler saat 08.00'de başlar, akşam veya yatsı namazına kadar devam edebilmektedir. Dersler sınıf ortamında yapılmamaktadır. Doğu medreselerinde genellikle talebeler teker teker müderrisin yanına gelmekte, diz üstü oturmakta, ders kitabını ve yardımcı kitaplarını açarak müderrisi dinlemektedir. Müderris dersi okumakta, bazen de talebeye okutmaktadır. Ancak Ohin Medresesi'nde genel olarak dersler için kurulmuş gruplar vardır. Bu gruplar, müderrisin odasına gelerek diz üstü oturmakta, kitaplarını açarak müderrisi dinlemektedirler. Gerek ders esnasında olsun gerekse diğer zamanlarda olsun talebeler müderrisin ve yardımcı müderrisin huzurunda hep diz üstü oturmaktadırlar. Bu adet, doğu medreselerine yerleşmiş bir kültürdür.

Doğu medreseleri genel olarak güzel Kur'an okuma ve tecvit üzerinde durmamaktadır. Ancak Ohin Medresesi'nde bunun böyle olmadığı yerinde tespit edilmiştir 28.08.2016 günü, müderrislerden Nur Muhammed Türel hocanın Kâbe imamlarından birisinin sesini, etrafına topladığı talebeleriyle birlikte telefonda dinleyerek hem mahreçleri, hem de tecvit kurallarını bir Arap okuyucusundan takip ettiğine şahitlik edilmiştir.

Dersler metin okuma ve anlama şeklinde yapılmakta olup ders esnasında genel olarak not tutulmamaktadır.

Medresenin eğitim dili, genel olarak Arapça kaynaklarının Kürtçe olarak anlatılması şeklindedir. Ancak bazı ders kitapları Kürtçe ve Farsça dilleriyle de okutulmaktadır.

Talebe sıra kitaplarına başlamadan önce Kur'an ve mevlidi öğrenmektedir. Sıra kitapları Ohin Medresesi'nde manzum bir şekilde yazılmış bir âkaid kitabı olan ve Kürtçe olarak basılan

⁶² Felemes, Kişisel Görüşme II, Ohin, 30.12.2014

Nehcu'l-Enam adlı kitapla başlamakta, yine bir âkaid kitabı olan ve Arapça olarak yazılmış Şerhu'l-Âkaid kitabıyla bitmektedir.

İcazet almış bir talebe; sarf, nahiv, akaid, fıkıh, fıkıh usulü, tefsir, hadis, siyer, va'z, beyan, mantık, münazara, meâni ve bedi' konularından kitaplar okumuş bir konuma gelmiş demektir. Bu sebeple medreselerden icazet almış hocalar için bölgede on iki ilim tahsil etmiş hoca ünvanı kullanılmaktadır.⁶³

Resim 6. Müderrislerden Nur Muhammed'in bir ders halkası

63 Felemes, Kişisel Görüşme III, Ohin, 30.12.2014

Resim 7. Müderris yardımcılardan Molla Felemes'in bir ders halkası

4.1.5. Müzakere

Müzakere: Talebenin hocasından aldığı dersini, kendisinden daha üst seviyede bulunan veya kendisiyle aynı seviyede olan başka talebelerle tekrar etmesidir. Başka bir ifadeyle, talebenin daha önceden okumuş olduğu kitaplarını medrese arkadaşlarıyla veya müderris yardımcılarıyla tekrar etmesidir. Bu tekrar sayesinde talebeler arasında bilgi iletişimi meydana gelmektedir. Talebeler bilgilerini birbirleriyle paylaşmaktadırlar. Bir talebe, dersini ne kadar çok kişiyle müzakere ederse, dersini o kadar pekiştirmektedir. Ohin Medresesi'nde her bir talebe en az yirmi kişiyle dersini müzakere etmek zorundadır. Derslerde gruplar oluşturulduğu gibi, müzakerelerde de gruplar oluşturulmuştur. Her bir grubun bir sorumlusu vardır. Bu sorumlular, dersi üstte olan talebelerden oluşmaktadır.⁶⁴

64 Türel, Kişisel Görüşme IX, Ohin 28.08.2016

Resim 8. Ders grupları kendi aralarında müzakerelerini gerçekleştirmektedirler.

4.1.6. Ders Tekrarı

Talebe, dersini müzakere sayesinde öğrenmekte ve bilgisini pekiştirmektedir. Ancak o bilgiyi canlı tutabilmek için artık tek başına derslerini tekrar etmek durumundadır. Medreselerde ders tekrarı önemlidir. Ders tekrarı ile ilgili teşvik edici çok atasözleri söylenmektedir. Molla Ahmed Hâni olarak bilinen meşhur âlimin manzum bir şekilde yazılmış “Nevbehar” adlı kitabında konuyla ilgili geçen bir Kürtçe beytin anlamı şöyledir: “Dersini tekrar etmeden bu dünyada meşhur biri olamazsın”. Anlamını verdiğimiz bu beyit medrese talebeleri arasında sık sık tekrar edilerek konunun mahiyeti hatırlatılmaktadır.

4.1.7. Metin Ezberleme

Talebe dersini aldıktan ve müzakerelerini bitirdikten sonra, o günkü dersin metnini ezberlemeye başlamaktadır. Metin ezberlemenin yeri ve zamanı vardır. Metinler kış mevsiminde içeride, yaz mevsiminde ise dışarıda ezberlenmektedir. Genellikle metin ezberleme işi akşam namazından sonra başlamaktadır. Talebe metnini ezberlemeden uyumamaktadır. Medresede metin ezberleme genellikle yürüyerek yapılmaktadır. Metin ezber mekânları bulunmaktadır. Talebe, 20-30 metre aralıklı mekânlarda yürüyerek metnini ezberlemektedir. Her talebenin metin ezber metodu farklı olabilmekte, ancak genel olarak akşam metin

ezberlenmekte, bir miktar tekrar edildikten sonra mütalaaya geçilmekte, sonrasında da yatılmaktadır. Sabah namazından hemen sonra Kur'an okunmakta ve akşam ezberlenen metin tekrarı başlamaktadır. Kahvaltıdan önce metin pekiştirilmektedir.

Resim 9. Ders metnini yürüyerek ezberleyen bir talebe

4.1.8. Ezber Tekrar

Günlük metin ezberlemek ne kadar önemliyse, o metinleri hafızada tutmak da o kadar önemlidir. Talebe icazet alana kadar ezberlediği metnini muhafaza etmelidir. Aksi takdirde eğitimi sekteye uğramaktadır. Ezberlenen metinler sarf ve nahiv kaideleri ile ilgili olduğu için, talebeler metinleri muhafaza etmek zorundadır. Müderrisler de belli metinleri ezberinde tutmak için uğraşmaktadırlar. Sarf ve nahiv kaidelerini metinler sayesinde canlı tutmaktadırlar. "Günlük metin ezberlemenin dışında, talebenin genel metin tekrarı için de bir zamanı vardır. Kimisi akşam, kimisi de sabah vaktinde genel metnini tekrar etmektedir.

Resim 10. *Dersini ve metnini tekrar eden talebeler*

4.1.9. Medresede Geřt

Medrese kültüründe ismi “geşt” olan piknik organizasyonu yaz aylarında yapılmaktadır. Çevre köylülerinin medrese talebeleri için verdiği hayvanlar (küçükbaş), haftanın tatil günleri olan perşembe günü “Seri Kani” yani Pınarbaşı olarak bilinen yerde kesilmekte ve katılımcılara ikram edilmektedir. Medresenin talebe ve müderrislerinin yanı sıra, bazen birçok misafir de bu organizasyona katılmaktadır. Katılanlara yetecek şekilde hayvan kesilmekte ve deyim yerindeyse ete doyulmaktadır. “Geřt” esnasında çeşitli oyunlar oynanmakta, yarışmalar düzenlenmekte, böylece talebeler açısından oldukça eğlenceli geçmektedir.⁶⁵

4.1.10. Medresede İcazet Merasimi

Ohin Medresesi’nde icazetler genelde iki veya üç yılda bir verilmektedir. Her merasimde yaklaşık olarak 50-60 kişi icazet almaktadır. Şimdiye kadar kayıtlı icazet alan 400 civarında talebe mevcuttur. Ancak son zamanlarda bu kayıtların alındığı düşünöldüğü zaman, tarihinde 4-5 bin civarında talebenin icazet aldığı söylenebilmektedir. İcazetler âdeten merkezde, yani şubelerde değil Ohin merkezde verilmektedir. Medreselerin icazet merasimi bir

⁶⁵ Özdemir, Kişisel Görüşme VII, Tatvan, 20.08.2016.

düğün havasında geçmektedir. Günlerce hazırlık yapılmaktadır. Çevre medreselerin hoca ve talebeleri, aynı zamanda bölgenin kanaat önderleri, tanınmış kişiler davet edilmektedir. Bundan yaklaşık yirmi yıl öncesine kadar mülki amirler davet edilmezdi. Ancak 2016 yılı itibariyle mülki amirler, il ve ilçe müftüleri ve bazı daire amirleri de davet listelerine alınmış bulunmaktadır. Neticede binlerce kişi bu törene iştirak etmektedir.

İcazet metni yetkili müderrisler tarafından hazırlanmaktadır. Ohin Medresesi'nde yetkili müderris Şeyh Fethullah AYTE'dir. İcazet metninde müderris Arapça olarak kendisinin kimden icazet aldığını, bir silsile olarak hocasının da kimden, onun da hocasının kimden icazet aldığını beyan ederek bunu Resulullah (S.A.V.)'e kadar çıkarmaktadır. En sonunda icazet verdiği talebesini zikreder ve kendisine hem hocalık yetkisi anlamına gelen icazeti vermekte hem de bazı nasihatlerde bulunmaktadır. İcazet alacak talebeler huzura alınarak müderris tarafından sarıkları bağlanmakta, cübbeleri giydirilmektedir. İcazet alacaklar toplumun önünde olacak şekilde oturtulmakta, bu şekilde müderris icazet metnini okumaktadır. Bazen metnin bir kısmı icazet alacaklardan birisi tarafından da okunabilmektedir. Bir törende 30, 40, 50 veya 60 kişi aynı anda icazet alabilmektedir. Törende icazet alan talebelere birisi, diğerlerini de temsilen Arapça olarak bir konuşma hazırlamakta ve törene katılanlara sunmaktadır. Bir belge olarak icazet metni mühürlendikten sonra talebeye verilmektedir. Talebenin icazet alabilmesi için zorunlu olarak okutulan kitapların bitmesi gerekmektedir. Zorunlu bir süre söz konusu değildir. Talebenin performansına göre bu süre uzayabilmekte veya kısalabilmektedir. Yani bir talebe 10 yılda icazet alırken başka bir talebe 8 veya 7 yılda alabilmektedir.⁶⁶

66 Özdemir, Kişisel Görüşme VIII, Tatvan, 01.09.2016.

4.2. Medresede Okutulan Kitaplar

4.2.1 Zorunlu Olarak Okutulan Kitaplar

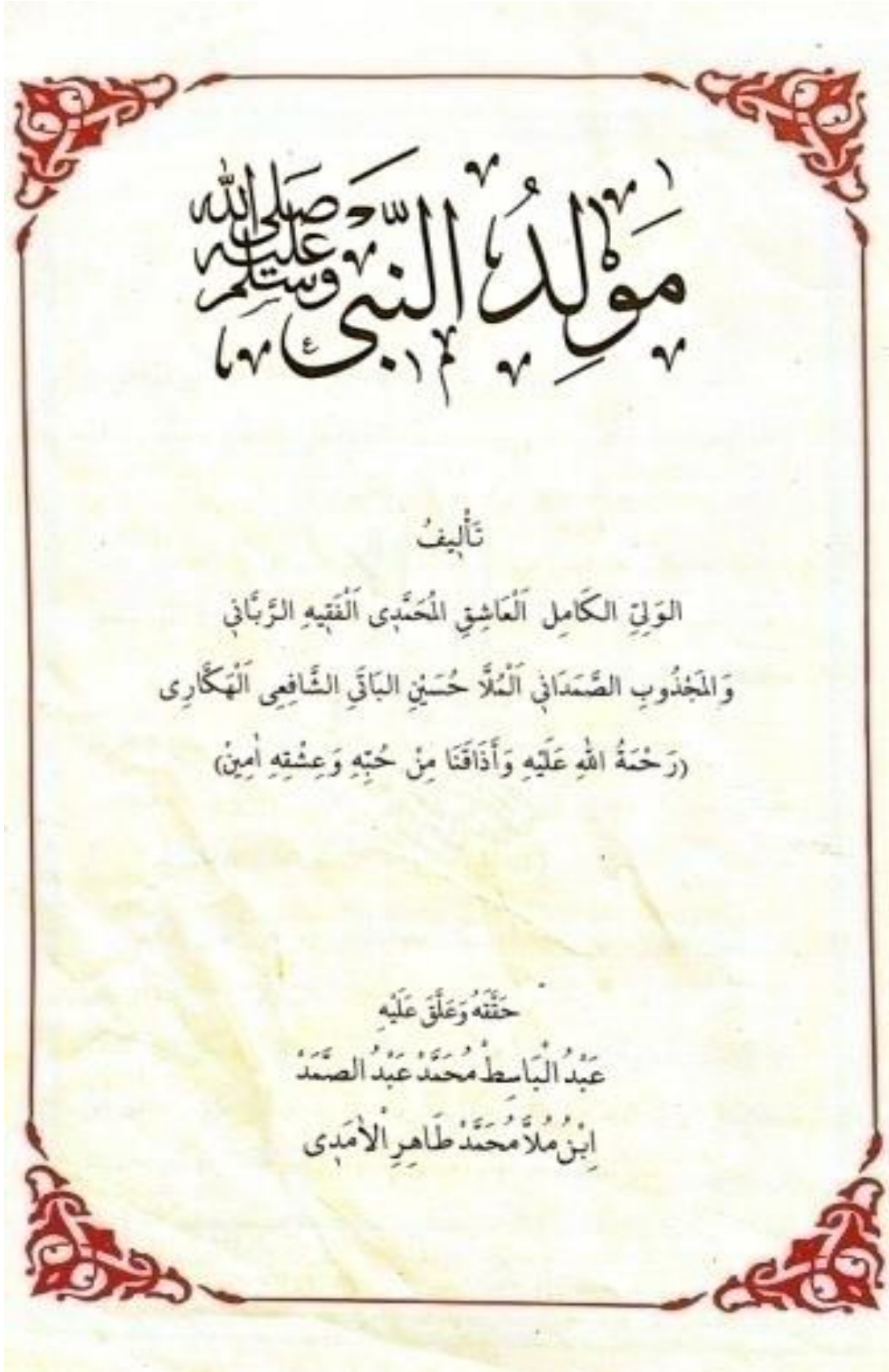
4.2.1.1. Mevlit

Doğu medreselerinde, talebeler Kur'an-ı Kerim'i öğrendikten sonra mevlid-i okumaktadırlar. Bu mevlit, Osmanlıca harflerle yazılmış olup, Kürtçe olarak okunan manzum bir eserdir. Söz konusu kitap, 19. Yüzyılda yaşadığı tahmin edilen, Irak Kürtlerinden, Mizuri aşiretine bağlı Molla Hüseyin el-Batevi tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Yazarın hayatıyla ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır.⁶⁷

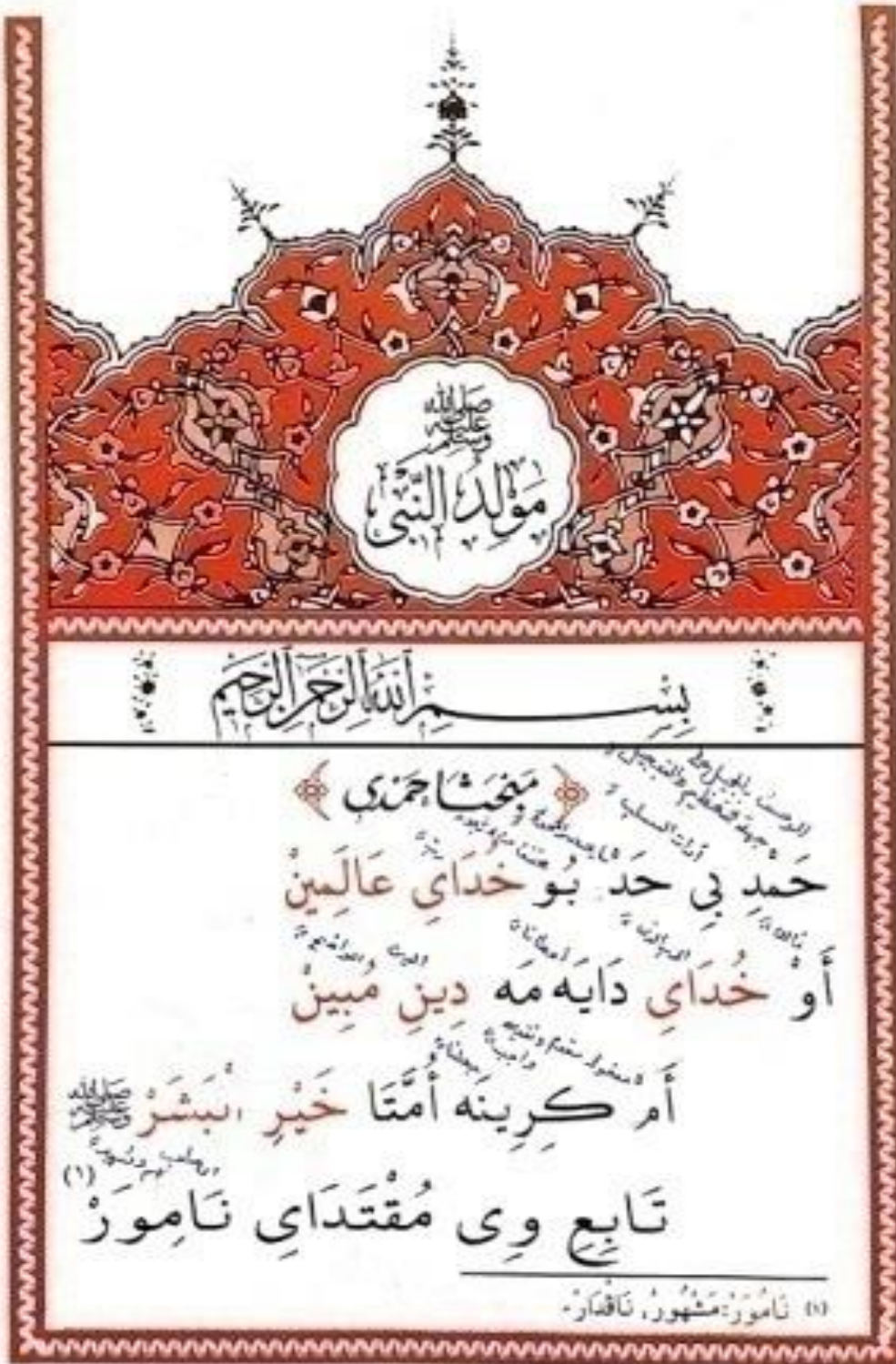
Yine doğu medreselerinde; Şafii fıkıh âlimlerinden Hasan Ertuşı olarak bilinen müellif tarafından manzum ve Kürtçe olarak kaleme alınan bir mevlit daha okunmaktadır. Fakat her iki mevlit arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Her iki Eser de; İslam dini ile Hz. Peygamber (S.A.V.)'i gönderdiği için Allah'a hamd ile başlar, mevlit okumanın ve dinlemenin önemi ile devam etmektedir. Hz. Peygamber'in doğumu, çocukluğu ve gençliği işlendikten sonra bir dua ile bitirilmektedir.⁶⁸

67 Nubihar Dergisi, Sayı, 87-88

68 Özdemir, Kişisel Görüşme IX, Tatvan, 20.12.2014, Ayrıca bk. el-Batevi, Molla Hüseyin, Mevlid-i Nebi, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2003

Resim 11. Mevlit kitabının dış kapağı

Resim 12. Mevrit kitabının ilk sayfası

هَدُّ رَبُّو هَرُّ جَارُ إِمَامٍ جَادُهُ^(۱)

هَدُّ رَبُّونَا كَاتِبٌ فِي نُسخِهِ^(۲)

بُو جَمِيعِ مُسْلِمِينَ وَ صَالِحِهِ

بُو فَقِيرِ (بَاتِي) أَلْفَاتِحِهِ

(۱) هَرُّ جَارُ إِمَامٍ جَادُهُ هَرُّ جَارُ إِمَامٍ الْفَرَجِيِّ (۱) إِمَامٍ أَبُو حَبِيبَةَ نَعْمَانُ بْنُ

ثَابِتٍ (۲) إِمَامٍ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ (۳) إِمَامٍ شَافِعِيُّ مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ (۴) إِمَامٍ أَحْمَدُ

بْنُ حَنْبَلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَجْمَعِينَ

(۵) كَاتِبٌ فِي نُسخِهِ: يَهَارَهُ حَكَوْهُ أَوْ رَوَى مَلَاحِظِي مَاتَهُ فِي يَمِينِهِ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ

4.2.1.2. Nehcu'l-Enâm

Siirtli Molla Halil (ö. 1843) olarak bilinen meşhur âlimin çocuklara yönelik hazırlanan Osmanlıca harflerle yazılmış ve Kürtçe okunan bir akâid eseridir. Eş'ari itikadına göre hazırlanmış olan bu eser, adeta Kürtlerin bir nevi ilmihalini andıran, akâid-ahlak içerikli, kolay ezberlenmesi için de manzum olarak yazılan bir eserdir. Bu risale hem kullanılan Kürt dili ve nazım türü yönünden hem de içerik yönünden nefis bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun için bölgede hayli yaygın olan bir kaynaktır. Hatta sadece medresede okutulmamakta, ilmihal bilgilerini öğrenmek isteyen kadın erkek birçok kimse tarafından okunmakta ve ezberlenmektedir. Medreselerde sınıf geçme esası bulunmamakta, bunun yerine kitap geçme kuralı yer almaktadır. Bundan dolayıdır ki, çalışma ve kavrama kapasitesine göre kimi talebeler eğitim sürelerini on yılda tamamlarken, kimisi de daha kısa sürede tamamlayabilmektedir. Bu sürenin en kısa olanının yedi yıl olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Mevrit okunduktan sonra talebe, Nehcû'l-Enâm adlı risaleyi ezberleyerek öğrenmektedir. Böylece talebe bu kitapla birlikte hem itikadi konuları hem de ahlak prensiplerini öğrenmektedir.⁶⁹ Siirtli Molla Halil (ö. 1843

Resim 14. *Nehcu'l-Enâm* kitabının dış kapağı

69 Özdemir, Kişisel Görüşme X, Tatvan, 20.12.2014, Ayrıca bk. Siirtli Molla Halil (ö.1843), *Nehcu'l-Enam*, Basım yeri ve tarihi yok

نهج الانام

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ نَسْتَعِينُ
مَبْحَثُ الْفُرُوضِ الْعَيْنِيَّةِ

تُوَكُّوهُ دِيرَهُ نَطَقُ وَبَيَانًا فَصِيحًا ۱	رُبُو فَرْضُ عَيْنَانَهُ مَرْدٍ مَلِيحٍ
كُوَا اِيْمَانُ وَاسْلَامٌ وَصَوْمٌ وَصَلَاةٌ ۲	لِسِرْمَالِ دَارَانَهُ حَجٌّ وَزَكَاةٌ
لِسِرْتِهِ رُفْرُضَانَهُ اَيُّ نُوْرٍ جَانُ ۳	بِرَا اِي نُوْ اَزْكَانُ وَشَرْطِي دِقَانُ
هَجِي حُكْمُ شَرِيْعٍ تُوَحْتَا جِي ۴	رُبُو زَا اِيْنَا وِي دِي مُنْقَادِي

رَهْبِرِ عَوَامِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

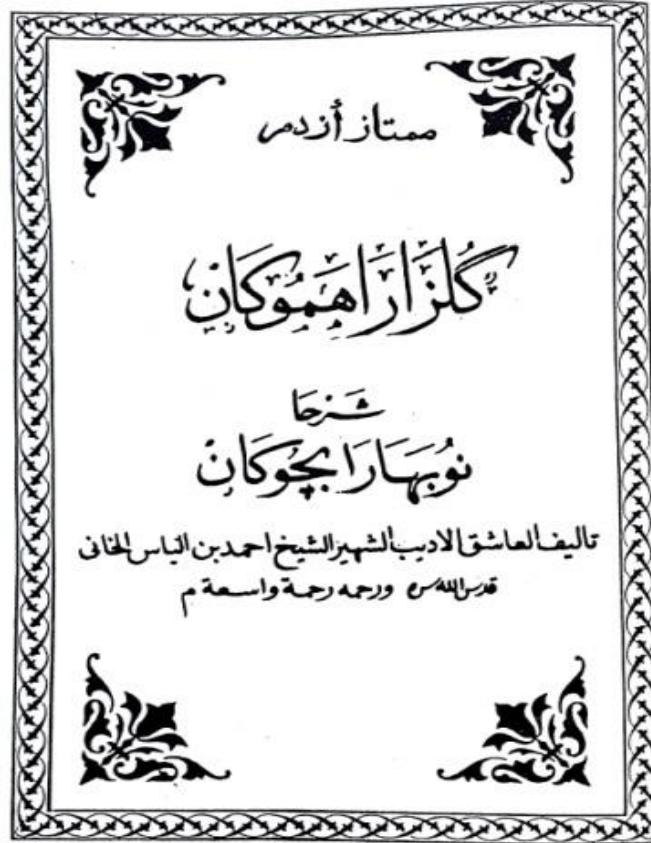
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه اجمعين
(مبحث الفروض العينية) ائ فيه مجتأ فريض عيناية ، فَرِطَ عَيْنِ ، عِبَادِي كُو واجبه
لِهْتَرَكِي بَعِيْنِ وِي يَانِي واجبه كُو هر كس وِي عِبَادِي بِشَخْصِ خُو بهكه . اما فَرِطَ
كِفَايَتِ اَوْ عِبَادِي كُو واجبه لِهْتَرَكِي تَه بَعِيْنِ وِي يَانِي كُو هِيْنِكْ بَكْنِ رُتْرَايِ
مَا يِي رَا دِي به . م (تُو كِهْدِي) تُو كِهْدَارِي بِي كِه (نَطَق) بِيْنَا بِدَنْكْ حَرَمِ
كُو تَغْيَانِ بُو اَنْ تِيْتَه نَا شِي كَرْنِ (فَصِيْح) كَفِيْلِي كُو سِيْجِيْتِيَا وِي فِي زَا اِيْنِ بِيْهِيْتِيَا وِي
(رُبُو فَرْضِ عَيْنَانَهُ) يَانِي ائ نَطَقُ وَبَيَانُ رُبُو قَشْتِيْنِ كُو لِسْرْمِه فَرِطَ عَيْنِ .
م يَانِي فَرِطَ عَيْنِ اَفِيْنُ ، اِيْمَانُ ، اِسْلَامُ ، لِمِيْزُ ، رُوْزِي ، حَجُّ ، زَكَاتُ
(صَوْمُ وَصَلَاةُ) رُوْزِي وَ لِمِيْزُ (لِسِرْمَالِ دَارَانَهُ) اَلْحُ يَانِي اَنْجَاغُ حَجِّ وَ زَكَاتِ وَاجِبِيْنِ
لِسِرْكِي خُوِي مَالِ به . م (دِقَان) قَانِ هَرِشْشَانِ يَانِي چَوَا قَانِ شْشَانِ
فَرِطَ عَيْنِ وَ هَا رَنْكِه زَا نِيْنَا اَرْكَانِ وَ شَرْطِيْنِ وَ اَنْ زِي فَرِطَ عَيْنِ تُوْزِيْنِ اِيْمَانِ وَ اِسْلَامِ
دِي كَمَلِ اَرْكَانِ وَ شَرْطِي خُو به كَمَا يِي هَاتَنَه بِيَانِ كَرْنِ دِي كِتَابِ دِه بِنَفْصِيْلِ اِمَا هَرِ چَا وِي
دِي اَوْ هَاتَنَه بِيَانِ كَرْنِ بِيَانِكْ اِجْمَالِي اَنْجَاغِ تَفْصِيْلَا وَاَنْ دَكْتِيْبِيْنِ شَرِيْعِيْتِيَا به .
م (هَجِي حُكْمِ شَرِيْعِي) رُغِيْرُ قَانِ هَرِشْشَانِ ، مَرَادِ بَشْرِي اَيْتِ وَ حُدُ بِلِيْنِ
مُحْكَمُ : خَطَا يَا حُدُيِ يَا اَرْبِي كُو خُو بِنَفْصِيْلَا تَكَلِّفُ هُ دِكْرُ ، مَكْلَفُ ، كَسِي بِالْفِ وَ بَعْتَه ، مَالِ
بِعَكْمِ شَرِيْعِي دِيْرُدَه : اَحْكَامِ كُو دَرْتَبِ مَعَا مَلَا تَا وَ رْتَبِ مَنَا كَمَا تَا وَ رْتَبِ جِيْنَا يَا تَا دَه تَه دَكْتِيْبِي

شريعته ده

۷۷	78
کُوخُوپِي قَدِن اَوِزِخَرِباَزِيان	دَوَسِي لَفْظِ گَوْتِن زَبُوَزَلِرَوَان
وَلِيكِن كُوپِي مُنْتَفِعِ بِن عَوَام	اَوِي نَافِي لِي دَانِي شَهجِ الْاَنَام
تَوَحْمِدِ خُدِي كِه عَلِي مَاهَدَاك	اَيَا وَا عِظِي ذُو الْفَسَادِ وُهَلَاك
هَچِي كُو صَوَابِه مِيَسَرِ بِي	الِهِي دِگَل مَه بِلُطْفَا خُو كِي
اَوِه بِي مَه وَا قِع دِكْت دَر زَلَا	مَه نَسِيرِي نَفَا مَه بِي بَدِ عَمَل
دِگَل مَه اَوِي كِه كُو عَيْنِ نَجَات	حَقَا كُو دِمِينِ دِقِيدَا حَيَات
نِزَانِينِ اَمِي دِي چِه بِي رِنِه شَا	نَبِي پِي شِ دَنْتِ خُو مَه نِي رُو سِيَا
دِ مِي مَحْمَدِ مَه دَر بَارِ بِي كِه	دِيَوْمِ الْقِيَامَه مَه دِل شَا ذِ بِي كِه
مَه بِي بِي رُو مَفْلِسِ نِكِي بِنْدَه بِي	كَلَكِ هِي فَيِكَا رِي لِقَا يَا تَه بِي
دِگَل اَمِي كُو بُو مَه بِي شِرْتِ دَعَا	مَه وُدَا وُ بَا بِ هَمِي مُؤْمِنَان
بِي جَنَّتِي تَابِعِ مُصْطَفِي	عَفُو كِي اِلِهِي بِي صِدْقِ وَصَفَا
<p>۱۸ (کوخوپي قدن) داکوزاروک مخافطحقو بکن دتا کو شهج الانامی بخونین (زخر بازبان) ژ لیتیکی کریت و برادای «خر بازی» بانی بستاگرا، کنایتی ژ لیتیککا خصوصی ته صورت وی و هابه «دو زاروک برخوع ددن هفت دشت خود اینین سترچوک خوه بک زوان بستر بکی دگره، بکی دی ژ غیروان بستر بکی دی دگره لیدورا وان دجه فی زاروک نین کوخوه چنکن ستر پشا وان وسوار بن آفی کو بستر بن گزینیه بچیا دجه وانا بقاسی دریزا یان، بچیا وی بکی کفه او دگفه چه بکی ژ هر دو وان آگرتیک خو چنکه وسوار به وی سوار بینه ختا خوی بن بکی آسیر بکه آفی کو بستر بن گزینیه ز برع دیرون خر بنده، نافی فی لیتیکی بفری تذبجه، برهان القاطع (شهج الانام) ربا مخلوقات (عوام) عامی بی تحصیل (ایا واعظ) سیدای ناظم یفسا خون خبر دده (دگل مه الخ به نه بلطف و زحمتا خو بکی نه بعل مه (بد عمل) نفا مه یا کو عمل وی خرابه (روسایه زورش (شاه) حق نشا (دل شاد) دل خوش (مینا محمد) ترکت و شفا عتاوی (بی ۳۳) بی باز (مفلس) بی مال و برع باقی بار ب تو مه محروم بکی ژ لیتاخو (بنده نین) ام عبدته یازین</p>	

4.2.1.3. Nevbahar

Kürt dilinin edebiyat piri olarak bilinen Ahmed-i Hâni'nin bu eseri aslında bir sözlük konumundadır. Osmanlıca harflerle, Arapça-Kürtçe olarak yazılan bu eser aruz vezniyle hazırlanmıştır. Aruz vezninin bütün ölçütleri kullanılmıştır. Bundan dolayı okunması ve ezberlenmesi son derece kolaydır. Kısa ismi Nevbahar olan bu kaynağın orijinal ismi, "Nevbahara Puçukan" yani çocukların ilkbaharı demektir. Her bir bölüme başlarken, ilk önce o bölümün aruz vezni verilmekte, daha sonra bu vezinde bir ibretlik söz söylenmektedir. Bu sözle birlikte talebe bir ders ve önemli bir mesaj verilmekte ve bundan sonra da verilen vezinde kelimeler sıralanmaktadır. Talebe bu kitabı ezberlediğinde önemli miktarda Arapça kelimeyi hafızasına yerleştirmiş olmaktadır.⁷⁰

Resim 17. Nevbahar kitabının dış kapağı

⁷⁰ Geniş bilgi için, Ahmed-i Hani, *Nevbahara Puçukan*, Basım Yeri ve Tarihi yok

نوبهارا بچوکان

مَبْدَأُ هِرِّ عَلِمَكِي نَافِ عَلِيمِ رُبُورِي خَالِي رَحْمَانِي لِسَانِ دَايَةِ اِنْسَانِ لِرَسُولِي مَهِّي اُمِّي عَرَبِي وَعَجَمِي وَكِرْمَانِي وَرُورِي اَفْ جَنْدِ كَلِمَه نَه رِ لَغَاتَانِ	بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ حَمْدُو نَنَاوُ شُكْرَانِي كُو فَصَاحَتِ وَيَّانِ دَايَةِ لِسَانِي هِنْدِي صَلَوَاتَانِ هَمِي كُو بُونَه پَيْرِي دِي رِ پَاشِ حَمْدُو صَلَوَاتَانِ
---	--

گلزار اهوکان

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ (نافِ عَلِيمِ) ذکر بکن بیژن با علم دا هون بعلمن (حمد) کلین قنج
 کومز نائی نیشان ددن رُخدیره دهمبر نمساده (نشاه) کلین قنج کودلات دکن لسمز نائی شکران
 حصده بعضی شکره کولکه نین قنجن دهمبر نمستی کوخدی لوف کرنه (امی) نه نفیس منه خوندا، منسور
 بیال اَمَّا عَرَبًا فَه لورا غالب وان وسانه چواکو دحدیثی ده بی [اِنَّا اُمَّةٌ لَّا نَكْتُبُ وَلَا نَحْتَبُ] یان منسور
 بیال ام القری، فه لورا اهل وی وسانه یان بیال اُم فیه کودی بی یانی وک وی حالی کولدی زدی باخوه
 هاتیه وصف کرنه . بای . داکورف زانیه : علم وی کامل دکل وی حالی معجزه به ^{بیتاوتلها} سبب
 اُمی بونا وی اَه کوخدی نئا کونیه [وَمَا كُنْتَ تَسْلُو] نونوی کونو کار بی بخونی [مِنْ قَبْلِهِ] بریا کورآن
 زنه ره نازل بیه [مِنْ كِتَابٍ] نوکتاب یانی نه نکار بو نوکتا با بخونی [وَلَا تَحْطَئُهُ] هرته نکار بو نوکتا با
 بنفیس [اِذَا] لورا وی دی یانی کونو کار بو نا بخونی و بنفیس [لَا تَرْتَابِ الْبَطْلُونَ] وی شرکی
 مکة یکتاشک و شبهی ، وی ظن بکرا کونو قرآن زکیبین انبیای پیشین سندنیه هر زشبهه باوانر کونو
 وجهک هبونا (پیرو) تابع یانی ای کولی ته (عجم) کسی کونو عرب به پاشی بو بیه ناف صنفکی زفار س
 شهاب ^{کرمانج} محففه کوزد امانج . اف لقب دجه زما نی ده و بسبب چه لوان هاتیه داتین ام
 لداست نه اتنی لی مناسب حال وان لورا هر ملتکی بها و آکی تیرا درمنائی دا فیژه وان

نَهَارًا بَرُوژُو بَيَانًا بِشَفِّ فَإِنْ كُنْتَ تَرْجُو طَرِيقَ النَّجَاةِ لِمَا أَوْحَى الْمُصْطَفَى فَاسْتَمِعْ أُصَلِّي عَلَى شَافِعِي أَحْمَدًا	مِنَ الْجَهْلِ فَرَزَّ جِهْلِي بِرَفِي فَخَذَمَسَلَكَ الْمُظْهِرِ الْمُعْجَزَاتِ بِسَمْعِ الرِّضَى فَاعْتَقِدْ وَاتَّبِعْ فَلَا تَنْسَ يَا شَافِعِي أَحْمَدًا
---	--

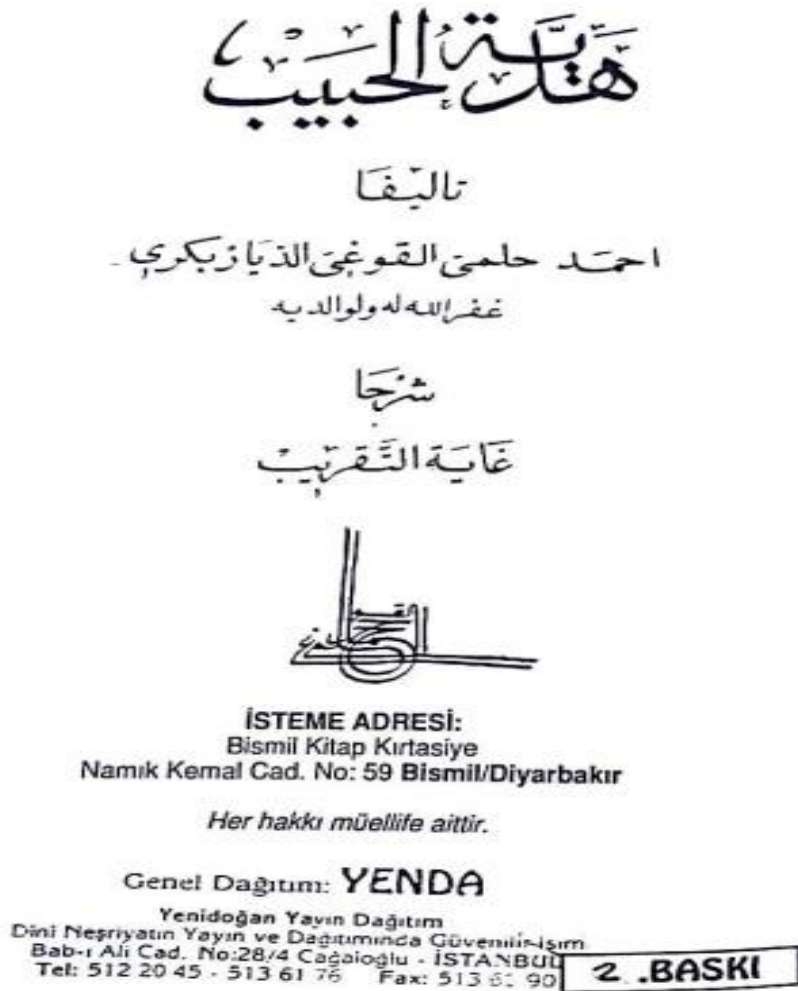
اَفْرَنْكَه دِي بِرْت خَانِي اَكْرَتُو بَاذْعَانِي بِفِكْرَه لِكْنِيبَا ثَانِي
دِ جِلْدِي اَوَّل دَا رِجْزِي عَاشِر دِي وِرْقَا چَارِي دَه رِصْحَبِنَا
دَسْتِي رَاسْتِي دِسْطَرَا ثَالِث دَه رِكَلْمَا ثَانِي بِكْرَه تَوْحُرْفَا چَارِي
اَوَه تَارِيخ رِ بُونُو بَهَارِي

(لما اوحى المصطفى لـ اى اوحى الى المصطفى . يانى نوگو ديره لوى ماي كو خدى تقا بوجى شاندي
ر محمد مصطفی ره صلى الله عليه وسلم بگهدار يا دگل رازى بون وقبولى نوهاوى ماي باور بکه
ولي هره . مراد بوي ماي قرآن (شافعي احمد) شفاعتکروغ من کو احمده يانى پيغمبره ﷺ
(يا شافعي) يا محمد ﷺ کو تو منسوبي بيال شافع فه بنسبتا قرباتي ر بونفؤ لا بشفاعتي
هم تحسینا نظمی نیده هیه والا ان شافع صحابي بير هفت دبه دگل پيغمبر ﷺ دبا في چار اده
لور شافع بن سائب بن عبيد بن عبد يزيدي بن هاشم بن المطلب بن عبد مناف (احمد) يانى احمدى خاني

(ادعان) يانوشى ر بونفؤ لزانينى (کتاب ثانی) هزارى ددو (جلدى اول) صدی اول ژوي هزارى (جزء عاشر)
دهى پاشى ژوي صدی (ورق چاری) سال چار ژوي دهى ، بو هزار و نوط و چار ، ۱۰۹۶
(صحبنا دستى راست) شش تهى اول ژوي سال چار کو پنهان نمى ختاجا دي الاخر (سطر ثالث) تها سيبا ژوي
شش تهى کو تها ربيع الاول به (کلمه ثانی) يانى دهى نين ژوي نهى (حرف چاری) روزا چار ژوي دهى کو يوجا ده تهى

4.2.1.4. Ğayetu'l-İhtisar (Hediyetu'l-Habîb-Ğayetu't-Takrîb)

Diyarbakırlı Ahmet Hilmi el-Koĝi'nin bu eseri, Şafii mezhebine göre yazılmış bir fıkıh kitabıdır. Son derece kısa ve öz bilgiler içermektedir. Medresede eğitime başlayan bir talebe ilk olarak bu kitapla birlikte Arapça öğrenmeye başlamaktadır. Bundan önce okunan kitaplar Kürtçe olarak yazılan kitaplardır. Ancak Nevbahar, Arapça- Kürtçe bir kaynaktır. Ğayetu'l-İhtisar ise Arapça bir eserdir. Gayet kısa ve özet niteliğinde olan bu fıkıh kitabının birçok şerhi bulunmaktadır. Talebe bu kitabın metniyle birlikte Şafii mezhebinin temel esaslarını öğrenmektedir. Daha sonraki yıllarda ise bunun şerhleri olan kaynakları okumaktadır.⁷¹

Resim 20. Hediyetu'l-Habib kitabının dış kapağı

⁷¹ Bk. Diyarbakırlı Ahmed Hilmi el-Koĝi, Ğayetu'l-İhtisar, Yeni Doğan Yayın Dağıtım, İstanbul, trs.

غاية التقريب

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

لِحَمْدِ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ
وَصَحَابَتِهِ الْأَجْمَعِينَ . قَالَ الْقَاضِي أَبُو شَجَاعٍ أَحْمَدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَحْمَدَ
الْأَصْفَهَانِيَّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى : سَلَّطَنِي بَعْضُ الْأَصْدِقَاءِ حَفِظَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى أَنْ أَعْمَلَ
مُخْتَصِرًا فِي لَيْفِهِ عَلَى مَذْهَبِ الْأَمَامِ الشَّافِعِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَرِضْوَانَهُ

هدية الحبيب

(بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) بَيَانُ خُدَايَ كُو رَحْمَانٍ وَرَحِيمِهِ أَرَزْدَسْتُ بَقِي كِتَابِي دِكْمِ « رَحْمَنُ »
خُدَايَ كُو رَحْمَانِ وَيُورِجُ دَدَنِيَايَ دِه لِهَرِ كَسِي جِه أَنْبَانِ جِدْغِيرِ وَأَنْ كُو مَلِكْتُ وَجِنِّ وَجِيوَانَا
جِه مَوْسِي جِه كَا فَرِ « رَحِيمِ » خُدَايَ كُو رَحْمَانِ وَيُورِجُ دَاخِرِي دِه لَمَوْسَا كَهَنِي وَأَنْ عَفُودُ كُو
الْحَمْدُ لِلَّهِ جَفَاسُ وَصَفِيْنُ قَنُجُ هُنْدُ تَامُ وَأَنْ هُرُ خُدَايَ رَه نَه . وَصَفِيْنُ قَنُجُ كُو
رُخْلُوقَانِ هُنْدُ أَوْ رُيَ اِي خُدَايَ لُو زَايَ كُو وَأَنْ اِي جَا ذَكْرِي وَ قَنُجِي بَوَانِ دَايَ كَرِنِ خُدَايَ
اِرَبِ الْعَالَمِينَ خُوِي هَمِي مَخْلُوقَانِ عَالَمِي يَه تَرْبِيه دَارِوَانِ ، خَالِقُ وَرَازِقُ وَآنَه .
اَوْصَلَّى اللَّهُ خُدَايَ تَعَالَى رَحْمَتَا خُوهِ يَا دِكْلُ وَصِفْدَانَا بِزَنَابِي بَكْرِيَه اَعْلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ لِسْر
مَزْنِ مِي رَمَه قَنُجِي كُو نَافِ وَيُ مُحَمَّدَه النَّبِيَّ اَوِي كُو يَغْيِرُ رُيُوعِ شَرِيْعَتِ هَاتِي رُجْمِ
خُدَايَ بُوخِي اَوْ اَلطَّاهِرِينَ يَا فِي صَلَاةِ لِسْرَالِ وَيُ بِاَقْرُ وَنَشِي بِنِ . اَلِ وَيُ : هُرُجِي كَسِي
خُوِي اِيْمَانُ رُ اَزَارَا هَاشِمُ وَمَطْلَبُ اَوْصَحَابَتِهِ هُم لِسْرَا صَحَابِ وَيُ بَه اِ اَجْمَعِينَ تَاكِيدَا اَلِ وَ
صَحَابَتِيَا يَا فِي صَلَاةِ لِسْرَتَابِ اَقَالَ الْقَاضِي قَاظِلِي كُو تِي كُو نَصِيْفِ غَايَتِي يَه اِ اَبُو شَجَاعِ ، كُنِيْنَا
وَيَه . نَافِ وَيُ اَحْمَدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ اَحْمَدِ اَلْاَصْفَهَانِيَّ رُ بَا اَزَارَا اَصْفَهَانِ يَه كُو بَا اَزَارُ كِي اِبْرَانِي يَه
اِرَحْمَهُ اللَّهُ تَعَالَى خُدَايَ تَعَالَى رَحْمَانِ وَيُ قَاظِلِي بَكِه اَسَلَّنِي بَعْضُ اَلْاَصْدِقَاءِ هُنْدُ دُونَسَا
رُسُ خُوَسْتِنِ اَحْفَلُّهُمُ بِاللَّهِ تَعَالَى خُدَايَ تَعَالَى وَأَنْ مَحَافِظُ بَكِه بِحَفِيْدِي (اِنِ اَعْمَلِ) كُو اَزْجِيكُمْ
اِمُخْتَصِرًا كِتَابِكُ كَرْتُ اِي اَلْفَقْهَ دَعَلِمُ فُقَهِي دِه اَعْلَى مَذْهَبِ اَلْعِ لِسْرَ مَذْهَبِ اِمَامِ شَافِعِي

سنة ۱۰۰۰ ب امشال له اهلالة . زبام فقايله ال له يهه شباهي فاه ال له

سائمة با ، لائمة و نمة با ذل و شيا بال و غير شلة هوشه با انا ما انا انبه با . و ريبه له لل الله و
بغفا . و علامته يد له هوشه با با ما ه ارجه ان بانه . نيتا ارب له شيا اما ايمه شيا
هنالك يرتب ان به نيا ال با ، له نيتا ترب و به ، له نيتا ترب و به نيا ، تغلفا .

ال له و به له ليه ، به به انبه نيتا له له به له له ليه نيتا
مافته (ب امشال له اهلالة) علامته يد له له له
ويش في توشه ان تويرا له
هنا ايرت و سنة
نيتا

۳۶۶۱ سنة ۶ ن ايرت . ۱۰۱۱ سنة ۷ ن ايرت
۱۰۱۱ سنة ۷ ن ايرت

هنا ان ما عرفنا ال و غيره الخ ملعبه . في هه ان ال و به به ال ساله نيه له ال له اسمها
له له نيتا . ال له ال و غيره له ال له نيتا . نيتا ال و غيره له ال له نيتا . نيتا ال و غيره له ال له نيتا . نيتا ال و غيره له ال له نيتا .

Resim 22. Hediye'tl-Habib kitabının son sayfası

4.2.1.5. Emsile

Sarf ilmiyle ilgili olan Emsile ile Bina adlı kitaplar doğu medreselerinde ders kitabı olarak okutulmamaktadır. Talebe İzzi adındaki kitabı ders olarak okuduktan sonra, Emsile ile Bina'yı kendisi okuyabilmektedir. Ohin Medresesi'nde de Emsile ve Bina ders kitabı olarak okutulmamaktadır.⁷² Kaynak olarak Sarf ilmiyle ilgili genellikle İzzi ve onun şerhi olan Sa'dini adlı kitaplar okutulmaktadır.⁷³

Resim 23. *Emsile* kitabının dış kapağı

⁷² Özdemir, Kişisel Görüşme XI, Tatvan, 20.12.2014

⁷³ Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 11, s, 166, Ayrıca bk. Çelik, İbrahim, *Emsile*, Haşemi Yayınları, İstanbul, 2011.

الأمثلة المستخدمة

الأمثلة

كتاب الأمثلة

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فَهُوَ تَائِبٌ	نَصْرًا	يَنْصُرُ	نَصَرَ
اسم فاعل مفرد مذکر معنای یاردم ایدیمی بر ار	مصدر غیر مبني مفرد معنای یاردم ایتسک	فعل مضارع بناء معلوم مفرد مذکر غائب معنای یاردم ایدیمور ایدجک بر غائب ار شدیکی حالده یا کله جک زمانده	فعل ماضی بناء معلوم مفرد مذکر غائب معنای یاردم ایتدی بر غائب ار کجش زمانده
مَا يَنْصُرُ	لَمَّا يَنْصُرُ	لَمْ يَنْصُرْ	وَذَاكَ مَنْصُورٌ
فعل مضارع نفی حال بناء معلوم مفرد مذکر غائب معنای یاردم ایتیمور بر غائب ار شدیکی حالده	فعل مضارع جحد مستغرق بناء معلوم مفرد مذکر غائب معنای یاردم ایتدی بر غائب ار کجش زمانک جمعینده	فعل مضارع جحد مطلق بناء معلوم مفرد مذکر غائب معنای یاردم ایتدی بر غائب ار کجش زمانده	اسم مفعول مفرد مذکر معنای یاردم اولنش بر ار
لَا يَنْصُرُ	لَيَنْصُرُ	لَنْ يَنْصُرَ	لَا يَنْصُرُ
فعل مضارع نفی استقبال بناء معلوم مفرد مذکر غائب معنای یاردم ایتسون بر غائب ار کله جک زمانده	امر غائب بناء معلوم مفرد مذکر غائب معنای یاردم ایتسون بر غائب ار کله جک زمانده	فعل مضارع تأکید نفی استقبال بناء معلوم مفرد مذکر غائب معنای الیته یاردم ایتسجک بر غائب ار کله جک زمانده	فعل مضارع نفی استقبال بناء معلوم مفرد مذکر غائب معنای یاردم ایتسجک بر غائب ار کله جک زمانده
	لَا تَنْصُرُ	انصُرْ	
	امر حاضر بناء معلوم مفرد مذکر مخاطب معنای یاردم ایتسه سن بر حاضر ار کله جک زمانده	امر حاضر بناء معلوم مفرد مذکر مخاطب معنای یاردم ایت سن بر حاضر ار کله جک زمانده	

۲۳۶

Resim 24. Emsile kitabının ilk sayfası

<p>أَنْصِرِيهِنَّ</p> <p>فعل تعجب ثانی جمع مؤنث غائبة معنای نه عجب یاردم اینتدی جمع غائبه عورتلر</p>	<p>أَنْصِرِيهِنَا</p> <p>فعل تعجب ثانی لثنية مؤنث غائبه معنای نه عجب یاردم اینتدیلهر ایکی غائبه عورتلر</p>	<p>أَنْصِرِيهَا</p> <p>فعل تعجب ثانی مفرد مؤنث غائبه معنای نه عجب یاردم اینتدی بر غائبه عورت</p>
<p>أَنْصِرِيكُمْ</p> <p>فعل تعجب ثانی جمع مذکر مخاطب معنای نه عجب یاردم اینتدکز سزله جمع حاضر اولر</p>	<p>أَنْصِرِيكُمَا</p> <p>فعل تعجب ثانی لثنية مذکر مخاطب معنای نه عجب یاردم اینتدکز سزله ایکی حاضر اولر</p>	<p>أَنْصِرِيكَ</p> <p>فعل تعجب ثانی مفرد مذکر مخاطب معنای نه عجب یاردم اینتدک سن بر حاضر اولر</p>
<p>أَنْصِرِيكُنَّ</p> <p>فعل تعجب ثانی جمع مؤنث مخاطبه معنای نه عجب یاردم اینتدیكز سزله جمع حاضر عورتلر</p>	<p>أَنْصِرِيكُمَا</p> <p>فعل تعجب ثانی لثنية مؤنث مخاطبه معنای نه عجب یاردم اینتدیكز سزله ایکی حاضر عورتلر</p>	<p>أَنْصِرِيكِ</p> <p>فعل تعجب ثانی مفرد مؤنث مخاطبه معنای نه عجب یاردم اینتدک سن بر حاضر عورت</p>
<p>أَنْصِرِينَا</p> <p>فعل تعجب ثانی نفس متكلم مع الغير معنای نه عجب یاردم اینتدک بز</p>	<p>أَنْصِرِينِي</p> <p>فعل تعجب ثانی نفس متكلم وحده معنای نه عجب یاردم اینتدم بن</p>	

تم الكتاب بعون الملك الوهاب حرره الفقير حسن شوقي بن
عثمان الوهبي الهزارغراذي غفر الله له ولوالديه
وهده الی ما یرضی به عنه بحرمه
اسمه الهادی

Resim 25. Emsile kitabının son sayfası

4.2.1.6. Bina

Sarf ilmiyle ilgili yazılan bu eser, Ebu Cafer Ahmed b. Abdullah tarafından kaleme alınmıştır. Kelime yapısını ele alan bu kitap bazen İzzî yerine okutulmaktadır. Bina’da geçen bazı örnek kelimelerin î’lâl, ibdâl, idğâm gibi etimolojik evreleri talebeye kavratılmaktadır. Medreselerde buna, “asıl yapma” denmektedir. Asıl yapma; kelimenin köküne inip hali hazırdaki duruma nasıl geldiğini öğrenmek demektir. Bu kitap sayesinde öğrenci kelimenin î’lâl ve sarf-ı suğra kapsamına giren durumunu kavramış olmaktadır. Geriye kalan sarfın felsefesi ile sarf-ı kübra denilen kısım kalır ki, onları ilerde tamamlamaktadır. Doğu medreselerinde öğrenciye ezberletilen ibareler için “metin” terimi kullanılmaktadır. Bu dönemde dikkat çeken husus öğrenciye yoğun bir şekilde kavramların ezberletilmesidir. Kaideler üzerinde fazla durulmamakta, detaylı bilgilere de fazla yer verilmemektedir.⁷⁴

Resim 26. *Bina* kitabının dış kapağı

⁷⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, I/255. Ayrıca bk. Ebu Cafer Ahmed b. Abdullah, *Bina*, Heşemi Yayınları, İstanbul, 2011

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

هذا
كتاب البناء
في الصرف

إعلم^(١) أَنَّ أَهْوَابَ^(٢) التصريفِ^(٣) خمسًا^(٤)
وثلاثون بابًا ستة^(٥) منها للثلاثي المجرد^(٦)
البابُ الأولُ فَعَلَ^(٧) يَفْعُلُ موزونٌ نُصِرَ^(٨) يُنْصِرُ^(٩)
وعلامتهُ^(١٠) أَنْ يَكُونَ عَيْنُ فَعْلِهِ مَفْتُوحًا فِي
الماضي ومضمومًا في المضارع

(١) افتتح المصنف كتابه هذا بقوله اعلم مخاطبًا خطاب العام لأن لفظ اعلم في قوة اعلموا تنبيهًا للطالب عن غفلة السامع على التعلم الذي هو اصل التمام دون قوله اقرأ اشعارًا لأن اربح البضاعة هو التعلم لا القراءة أو لأن اقرأ يستعمل في اللفظ فقط واعلم يستعمل في اللفظ والمعنى ومراد المصنف فيهما ولم يقل انهم لأن فهم الشيء بعد تعلمه فلا يناسب في اول الكتاب أو لأن لفظ اعلم يستعمل في الكلام الآتي

(٢) انما سميت لثلاثية لكون مواضعها على ثلاثة أحرف فإن قلت القياس ثلاثي بالفتح لأنه نسبة ثلاثة قلت إنه يستعمل بالضم على الشذوذ وكذا الرباعي وغيرهما.

(٣) من الزيادة.

(٤) هذا وزنه.

(٥) أي موزون فعل يفعل.

(٦) لموازنته إياه في الحركات والساكنات.

(٧) أي ما يعلم به ذلك الباب.

ولفظ انهم يستعمل في الكلام السابق ومراد المصنف الكلام الآتي لا السابق ولم يقل اعرف لأنه يستعمل في الجزئيات ولفظ اعلم يستعمل في الكلبيات ومراد المصنف الكلبيات لا الجزئيات والتي بصيغة الحاضر بناء على غالب التعلم وتأثير الخطاب في التنبيه (من شرح البناء)

ويحتمل أن اعلم خطاب من المشكلم التي نفس طريق التحريد كأنه جرد من نفسه شخصًا وعاطفه ونطق

Resim 27. Bina kitabının ilk sayfası

المهوز

الشياء

مهوز الفاء وإن كانت في مقابلة عينه

يسمى **مهوز العين** وإن كانت في مقابلة

لايه يسمى **مهوز اللام** ويقال لهذه الأقسام

الأقسام السبعة^(١) "يجمعها هذا البيت"

"صحيحتُ مقالستُ مضاعفُ

لَيفُ ناقصُ مهوزُ أَحرفُ"

تمت

تأخذ تكون فان هوزة

تكون فب هوزة بحر مثل

تكون لام هوزة بحر فراء

الذي أورده على صورة النظم

يسهل على الطالب الفهم وهو قوله

صحيحتُ

ال

وتحصيئه انما يكون بثلاث حصال بالإنابة والرجوع الى ذى الحلال والتعظيم لاهله عسوما للاستاذ والسوابية

(٢) وسائر الافعال من الرباعي المزيد فيه والعنسي والسداسي كل واحد منها يحين من اقسام السبعة وهي الصحيح والشال والاحرف والناقص واللفيف والمضاعف والمهوز يجمعها قول الشاعر: صحيح است مثالست مضاعف لفيق ناقص مهوز احرف ويصدقه قول العاشق أيضا بالعربي (نظم)

فؤ ادى معتدل وحسنى ناقص
وحسنى صحيح واشتباقي مضاعف
وصدغاك مهوز وعينناك عندنا
لغيبقان مسفروق ومسقرون احرف

(من قواعد التصريف)

(١) في بيان اقسام عشرة قسم اول مصدر قسم ثاني معلوم مجهول قسم ثالث اسم فعل حرف قسم رابع ثلاثي رباعي خماسي سداسي قسم سابع غائب غائبه معاطب معاطبه وجهان قسم سادس فتح وضم فتح وكسر فتحان كسر وفتح ضم وضم كسر ثان قسم سابع صحيحت ومثالست ومضاعف لفيق وناقص ومهوز احرف قسم ثامن ثلاثي مجرد سالم ثلاثي مجرد غير سالم ثلاثي مزيد فيه سالم ثلاثي مزيد فيه غير سالم رباعي مجرد سالم رباعي مجرد غير سالم رباعي مزيد فيه سالم رباعي مزيد فيه غير سالم قسم تاسع ماضى مضارع امر نهى اسم فاعل اسم مفعول اسم زمان اسم مكان اسم آلت قسم عاشر اليوم تنساء حر قريدر.

(٢) ولا يلزم فيه رعاية الترتيب ليكون نظم البيت على السلامة فالت باطال لم لا يلزم رعاية التقديم والتأخير لان فيه تاء مثقولة تأخير واقتصد الى النظم في تلك العشاء وحصل العلم كيبلا تكون من الجهلاء

٢٣٥

4.2.1.7. İzzi

Sarf ilmiyle ilgili yazılan bu eser, İbrahim b. Abdulvehhab b. İmadeddin b. İbrahim ez-Zencani (ö. 655)'ye aittir. Kelime yapısını ele alan bu kitap talebeler tarafından ezberlenmektedir. Ezber açısından metni son derece zor olan bir kaynaktır. Ancak bu kitap anlaşıldıktan sonra talebe için sarf ilminin büyük bir bölümü halledilmiş olmaktadır. Bunun şerhi olan Sâ'dini adlı kitabı da okuduktan sonra artık talebe sarf ilmini önemli ölçüde öğrenmiş olmaktadır.⁷⁵

İzzi'de geçen bazı örnek kelimelerin î'lal, ibdal, idğam gibi etimolojik evreleri öğrenciye kavratılmaktadır. Medrese eğitiminin birinci merhalesini oluşturan İzzi'den Şerhu'l-Muğni'ye kadar olan dönemde öğrenci için en fazla dikkat edilen husus, derslerini ezberlemesi ve ezberlerini unutmamasıdır. Doğu medreselerinde öğrenciye ezberletilen ibareler için "metin" deyimi kullanılmaktadır. Bu dönemde dikkat çeken husus öğrenciye yoğun bir şekilde kavramların ezberletilmesidir. Kaideler üzerinde fazla durulmamakta, detaylı bilgilere de fazla yer verilmemektedir.⁷⁶

Resim 29. İzzi kitabının dış kapağı

75 Özdemir, Kişisel Görüşme XII, Tatvan, 20.12.2014. Ayrıca bk. Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II/1138.

76 Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı*, s. 49-50; Ez-Zencani, İbrahim b. Abdulvehhab b. İmadeddin b. İbrahim, *İzzi*, Haşemi Yayınları, İstanbul, 2011.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عزى

الحمد لله ربِّ العالمين والصلوة والسلام
 على سيدنا محمدٍ وآلِهِ أَجْمَعِينَ اعْلَمْ^(١)
 أَنَّ^(٢) **التصريف**^(٣) في اللغة **التغيير**^(٤) و**اب**^(٥)
 وفي **الصناعة**^(٦) **تحويل**^(٧) **الأصل الواحد**^(٨)
إلى أمثلية مختلفة لمعانٍ مقصودة^(٩)
لاتحصيل إلا بها ثم الفعل^(١٠) **إمّا ثلاثي وإمّا**
رباعي وكل واحد منهما إمّا مجرد وإمّا
مزيد فيه وكل

(١) قوله "اعلم" أمر من علم يعلم مشتق من تعلم وفيه ضمير مستتر فاعل له وهو من
 الفعال القلوب يستدعي المفعولين و"أنّ" حرف من حروف المشبهة بالفعل
 وهي تدخل على المبتدأ والخبر فيسمى المبتدأ اسمها وخبرها خبرها وأن
 مع اسمها وخبرها ساد مسدّ مفعولين لإعلم (من شرح عزى)

(٢) كلمة "اعلم" إشارة إلى شدة الإعناء بعدة فـ من الفن وقيل "اعلم"

حساب عام من المتكلم نفسه بطريق
 التصريف كأنه جرد من نفسه شخصاً واحداً
 (من شرح)

من عتاة العلوم الأدبية علم التصريف
 أي للتصريف معنيان لغوي وصناعي
 (من شرح) ما يفتقر بها كل قوم عن أمر انهم وفي في
 قوله في اللغة متعلق بمشدر لتدبيره التصريف
 الكائن في اللغة التعبير (شرح عزى)
 أي إحداث شيء لم يكن قبله ومنه تصريف
 الرباع وهو تحويلها من حال جنوباً وشمالاً
 وصواءً وديوراً (شرح)

عطف على قوله في اللغة ومنعقدة بمقدّر
 لتدبيره التصريف كائن في الصناعة ما ينسب
 عليه غيره.

البراد بتحويل الأصل الواحد إلى أمثلة أن
 تحول صيغة المصدر أي الماضي والمضارع
 غيرها أي يشق منه الماضي وغيره ليكون
 لغة أخرى (شرح)

ينسب عليه الشيء والبراد ههنا المصدر.
 مع فاعل بمعنى الملوحد وقد يطلق على
 إحد الذي هو مبدأ العدد والواحد اسم لمن
 يشاركه شيء في ذاته وبهذا تبين الفرق بين
 أحد والأحد والواحد صفة الأصل.

الأمثلة وهي الحزبات التي تذكر
 نواح القواعد وإعمالها التي فهم المستفيد
 راد ههنا الأبنية الحزبية (ددة حنكي)
 ثلاث هيئات تعرض كعرب ويحرب
 وهما من المشتقات (شرح)

متنوعة الماضي والمضارع والأمر والنهي
 الفاعل والمفعول (شرح)
 الماضي والمضارع والأمر والنهي
 ما

التي منصوبة.

الأمثلة وفي هذا تشبيه على أن هذا
 يحتاج إليه مثل الضرب هو الأصل
 فتحويله إلى ضرب ويحرب وغيرهما
 بمعنى المنصوب من الضرب الحادث
 أن الماضي أو الحال أو غيرهما هو
 فاعل الإصطلاح (شرح)

للعلمين المذكورين

وشرح

لشرح

٢٧٠

المرّة والنوع من المصدر

عزى

(١) **تنبيه** (١) المرّة (٢) من مصدر الثلاثى المجرد

على **فَعَلَةٍ** بالفتح تقول **ضَرَبْتُ ضَرْبَةً** (٣)

وَقُمْتُ قَوْمَةً ومما زاد (٤) على الثلاثة بزيادة

الهاء كالإعطاءة والإنطلاقة إلا ما فيه تاء

التأنيث (٥) منهما فالوصف فيه بالواحدة واجب

كقولك **رَحِمْتُهُ رَحْمَةً وَاحِدَةً** و**دَحَرَجْتُهُ**

دَحْرَجَةً وَاحِدَةً و **الْفِعْلَةُ** بالكسر للنوع (٦) من

الفاعل تقول هو **حَسَنُ الطَّعْمَةِ وَالْجِلْسَةِ**

(١) هذا تنبيه وإشارة على كيفية بناء المرّة وهى المصدر الذى قصد به الى الواحدة من مرّات الفعل باعتبار حقيقة الفعل لا باعتبار الخصوصية والتنبيه ما يدل على المباحث الآتية بطريق الاجمال وهو مصدر من نبه ينه لكنه بمعنى الأمر أى تبيّه يجوز ذكر المصدر ويراد به الأمر وغيره وانما بنى المرّة منه على فعلة لأن الاصل فى المصادر لافعال الثلاثيات **فَعَلٌ** بفتح الفاء وسكون

(٢) بفتح الفاء وسكون العين وزيادة التاء فى آخره.

(٣) سالم أى صربة وحده.

(٤) أى المرّة فى غير الثلاثى على مصدره المستعمل.

(٥) أى التاء التأنيث الموقوفة عليها فى آخر المصدر.

(٦) أى أعطيت إعطاءة وانطلقت انطلاقة واستخرجت إستخراجة وهذه التاء للمرّة والكثرة.

(٧) للفرق بينها وبين المرّة.

(٨) منها (نسخة).

(٩) أى من الثلاثى أو المزيد.

(١٠) أى إن كان فيه تاء التأنيث فالوصف ... آه

(١١) وقائلته مقاتلة واحدة وللمصدر التى فيها تاء التأنيث قياسى وسامعى.

(١٢) والتاء فى فعلة تاء التروعية.

(١٣) أى بحسب النوع من الثلاثى الذى لا تاء فيه على وزن فعلة.

١٧٦

Resim 31. İzzi kitabının son sayfası

4.2.1.8. Avâmil

Abdulkahir b. Abdurrahman el-Cürcâni (ö. 471)'nin⁷⁷ bu eseri Nahiv ilmine dair kısa bir risale hükmündedir. Diğer bir ismi de Avâmil-i Mie'dir. İsminden de anlaşıldığı üzere Arapça gramerinde irab üzerinde etkisi olan etkenleri ele almaktadır. Amilleri üç bölümde ele almaktadır:

- Semai amiller
- Kıyasi amiller
- Manevi amiller.

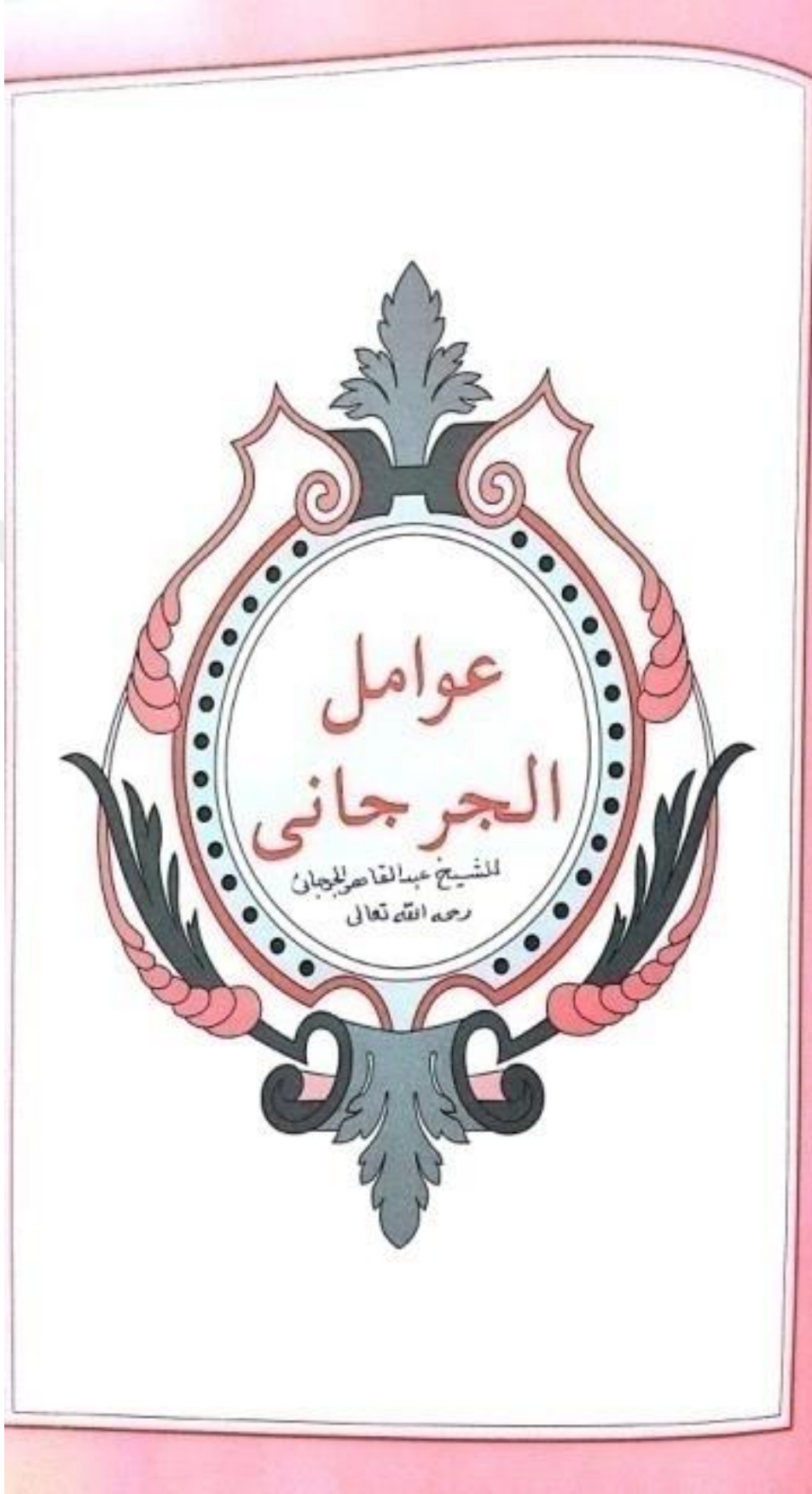
Semai amilleri de on üç kısımda incelemektedir. Talebe, bu kitapla birlikte Nahiv İlmi'yle tanışmış olmakta, aynı zamanda bu kitabı ezberlemektedir. Avâmil ikili yöntemle okutulmaktadır:

- Manalandırma: Kitabın ibareleri öğrencinin anlayabileceği basit bir üslupla Kürtçeye çevrilerek anlatılmaktadır.

- İrablama: Kitabın ibarelerinin manaları izah edildikten sonra ibarelerin irabı yapılmaktadır. Bunun pedagojik esprisi de şudur: Öğrenci Avâmil kitabını bitirince fiil, fâil, mef'ulun bih, mef'ul-u mutlak, mübteda, haber, hal, temyiz, zarf, müstesna, cer-mecrur gibi nahvin temel terimlerinin %95'ini duymuş olmakta ve hatta kavramazsa bile ezberlemiş olmakta, böylece talebede temel kurallarla ilgili bir kulak dolgunluğu oluşmaktadır.⁷⁸

⁷⁷ Keşfü'z-Zunûn, c. 2 s.1179

⁷⁸ Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı*, s. 50, Ayrıca b. El-Cürcân., Abdulkahir b. Abdurrahman (ö. 471), Avâmil, Şefkat Yayınları, İstanbul, 2011

Resim 32. *Avâmil* kitabının dış kapağı

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وبه نستعين

الحمد^(١) لله ربّ^(٢) العالمين^(٣) والصلوة^(٤) والسلام
على خير خلقه محمدٍ وعلى آله وصحبه أجمعين
أما بعد فإن العوامل في النحو على ما ألفه الشيخ
الإمام عبد القاهر بن عبد الرحمن الجرجاني
رحمة الله عليه مائة عاملٍ لفظيةٍ ومعنويةٍ
فاللفظية منها على ضربين سماعيةٍ وقياسيةٍ
فالسماعية منها أحدٌ وتسعون عاملاً والقياسية
منها سبعة عواملٍ والمعنوية منها عددان^(٥)
وتتنوعُ السماعيةُ منها ثلاثة عشرَ نوعاً **النوع**
الأول حروف^(٦) تجر الاسمَ فقط وهي سبعة
عشرَ حرفاً **الباء** للإصاق نحو: **بِه** دَاءٌ وَمَرَرْتُ
بِزَيْدٍ وللتعدية نحو: **ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ** وللاستعانة
نحو: **كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ** وللمصاحبة نحو: **دَخَلْتُ**
عَلَيْهِ بِثِيَابِ السَّفَرِ وللظرفية نحو: **صَلَّيْتُ**
بِالْمَسْجِدِ وللمقابلة نحو: **بِعْتُ هَذَا بِهَذَا**^(٧)

(١) أي كل امر ذى بال لم يبدأ
فيه باسم الله فهو ابتر واجدم
واقطع ويجوز ان تكون
الباء للمصاحبة والملابسة
والاستعانة

(٢) اعلم أن الرحمن لفظ خاص
ومعناه عام لجميع ذى الروح،
والرحيم لفظ عام يطلق على
الله وغيره ومعناه خاص
بالمؤمنين بدخولهم الجنة.
فإن قيل: لم اختار الرحمن
الرحيم من بين سائر أسمائه
قلنا إشارة لكل منهما إلى ردة
مذهب باطل، فالرحمن إشارة
إلى ردة مذهب من قال إن
الرزق بيد العباد، فرزق الإين
على الأب والزوجة على الزوج
والعبد على السيد، والرحيم
إشارة إلى ردة مذهب من قال
بعدم البعث يوم القيامة.

(تركيب ملا رسول)

(٣) الحمد: في اللغة هو الوصف
بالجميل على جهة التعظيم

والمصدر نحو: **أَعَجَّتَنِي ضَرْبُ زَيْدٍ عَمْرًا** واسم

الفاعل نحو: **زَيْدٌ ضَارِبٌ غُلَامُهُ عَمْرًا** واسم

المفعول نحو: **زَيْدٌ مُعْطَى غُلَامُهُ دِرْهَمًا** والصفة

المشبهة نحو: **جَاءَنِي رَجُلٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ وَكُلُّ**

اسم أضيف إلى اسم آخر نحو: **غُلَامٌ زَيْدٍ وَخَاتَمٌ**

فِيضَةٌ وَضَرْبُ التِّيْمِ وَكُلُّ اسْمٍ اسْتَفْنَى عَنِ الْإِضَافَةِ

نحو: **عِنْدِي رَأْفَةٌ تَحْلًا وَتَمْرَانٌ سَمْنَاً وَقَبِيْرَانِ**

بُرًّا وَعَشْرُونَ دِرْهَمًا وَمِلْؤُهُ^(١) عَسَلًا والمعنوية

منها عددان^(٢) **العامل في المبتدأ والخبر** وهو

كونه مبتدأ وخبراً نحو: **زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ** **والعامل في**

الفعل المضارع وهو وقوعه موقع الاسم نحو:

زَيْدٌ يَضْرِبُ وَيَضْرِبُ زَيْدٌ في موقع **زَيْدٌ ضَارِبٌ**

(١) وملؤه **عسلا** الملو بكسر

الأول وسكون الثاني على

وزن **يَفِرُّ** صفة مشبهة

بمعنى المألئ ومعنى المثال

عندي جنس مألئ لهذا الإناء

فإنه مبهم يقتضى رفع ابهامه

فرفعه قوله **عسلا** (كروى)

(٢) والمعنوية منها عددان: أى

فردان الأولى: عاملان لما.

(كروى)

ال

4.2.1.9. Zurûf

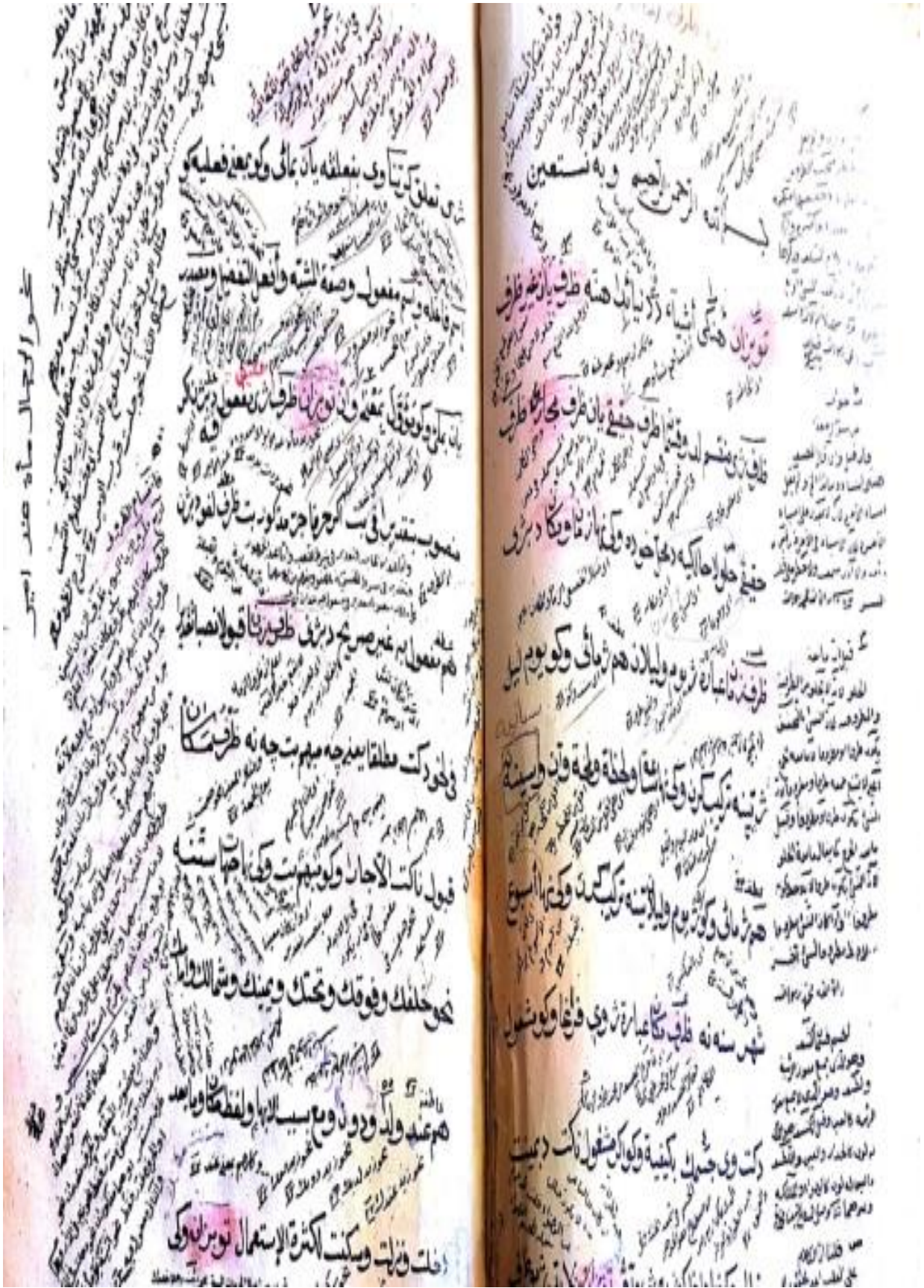
Eser Molla Yunus el-Arkatâni'ye aittir. Osmalîca harflerle Kürtçe olarak yazılan bu kitaptır. Eser zarfları ele almaktadır. Zaman zarfları ve mekân zarfları adı altında konuyu işlemektedir. Yani meful'un fihi konusunu incelemektedir. Zurûf, yeni başlayan bir öğrenci için basit bir şekilde hazırlanmış, pedagojik bir üsluba sahip faydalı bir kitaptır. Talebe zorunlu olarak bunu da ezberlemektedir.⁷⁹

Resim 35. Zurûf kitabının ilk sayfası

⁷⁹ Özdemir, Kişisel Görüşme XIII, Tatvan, 20.12.2014; el-Arkatâni, Molla Yunus, *Zurûf*, Şefkat Yayınları, İstanbul, 2011.

Resim 37. Zurûf kitabının farklı bir baskısının ilk sayfası

4.2.1.10. **Terkîb**

Bu kitap da, Molla Yunus el-Arkatâni'ye aittir. Kürtçe olarak yazılan bir eserdir. Avâmil adlı kitabın mukaddimesinin î'rabını uzun bir şekilde yapmaktadır. Eser, tıpkı İbn Malik'in (ö.1274) Elfiyye'sinin î'rabına ağırlık veren Me'kudi ve Birgivi'nin (ö.1573) Bedaiû'l-İzhar eserleri gibi, î'rabı ele alan bir eserdir. Terkibin pedagojik değeri şundan ileri gelmektedir: Kitap nahiv ilminin takriben %90 temel terimlerinin yanı sıra birçok önemli kaidelerini de öğrenciye basitleştirerek kavratmaktadır. Talebe önce o kaide ve terimleri ezberlemiş olmakta, ilerledikçe de yavaş yavaş ezberlediklerini anlamaya başlamaktadır. Çünkü müellif herhalde öğrencilere kavratmayı hedeflemiş olacak ki, aynı terimi hiç bıkmadan belki onlarca defa tekrar edip durmaktadır. Öğrenci de onları tekrar ederek kavramakta ve kendisinde bir meleke oluşmaktadır. Tespit edildiği kadarıyla Terkîb kitabını sindirerek okuyan bir öğrenci Şerhu'l-Muğni'ye kadar geldiğinde artık okuduğunu anlama kapasitesine ulaşmış bulunmaktadır. Zurûf ve Terkîb kitapları aynı müellifin kaleminden çıkmış kaynaklardır. Kitapların üzerinde kime ait oldukları yazılmamakta, ancak her iki kitabın da Molla Yunus el-Arkatâni'ye ait olduğu medrese çevrelerinde yaygın bir bilgi olarak dolaşmaktadır. Molla Yunus'un kim olduğu ise ne yazık ki bilinmemektedir. Her iki kitabın üslubu birbirine son derece benzemektedir. Talebe bunu da zorunlu olarak ezberlemektedir.⁸⁰

80 Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı*, s. 51; el-Arkatâni, Molla Yunus, *Terkîb*, Şefkat Yayınları, İstanbul, 2011.

توزان دو مذهب جاري بونه د تركيا بسم الله دا: مذهب بصريان، مذهب كوفيان.

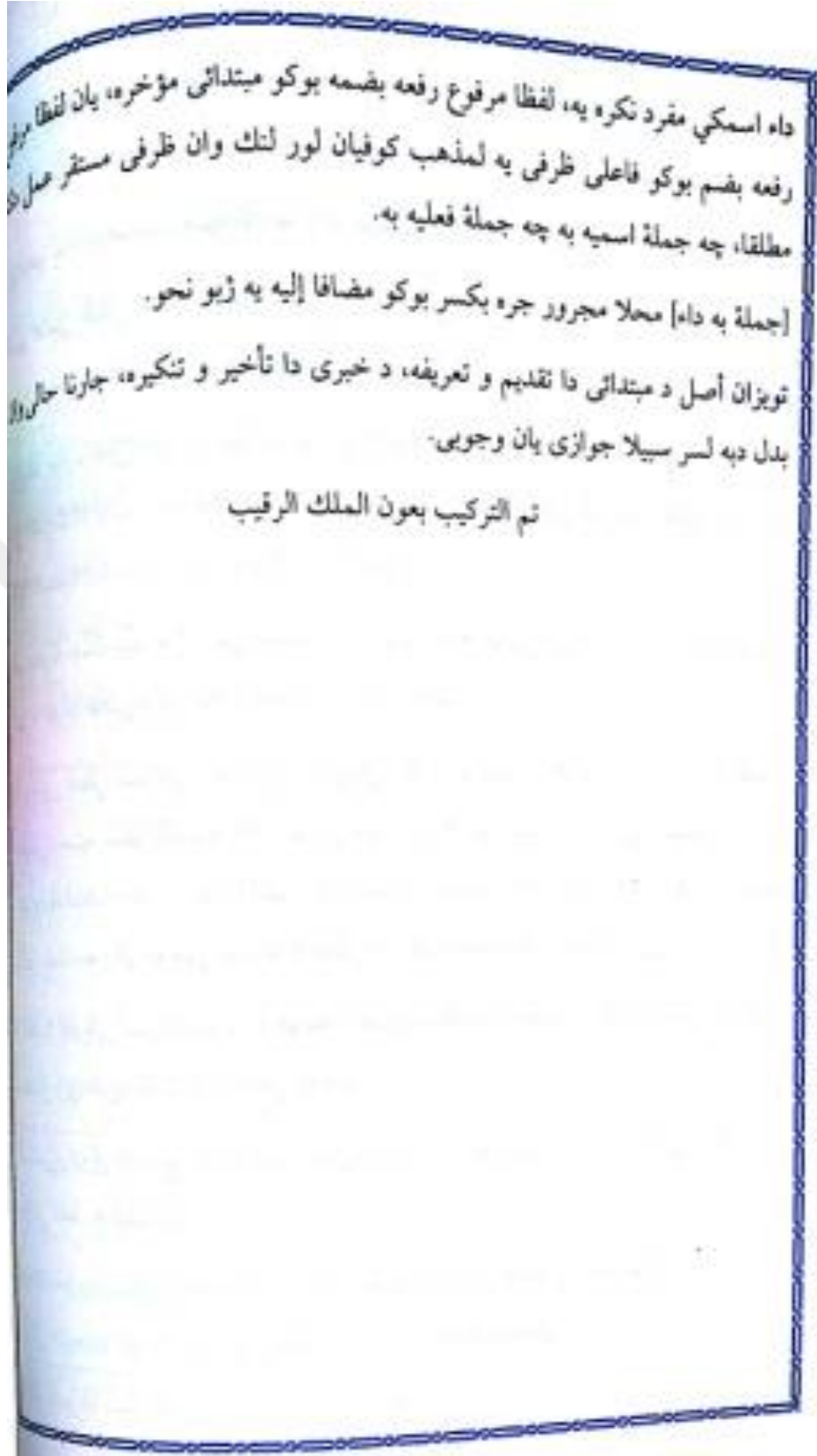
لمذهب بصريان جملة فعليه، لمذهب كوفيان جملة اسميه.

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على رسوله الأمين، وآله وأصحابه الطيبين الطاهرين.

وبعد فيقول العبد الفقير الحظير عبد الرحمن بن ملا عبد الله الملاكتندي: لما كان شرح العوامل المنسوب إلى الأستاذ الأجل مولانا ملا يونس الأرقطيني متداولاً بين المبتدئين ومتنعاً به غاية الانتفاع لكونه معمولاً باللغة الكردية، ومع ذلك كان مشتملاً على نكت لطيفة ومسائل دقيقة لا يصل إليها المبتدئ بدون الإيضاح والبيان أردت أن أعلق على مواضع منه بالتماس بعض الإخوان ما يوضحها بعد الاستخارة من الله تعالى مع اشتغال اليال وعدم وجدان مكان خال، فإذا عثرتم فيه على ما زلت به الأقدام فلا تتخلونني هدف الملام لأني في وقت التعليق كنت جالساً بين الصبيان، يغلث واحد منهم فم المحيرة أنا بعد آن، وكنت أدخل القلم فيها والأخران يجران القلم من يدي، وأحدهما يتكلم مع الآخر بلا إذعان.

أقول ومن الله التوفيق والهداية: لقا كان دأب المصنفين أن يبتدئوا بكتابة كلام مشتمل على لفظ الحمد بعد التيمن بالبسملة امتثالاً بحديث الابتداء لأنه أولى من الابتداء بغير الكتابة وإن كان الابتداء حاصلًا به أيضاً، وكان الشارح غير سالك الطريق في الامتثال بحديث الحمد، فلا بأس علينا أن نعتذر عنه بأنه سالك لطريقهم معنى بكتابة التسمية، وهو كاف في الامتثال تنبيهاً على أنه يكفي في التحميد ذكر كلام يدل على الصفات الكمالية، فإذا قال: بسم الله الرحمن الرحيم فكأنه قال: باسم الذات الواجب الوجود المستجمع لجميع الصفات الكمالية، وهذا هو التحميد في المعنى لأن حقيقة الحمد هو إظهار الصفات الكمالية، ولا يلزم أن يكون ذلك بخصوص لفظ الحمد.

(قال الشارح الفاضل الملقب بابن الباسل رحمه الله تعالى: توزان دو مذهب جاري بونه الخ)

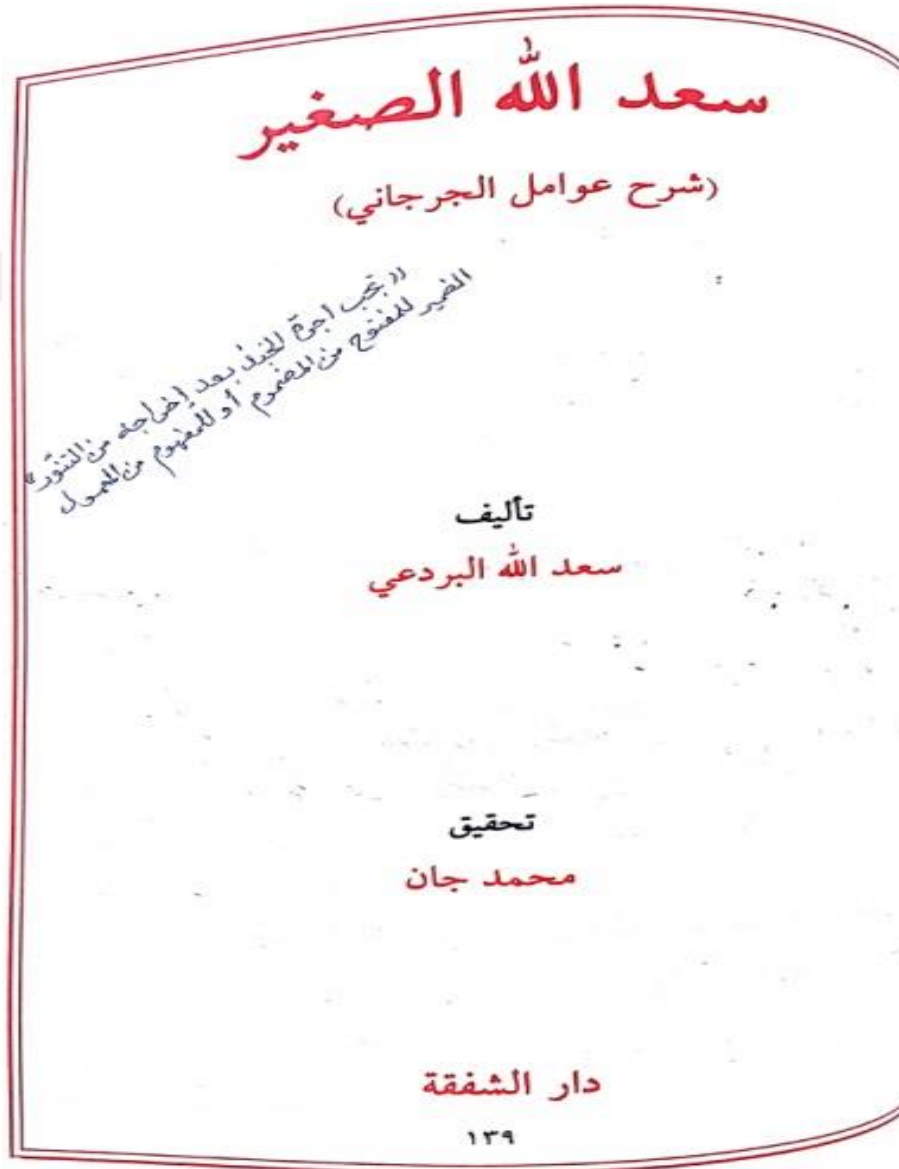
Resim 39. Terkib kitabının son sayfası

Resim 40. Terkilb kitabının farklı bir baskısının ilk sayfası

4.2.1.11. Sâ'dullahu's-Sağir

Molla Sâ'dullah el-Berde-î tarafından yazılmış olan bu kitap, Avâmil'in şerhidir. Medrese çevresinde bu eser "Sâdullah" ismiyle bilinmektedir. Arapça olan bu eser, metni ezberlenen Avâmil'in anlaşılması için güzel bir kaynak konumundadır. Kısa ve muhtasar bir eserdir. Medrese eğitim programında birinci dönemi oluşturan bu evrede yer alan sıra kitapları kısadır. Bu sıralamada öğrencinin bıkmaması ve gözünün korkmaması hedeflenmiştir.⁸¹

Resim 41. Sâ'dullahu kitabının dış kapağı

⁸¹ Özdemir, Kişisel Görüşme XIV, Tatvan, 20.12.2014; el-Berdeî, Molla Sâ'dullah, *Sâ'dullâhu's-Sağir*, Şefkat Yayınları, İstanbul, 2011.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وبه نستعين

(بِسْمِ اللَّهِ) أي 'بِاسْتِعَانَةِ إِسْمِ اللَّهِ نَبْتَدِي الْكِتَابَ، فَالْجَارُ وَالْمَجْرُورُ صِلَةٌ نَبْتَدِي الْمَقْدَرِ مُؤَخَّرًا، لِيُفِيدَ تَقْدِيمَ الصِّلَةِ الْحَصْرَ، وَلِيَكُونَ رَدًّا عَلَى مَذْهَبِ مَنْ يَقُولُ: «نَبْتَدِي بِإِسْمِ اللَّاتِ وَالْعُزَّى»، وَعَبَّرَ ذَلِكَ مِنْ أَسْمَاءِ الْمَعْبُودَاتِ الْبَاطِلَةِ، وَالْإِهْتِمَامُ بِهِ.

(الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) بِالْجَرِّ صِفَةٌ لَفْظَةً «اللَّهُ» لِمَجْرَدِ الْمَدْحِ، وَيَجُوزُ أَنْ يُنْصَبَ عَلَى الْمَدْحِ، وَالتَّقْدِيرُ: «أَعْنِي الرَّحْمَنَ الرَّحِيمَ»، وَأَنْ يُرْفَعَ

عَلَى الْمَدْحِ، وَالتَّقْدِيرُ: «هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ». «رَبِّهِ» أَي بِاسْتِعَانَةِ إِسْمِهِ نَطْلُبُ الْعَوْنَ مِنْ ذَاتِهِ. فَالْجَارُ وَالْمَجْرُورُ صِلَةٌ

(نَسْتَعِينُ) قَدَّمَ عَلَيْهِ لِإِفَادَةِ الْحَصْرِ، وَالرَّدِّ، وَالْإِهْتِمَامُ بِهِ أَيْضًا. كَذَلِكَ (الْحَمْدُ لِلَّهِ) أَي كُلُّ فَرْدٍ مِنْ أَفْرَادِ الْحَمْدِ، أَوْ الْحَقِيقَةُ الْمَعْلُومَةُ

الَّتِي يُعَبَّرُ عَنْهَا بِلَفْظِ الْحَمْدِ لِلذَّاتِ الْوَاجِبِ الْوُجُودِ الْمُعْلَمِ بِلَفْظَةِ «اللَّهُ» الْمُسْتَحَقِّ لِجَمِيعِ حَمْدِ الْحَامِدِينَ بِإِزَاءِ ذَاتِهِ وَصِفَاتِهِ وَبِإِزَاءِ

إِبْجَادِ الْأَعْيَانِ وَالْأَعْرَاضِ.

(رَبِّ) بِالْجَرِّ صِفَةٌ لَفْظَةً «اللَّهُ» وَيَجُوزُ نَصْبُهُ وَرَفَعُهُ عَلَى الْمَدْحِ.

(الْعَالَمِينَ) أَي صَاحِبِ أَنْوَاعِ الْعَالَمِ وَمُرَبِّيهَا وَمُوجِدِهَا.

١- اعلم أن الفرق بين التفسير به «أى» و «يعنى» أن التفسير به «أى» للبيان والتوضيح. والتفسير به «يعنى» لدفع السؤال وإزالة الوهم.

(وكل اسم استغنى عن الاضافة) إلى التمييز أي كل اسم لا يضاف

التمييز؛ (لتمامه) بأحد الأشياء الأربعة؛

(نحو: عندي راقود خلاً) مثال التام بالتنوين،

(ومنوان سمناً) مثال التام بنون التثنية من الموازين،

(وقفيزان بُراً) مثال التام بنون التثنية من المكيلات،

(وعشرون درهما) مثال التام بنون شبه الجمع، (وملؤه عسلاً).

(والمعنوية منها عددان؛ العامل في المبتدأ والخبر وهو كونه مبتدأ

وأي كون المبتدأ مبتدأ، وكون الخبر خبراً، وهذا المعنى يعرف

لب ولا حظ لِّلِسَانِ فيه، نحو: «زيد منطلق.»

(والعامل في الفعل المضارع) أي في رفع فعل المضارع، وقيل

مل لفظي وهو حرف المضارعة؛ (وهو وقوعه) أي وقوع الفعل

مضارع بدون ناصب وجازم.

(موقع الاسم نحو: زيد يضرب، ويضرب زيد؛ في موقع زيد

رب؛) لأن الخبر يكون اسماً في الأغلب أي في موقع جنس

سم؛ مسنداً كان أو مسنداً إليه، مشتقاً أو جامداً. ولهذا مَثَلٌ بمثالين.

الوقوع في المثال الأول في موقع المسند والمشتق؛ فإن «يضرب»

: «زيد يضرب» في موقع «ضارب.» وفي المثال الثاني في موقع

سند إليه والجامد فـ«يضرب» في «يضرب زيد» واقع موقع «زيد.»

تم الكتاب

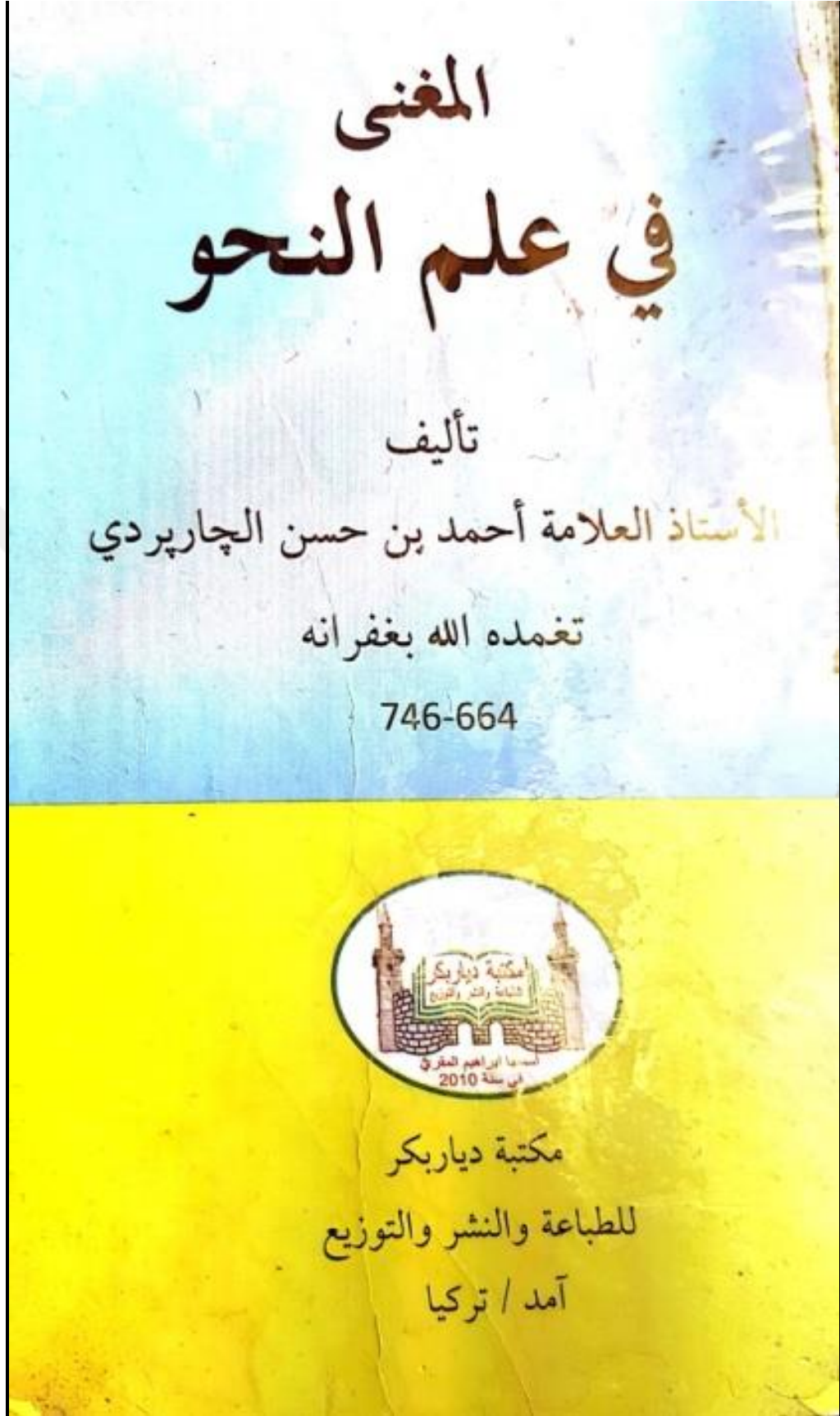
¹- قوله: «موقع جنس الاسم...» أي إذا كان خبراً أو صفة أو حالاً.

4.2.1.12. Şerhu'l-Muğni

Molla Muhammed b. Abdurrahim el-Milani tarafından yazılan eser, nahiv ilmiyle ilgili bir kaynaktır. Muğni adındaki metnin şerhidir. Muğni, Ahmed b. Hasan Çarperdi (ö.1345)'nin⁸² eseridir. Medresede Muğni ezberlenmektedir. Nahiv ilminin önemli bir kaynağı konumundadır. Kelimenin tarifıyla başlamakta, daha sonra kelimeyi üç kısma ayırmakta, bu üç başlık altında da bütün nahiv konularını incelemektedir. Gramerde sık sık başvuru olan bu eser, önce kelimenin çeşitlerinden; isim daha sonra fiil ve en son olarak da harf konusunu incelemektedir. Doğu medreselerinde özellikle bu kaynağın "Harf" konusu önemsenmektedir. Medrese eğitiminde ikinci aşamayı teşkil eden bu dönemde, öğrencilerin büyük çoğunluğu Arapça yazı yazmayı da yavaş yavaş öğrenmektedir. Yazı öğretme usulü şöyledir: Hoca veya yazısı güzel olan bir öğrenci yazı öğrenmek isteyen öğrencinin defterinin her sayfasının başına örnek yazı olmak üzere önce Arapça alfabe harflerini yazmakta; öğrenci de bu sayfa başındaki yazıyı örnek alarak sayfayı sonuna kadar doldurmaktadır. Sayfasını doldurduktan sonra örnek yazının hemen altında boş bırakılan bir satırlık alana örnek yazının aynısını ama çok özenerek yazmaktadır. Bu satır onun başarı ve yeteneğini göstermektedir. Hoca bu satırı esas alarak tavsiyelerde bulunmaktadır. Harflerin yazımı öğrenildikten sonra basit şiir veya cümlelerle devam edilmektedir. Genellikle bu örnek yazılar Arap şiirinden seçilmektedir. Öğrenci şiirin manasını bilmediği takdirde hoca ona şiirin manasını bazen de irabını da açıklamaktadır. Medrese terminolojisinde bu tür yazı öğretme tekniğine "meşk" denmektedir.⁸³

⁸² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II/1751.

⁸³ Özdemir, Kişisel Görüşme XV, Tatvan, 20.12.2014; el-Milâni, Molla Muhammed b. Abdurrahim, *Şerhu'l-Muğni*, Seyda Yayınları, Diyarbakır 2010.

Resim 44. Şerhu 'l-Muğni adlı kitabının metni olan Muğni kitabının dış kapağı

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الكلمة

الْكَلِمَةُ لَفْظٌ وَضِعَ لِمَعْنَى مُفْرَدٍ. وَهِيَ إِمَّا إِسْمٌ كَ(رَجُلٍ) وَإِمَّا فِعْلٌ كَ(ضَرَبَ) وَإِمَّا حَرْفٌ كَ(قَدْ) لِأَنَّ الْكَلِمَةَ إِمَّا أَنْ تَدُلَّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهَا أَوْ لَا، فَإِنْ لَمْ تَدُلَّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهَا فَهُوَ الْحَرْفُ، وَإِنْ دَلَّتْ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهَا فَإِمَّا أَنْ يَقْتَرِنَ بِأَحَدِ الْأَزْمَنَةِ الثَّلَاثَةِ الَّتِي هِيَ الْمَاضِي وَالْحَالُ وَالْإِسْتِقْبَالُ أَوْ لَمْ يَقْتَرِنْ، فَإِنْ لَمْ يَقْتَرِنْ بِهِ فَهُوَ الْإِسْمُ، وَإِنْ اقْتَرِنَ بِهِ فَهُوَ الْفِعْلُ.

الكلام

الْكَلَامُ مُؤَلَّفٌ إِمَّا مِنْ إِسْمَيْنِ أُسْنِدَ أَحَدُهُمَا إِلَى الْآخَرِ، نَحْوُ (زَيْدٌ قَائِمٌ). وَإِمَّا مِنْ فِعْلٍ وَإِسْمٍ، نَحْوُ (ضَرَبَ زَيْدٌ).

باب الاسم

بَابُ الْإِسْمِ، الْإِسْمُ مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهِ غَيْرَ مُقْتَرِنٍ بِأَحَدِ الْأَزْمَنَةِ الثَّلَاثَةِ، وَمِنْ خَوَاصِّهِ أَنَّهُ يَصِحُّ الْحَدِيثُ عَنْهُ، وَدَخَلَهُ حَرْفُ الْجُرِّ، وَأَضْيَفَ، وَنُونٌ، وَعُرِّفَ. وَأَصْنَافُهُ خَمْسَةٌ عَشَرَ صِنْفًا؛ إِسْمُ الْجِنْسِ، وَالْعِلْمِ، وَالْمُعْرَبِ، وَتَوَابِعِ الْمُعْرَبِ، وَالْمَبْنِيِّ، وَالْمُثَنِّيِّ،

سَبَّحَهُ ذَكَرَتْ تَوْبَهُ بِرَبِّهِ دِلْ طَلْبَكَارِ كِنَاهِ مَوْصِيَهُ رَاخِنْدَه بِأَيْدِي زَيْنَبِ نَارِيَه

شرح المغنى

للأستاذ محمد بن عبد الرحيم بن الحسين العمري الميلاني

المتوفي سنة: (٨١١ هـ)

تحقيق وترتيب : نهاد الباراقى

اعتنى به : محمد هادي المارديني

مكتبة سيدا
ديار بكر

Resim 46. Şerhu'l-Muğni kitabının dış kapağı

شرح المغني

مقدمة الشارح

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الفاطر الحكيم، القادر العليم، منسئ العالی العظيم، محي البالی الرمیم والصلاة والسلام على رسوله الكريم، الرؤف الرحيم محمد المشرّف عموماً بإنعامه العميم وخصوصاً بنحو قوله تعالى: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَّ لَخُلِيٍّ عَظِيمٍ ﴿١﴾﴾ [القلم: ٤] وَالرِّضْوَانُ عَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ وَأَزْوَاجِهِ سَائِمًا وَأَحِبَّاهُ إِلَى ﴿يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾﴾ [الشمراء: ٨٨ - ٨٩]!

أما بعد: فيقول المفتقر إلى الملل العظيم، بذر الملة والدين محمد بن عبد الرحيم بن محمد العمري الميلاني: لما لم يكن للكتاب المسمى بالمغني في علم النحو شرح وهو من مصنفات أستاذي العلامة، فريد ذميره ووحيد عصره، العالم بالأصول والفروع، الجامع بين المقول والمشروع، عثمان المعاني نعمان الثائي، قنوة الأئمة السالكيين وفخر الملة والدين أحمد بن حسن الجاريزي نعته الله بغفراته وأسكنه بحبوحة جنانه عطر بنالي أن أشرح له شرحاً كاشفاً لكونه معانيه الصحيحة، وواضحاً لرموز ألفاظه الفصيحة فاستعنت بالله واشتغلت بذلك راجياً أن يوفقني لما أurdته علي وجه التميم وسائلاً منه أن يعصمني من عقابه الأليم ويُدخلني بفضلِه حنة التميم، إنه هو الغفور الرحيم.

تعريف علم النحو

اعلم: أن هذا العلم الذي نشرع فيه علم النحو، فلا بد من تعريفه فنقول: النحو في اللغة على معاني، منها: معنى الجايب كقولك {سرت إلى نحو دار فلان} أي إلى جانبها، ومنها: معنى القصد كقولك: {نحوت نحوك} أي قصدت قصدك ومنها: معنى النوع كقولك: {عندي

١ ابتداءً بالبسلة و تين بالحمدلة إفتداءً بكتاب الله و عملاً بقول الرسول (صلى الله عليه وسلم) "كل أمر ذي بال لم يبدأ فيه بسم الله فهو أتر" أي قليل الحركة، فجمع بين حديثي البسلة و الحمدلة. لفظ "الرحمن" خاص بالله حل شأنه، دون "الرحيم" و ترك المصنف عطف الحمدلة على البسلة، لأن جملة البسلة إنشائية و جملة الحمدلة إخبارية.

شرح المغنى

٢٨١

إذ نصف النهار كأنه أخفق يخفق خفقا وخفقا إذا اضطرب وتحرك قال الجوهري في صحاح: وأما قول روبة "مشبه الأعلام لماع الخفقن" فإنما حركته للضرورة، يريد تحريك فاء لفقن وفحواه: رب بلدة أي بادية مظلم الأطراف خالي الطريق مشبه العلامات، لماع خفق سراب سرت فيها فالتونين الذي في قوله: المخترقن هو التونين الغالي، لأنه تونين لحق قافية مقيدة بجمع الصوت، فإن حرف الروي وهو القاف ساكن، ويجوز كسر ما قبل هذا التونين وفتح ما في قوله: المخترقن بكسر القاف وفتحها أما الكسر فيما لالتقاء الساكنين وإما لأن القاف فيه تنح الكسر في الأصل وأما الفتح فللحفة قاله السيد في شرح الكبير للكافية قوله (وَهُوَ قَلِيلٌ) أي والتونين الغالي في كلام الفصحاء قليل

تم باب احرف

4.2.1.13.Tedricu'l-Edâni (Sâ'dini)

Molla Mesud b. Ömer et-Taftazani'nin bu eseri, İzzi adındaki sarf kitabının şerhidir. İzzi metin olarak ezberlenmekte, bu şerh de okunduktan sonra sarf konusu halledilmiş olmaktadır. İzzi'de sarf konusu, biraz özet şeklinde geçmekteyken bu eser hem İzzi'yi şerh etmekte hem de sarf konusunu detaylı bir şekilde işlemektedir. Bu eserde ciddi bir şekilde sarfin felsefesi yapılmaktadır. Sarf-ı kübra alanına giren ibdal, imâle, tasğir, mensub, maksur ve memdutların cemî ve tesniyesi gibi konulara değinmemekte, sadece sarf-ı suğra alanına giren konuları işlemektedir

Sa'dini kitabının dibacesi oldukça ağdalı ve edebi sanatlı bir üslupla kaleme alınmış olduğundan ve istiâre, mecaz, teşbih, kinaye ve cinas gibi birçok edebi sanatı içerdiğinden bu eserin dibacesiyle birlikte birçok öğrenci bu kitabın şerhi olan Sütûr adlı kitabı da okumaktadır. Sütûr, Sâ'dinî'nin dibacesini şerhetmekte; onda bolca yer alan mecaz, istiâre, kinaye gibi edebi sanatları da detaylı bir şekilde izah etmektedir. Sütur bu içeriğiyle beyan ilminin bir kitabını andırmaktadır. Bir öğrenci bu kısa kitabı anlayarak okumakla beyan ilminin temel konularını kısmen öğrenmektedir.⁸⁴

84 Özdemir, Kişisel GörüşmeXVI, 29.12.2014.

تَدْرِجُ الْأَدَانِي

إِلَى الْقِرَاءَةِ

شَرْحُ التَّفَازِينِ عَلَى تَصْرِيفِ الزَّيْنِجَانِي

تَأَلِيفُ

السَّيِّدِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ الْمَلِكِيِّ

(ت: ١٣٢٤هـ)

حَقَّقَهُ رَضِيَّةُ رُغْبَةُ وَعَلَنَ عَلَيْهِ

صُهَيْبُ مَدَّةٌ مُحَمَّدٌ نُورِيُّ عَهْلِي نَسِيمُ بَلْعَدِ الرَّحْمَنِ نُورِيُّ

دَارُ النَّوْرِ الصَّبَاحِ

Resim 49. Medreselerde Sâ'dini olarak bilinen Tedric kitabının dış kapağı

تدریج الأدانی إلى قراءة شرح التفازانی

إِنَّ أَرْوَى زَهْرٍ يَخْرُجُ فِي رِيَاضِ الْكَلَامِ مِنَ الْأَكْمَامِ، وَأَبْهَى جِبْرِ تُحَاكِّ
بِنَانِ الْبَيَانِ وَأَسْنَانَ الْأَقْلَامِ؛ حَمْدُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَلَى تَوَاتُرِ نَعْمَائِهِ.....

بمعنى الرزاق في الدنيا، وهو على العموم لكافة الخلق، و«الرحيم» بمعنى المعاني في الآخرة للمؤمنين على الخصوص.

الرابعة: أن «الرحمن» خاصٌّ به سبحانه وتعالى؛ لأنه صفة من وسعت رحمته كل شيء، ومن لم يكن كذلك لا يُسمى رحماناً، ولذا لا يُنتى ولا يُجمع؛ وأما «الرحيم» فإنه يُطلق على غير الله أيضاً، كما ذكره السيوطي.

(إِنَّ أَرْوَى) اسم تفضيل من «رَوَيْتُ بالماء»، أي: إِنَّ أَبْهَجَ وَأَنْصَرَ (زَهْرٍ) بفتحين، جمع: زَهْرَةٌ بسكون الهاء، وهو نَوْزُ النبت، مجاز عن الألفاظ المستحسنة (يَخْرُجُ فِي رِيَاضِ الْكَلَامِ) جمع: رَوْضَةٌ، مُستعارة لمقامات الكلام وأحواله المقتضية لإبراده على وجه مخصوص (مِنَ الْأَكْمَامِ) جمع: كِمٌّ، بالكسر وتشديد الميم: وعاء القلح وغطاء الثور وغلافه، تجوز بها عن الأفواه، ففي الألفاظ المذكورات استعارة تحقيقيَّة، ولا يُناقها ذكر الكلام؛ إذ هو خارج عن المشبهات، وفيها غير ذلك.

(وَأَبْهَى) اسم تفضيل أيضاً من: البهاء، وهو الحَسَنُ اللطيف الفائق، وفي فعله ثلاث لغات: بَهِيٌّ، وَيَهْوَى، وَيَهَا، بالكسر والضم والفتح؛ نقله ابن مالك في «المثلثات» (جِبْرِ) جمع: جِبْرَةٌ، كـ«عَنْبٍ وَعَنْبَةٌ»، وهو بُرْدٌ يمانِي، مجاز عن السطور (تُحَاكِّ) بالبناء للمفعول، أي: تُنْسِجُ (بِنَانِ) جمع: بِنَانَةٌ، وهي طرف الأصابع (الْبَيَانِ) المراد به المنطق الفصيح المُعْرَبُ عمَّا في الضمير (وَأَسْنَانَ) جمع: سِنَّ (الْأَقْلَامِ) جمع: قَلَمٌ، الآن المعروفة، وفي الجميع استعارة تحقيقيَّة؛ لأن المراد بِالْجِبْرِ: السطور، وبالْحَيَاكَةِ: الكتابة، وَبِالْبِنَانِ: حقيقتها، وهي أطراف الأنامل كما تقدَّم. أو يقال فيها: شبه البنان باليد العاملة لاشتراكهما في وصف الآلية، واستعير له اسمها استعارةً بالكتابة، وإنبات البنان - وهي أطراف الأنامل - له تخيليَّةٌ، فجمع في الاستعارة بين الترشيح بذكر الجبر والحياكة، والتجريد بذكر ما يلائم المستعار له وهو أسنان الأقلام، أو كلاهما ترشيح.

وقوله: (حَمْدُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ) خير «إِنَّ أَرْوَى»، وفي افتتاح كتابه بذلك إشارة إلى أن الثناء على حمد الله ثناءً على الله لا يعني به إلا الوصف بالجميل، وإن كان يغير لفظ الشهير (عَلَى تَوَاتُرِ) أي: تتابع (نَعْمَائِهِ) بفتح النون مع المد، أو يضمها مع القصر، بمعنى

للمرّة، و«حسنّة» أو «قبيحة» أو غيرهما، وكذلك البواقي .
والله تعالى أعلم بالصواب، وإليه المرجع والمآب

للمرّة، و) «انطلاقة (حسنّة) أو «قبيحة» أو غيرهما) أي: كـ«سريعة» و«شديدة»، (وكذلك البواقي) من أبواب المزيادات الثلاثية والرابعة.

فإن قيل: إن كان المرّة والنوع من هذا العلم، فلم لم يُدرجهما في تفصيل الأبواب، وإلا فلم ذكرهما هنا؟ قلنا: هما منه لأنهما في الحقيقة نوع من أنواع المصدر؛ لأن المصدر يدلُّ على جنس الفعل [و] يتناول المرّة والمرتين والمرات وجميع أنواعه، فأجمل ذكرهما هناك بقوله عقيب كل باب من الأبواب: مصدره كذا، أو فصل هُنا، وأيضاً لأن بينهما وبين اسم الآلة مشابهة من جهة اللفظ في بعض الصُّور، فناسب ذكرهما هنا .
(والله تعالى أعلم بالصواب) أي: بما يوافق الحقّ في الواقع من القول والفعل، ولعلّ الشارح قصد بذلك التبرّي من نسبة العلم إلى نفسه فضلاً عن العلمية، (وإليه) سُبحانه وتعالى (المرجع والمآب) من عطف المرادف، فيجازي أعمال العباد إن خيراً فخير، وإن شراً فشر .

اللهمّ إنّنا نسألك برحمتك التي ابتدأت بها الطائعين حتى قاموا، أن تُمنّ بها على العاصيين بعد معصيتهم؛ فإنك المُحسنُ بادئاً وعائداً، وأنا المسيء، وبين شأن المحبين إتمام إحسانه، وبين شأن المسيء الاعترافُ بَعْدوانه .
يا مَنْ أمهل وما أهمل، وسرّ حتى كأنه غفر، أنت الغني وأنا الفقير، وأنت العزيز وأنا الحقير .

اللهمّ انظر إلينا نظرَ الرضا، وامحُننا من ديوان أهل الجفاء، وأثبتنا في ديوان أهل الصِّفا، وارزُقنا على ما عهدنا من حسن الوفا .

واغفرْ لي ولوالدي ولمشاخي وإخواني وخيّلاني، ومنّ علينا بتوبة تمحو بها كل جريمة، واختم لنا بالحسنى، ومنّ علينا بالمطلوب، واشمل في ذلك جميع أهلنا ومشايخنا ومنّ له حق علينا، ومنّ دعا لنا بمثله، وكل المسلمين .

وحسبنا الله ونعم الوكيل، ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم، وصلى الله على سيّدنا محمد، وعلى آله وصحبه أجمعين، وسلّم تسليماً كثيراً إلى يوم الدين .

4.2.1.14. Hallu'l -Meâkîd Şerhu'l -Kavâid

Eser Şemsuddin Molla Ahmed b. Muhammed b. Arif ez-Zilî es-Sivasi'ye aittir. Nahiv konularını ele alan bu kitap, okunması ve anlaşılması zor bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Müellif, eserini Zile Tokat kasabasında 1560'da tamamlamıştır. Kitap, İbn Hişam'ın (ö. 1361) "Kavâidu'l Î'rab" adındaki metnin şerhidir. Genellikle diğer nahiv kitaplarında ihmal edilen ve sorunlu olarak bilinen konuları işlemektedir. Bundan dolayı da sert bir kaynak olarak bilinmektedir.⁸⁵

Kitap, konuları dört bölümde ele almaktadır:

- Cümle Çeşitleri: Bu başlık altında daha çok î'rabdan mahalli olan cümleler ile î'rabdan mahalli olmayan cümleleri incelenmektedir.
- Zarf Çeşitleri: Bu konuyu işlerken de car ve mecrur konusunu farklı bir açıdan ele almaktadır.
- İhmal Edilen Kelimeler: Bu bölümde de diğer kaynakların işlemediği bazı kelimelerin çoklu anlamları üzerinde durmaktadır.

Farklı Anlamlara Gelen Deyimler: Bu bölümde de yine diğer nahiv kitapların pek ilgilenmediği deyimleri ele almakta, bu deyimlerin farklı anlamlarını incelemektedir.⁸⁶

85 Ez-Zili, Molla Ahmed b. Muhammed b. Arif es-Sivasi, *Hallu'ul-Me'akîd Şerhu'l-Kavâid*; Mehmet Ali Arslan *Hallu'l-Meâkîd Tercümesi*.

86 Özdemir, Kişisel Görüşme XVII, 29.12.2014.

Resim 52. Hallu'l - Meâkid Şerhu'l - Kavâid adlı kitabın şerhinin dış kapağı

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ^(١) لِلَّهِ^(٢) الَّذِي رَفَعَ^(٣) أَسْمَاءَ^(٤) الْعُلَمَاءِ بِفِعْلِ الْخَشْيَةِ^(٥) فِي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله كما ينبغي لجلال ذاته * متضاعفاً عدد مقتضيات صفاته * والصلاة والسلام على سيد البشر محمد وكل عبد مصطفى من مخلوقاته * وعلى آله وأصحابه خير آل وصحب أعلام الدين وهداته * وبعد فلما رأيت حل معاهد قواعد الإعراب كثير النفع مرغوباً لدى الأساتذة والطلاب * وهو مع ذلك مشحون بالآيات القرآنية * ومستشهد فيه بكثير من الشواهد الشعرية * وترى الدارس له متشوقاً لتفسير الآيات والإعراب * كأنه أحاط علماً بالكتاب العزيز سوى ما في الكتاب لا يقنع من المدرس إلا بالإعراب والتفسير * مع أنهما في الأكثر بدون مراجعة أو ممارسة أمر خطير * دعاني إلى نقل معاني الآيات وإعراب أكثرها من كتب التفسير * ومعاني الأشعار وإعرابها من مواضع مع التنقيح والتحرير * ضاماً إليه بعض الفوائد وحل بعض المواضع المشككة من الكتاب * طاروا كشح المقال عن طرفي الاقتصاد والإيجاز والإطناب * آملاً ممن اطلع فيه على خلل أن يزيله أو خطأ أن يصلحه إذ البضاعة قليلة والفكر مشغول لأنه قد استوى الماء والخشبة راجياً من الله تعالى أن يوفقنا لإتمامه خالصاً لوجهه الكريم وأن ينجينا من عذابه الأليم * ويدخلنا مع إخواننا بفضلته جنات النعيم * والله سبحانه أسأل التيسير * فهو نعم المولى ونعم النصير

(١) قوله: (الحمد) هو الثناء على الجميل الاختياري من إنعام أو غيره والمدح: هو الثناء على الجميل مطلقاً اختيارياً أو لا تقول حمدت زيدا على عمله وكرمه ولا تقول: حمدته على حسنه بل مدحته. قال الفاضل العصام: وما وقع من الحمد على غير الاختياري كحمدت الله تعالى على صفاته فلتنزيهه منزلة الاختياري. إما لاستقلال الذات فيه وإما باعتبار كونها مبادئ الأفعال الاختيارية فهو ليس بحمد حقيقة واستعمال الحمد فيه مجاز، أو لأن المحمود عليه ليس بمحمود عليه حقيقة بل جعل محموداً عليه تجوزاً والمحمود عليه حقيقة أمر آخر، انتهى.

(٢) قوله: (الله) هو اسم للذات الواجب الوجود المستحق لجميع المحامد أصله إله من آله يأله بالفتح فيهما إلهة بكسر الهمزة أي عبد فهو فعال بمعنى مفعول كإمام بمعنى مؤتم به، لأنه تعالى مألوه، أي معبود أو تحير، لأن العقول تتحير في معرفته. قيل: هو في الأصل لكل معبود ثم غلب على المعبود بالحق حذف الهمزة ثم عوض الألف واللام. ولذا قيل: يا الله بالقطع. وقيل: أدخلت عليه الألف واللام ثم حذف الهمزة تخفيفاً لكثرة في الكلام فلا يكونان عوضاً منها لاجتماعهما معها في قولهم: الإله وقطعها في النداء للزومها تفخيماً لهذا الاسم. ومن

الباب الرابع / في الإشارة إلى عبارات محررة مستوفاة موجزة

٢٢١

سليمان خان بن السلطان سليم خان بن السلطان بايزيد خان خلد الله ملكه ونصر جنده وكان التأليف في قصة زيله حماها الله عن المكر والحيلة والحمد لله على الدوام في عموم الأوقات والأحوال والأيام وعلى رسوله محمد أفضل الصلاة والسلام وعلى آله الكرام وأصحابه العظام والحمد لله رب العالمين .

تمت كتابة حل المعاهد

4.2.1.15. Şerhu Katrû'n-Nedâ veya Hadâiku'd-Dekâik

Ohin Medresesi'nde, ya İbn Hişam en-Nahvî'ye (ö. 762) ait olan Şerhu Katrû'n-Nedâ⁸⁷ veya Zemaşeri'nin (ö. 1144) nahivdeki En-Muzec adlı metnin şerhi olan Hadâikû'd-Dekâik adlı eseri okutulmaktadır. Birinci eser, yine aynı yazarın eseri olan "Katrû'n-Neda" adlı metnin şerhidir. Klasik bir nahiv kitabıdır. Bu kaynak da nahiv konularını; isim, fiil ve harf başlığı altında ele almaktadır.

Hadâiku'd-Dekâik kitabı ise, Sâdeddin Sâ'dullah Berdâi'ye aittir.⁸⁸ Bu kitap da bir nahiv kaynağıdır. Nahiv konularını; isim, fiil ve harf başlığı altında işlemektedir. Doğu medreselerinde bu kitabın fiil konusu hayli önemsenmektedir. Medreselerde Sâ'dullah Gevre diye ünlenmiştir. Konuları son derece geniş kapsamlı ele almaktadır.

Bu şerhin iki özelliği dikkat çekicidir:

- Ağdalı bir şekilde yazılmış dibacesinden (girişinden) sonra yer alan kitabın ön kısmında çok yoğun bir biçimde mantık ilminin terimleri kullanılmaktadır. Bununla birlikte öğrenci mantık ilminin kimi terimlerine kısmen aşinalık kazanmaktadır.
- Kitap baştan sona kadar yoğun bir şekilde nahvin felsefesini yapmaktadır. Öğrenci Sâ'dini'de sarfın felsefesini öğrendiği gibi nahiv ilminin nelerini, niçinlerini, nasıllarını ve nedenlerini bu kitapla birlikte öğrenmektedir.⁸⁹

87 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II/1301.

88 El-Berdeî, Molla Sadullah, *Hadâiku'd-Dekâik*, Dâru'l Kitâb, Lübnan, 2014.

89 Özdemir, Kişisel Görüşme XVIII, 29.12.2014.

فورا بعد اشتهاره من ان كان
 في الزمان بمؤثرة يراى ان
 انقذه واولادهم آتيت

قررت الإدارة العامة للجامع الأزهر تدريس هذا الكتاب
 لطلبة السنة الثالثة الابتدائية في المعاهد الدينية

زهراء كلب مناهج دور

صفار بدر

شرح

قطر الندى وديك الصدى

تصنيفاً لابي محمد عبد الله دجبال الدين بن هيثم الانصاري
 المتوفى في ٧٦٦ هـ من الهجرة

ومعه كتاب

« سبيل الهدى » بتحقيق شرح قطر الندى

تأليف

محمد محي الدين ابو بكر الطبري

[وجميع حق الطبع محفوظ له]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قال الشيخ، الإمام، العالم، العلامة، جمال المتصدرين، وتاج القراء. تذكره أبو عمرو، وسيبويه، والقراء: أبو محمد عبد الله بن يوسف بن عبد الله ابن هشام، الأنصاري، فسح الله في قبره!!

الحمد لله رافع الدرجات لمن انخفض لجلاله، وفتاح البركات لمن انتصب لشكر إفضاله، والصلوة والسلام على من مدت عليه الفصاحة رواقها^(١)، وشدت به البلاغة نطقتها^(٢)، المبعوث بالآيات الباهرة والحجج، المنزل عليه قرآن عربي غير ذي عوج، وعلى آله الهدى، وأصحابه الذين شادوا الدين، وشرفوا وكرموا.

وبعد، فهذه نكت حررتها على مقدمتي المسماة بـ «قطر الندى»، وبـ «الصدى» رافعة لحجابها، كاشفة لنقابها، مكحلة لشواهدها، منبهة لقوائدها، كافية لمن اقتصر عليها، ووافية ببيعة من جنح^(٣) من طلاب علم العربية إليها. والله السئول أن ينفع بها كما نفع بأصحابها، وأن يبدل لنا طرق الخيرات وسبلها؛ إنه جواد كريم، رؤوف رحيم، وما توفيقي إلا بالله: عليه توكلت، وإليه أنيب^(٤).

(١) الرواق — بكسر الراء، بزنة الكتاب — أصله بيت كالفسطاط، وقيل: هو سقف في مقدم البيت.

(٢) النطاق — بكسر النون — ما يشد به الوسط كالخزام، وقيل: شقة تلبسها المرأة وتشد وسطها عليها فتسل الأعلى على الأسفل إلى الأرض، وليس لها حجرة ولا نيفق (الموضع المتسع منه) ولا ساقان، وجمعه نطق بزنة كتب.

(٤) أنيب: أرجع

(٣) البغية: الحاجة والطلب، وجمع: مال.

وإلى الله العظيم أرغب أن يجعل ذلك لوجهه الكريم مَصْرُوفًا ! وعلى النفع به موقوفًا ؛ وأن يكفيننا شر الحساد ؛ ولا يفضحنا يوم التناد ؛ بمنه وكرمه ؛ إنه الكريم التواب ، والرؤوف الرحيم الوهاب .

قال أبو رجاء : محمد محبي الدين بن الشيخ عبد الحميد بن الشيخ إبراهيم ، رحمه الله تعالى ، ورضى عنهم ، وجعلهم عنده مع النبيين والصالحين والشهداء !!
 قد تم — بحمد الله تعالى وحسن توفيقه — مراجعة هذا الكتاب ، والكتابة عليه وحسن تنسيقه ، في ضحوة يوم الخميس السادس من شهر شعبان المعظم من عام ١٣٥٥ من الهجرة (الموافق ٢٢ أكتوبر سنة ١٩٣٦) .
 وأنا أسأل الله تعالى أن ينفع به كما نفع بأصله ، وأن يجعله مفصوداً به وجهه الكريم ؛ ليكون لي حجة يوم الدين ، آمين .

= ومثل ذلك قول الشاعر ، وهو مما ينسب إلى امرئ القيس ، وينسب لغيره :

يَأْلِكُ مِنْ قُبْرَةٍ بِمَعْمَرٍ خَلَالَكَ الْجَوْ قَبِيضِي وَأَصْفِرِي
 وَتَقْرِي مَا شِئْتَ أَنْ تُنْقَرِي قَدْ رُفِعَ الفَخُّ فَمَاذَا تُحَذَرِي

أصله « فَمَاذَا تُحَذَرِينَ » حذف نون الرفع حين اضطر .

ونظيره قول أبي حبة النخري :

أَبِ الْمَوْتِ الَّذِي لَا بُدَّ أُنِّي مُلَاقِي — لَا أَبَالِكِ — تُخَوِّفِينِي

أصله « تُخَوِّفِينِي » حذف نون الرفع حين اضطر ، ولذلك نظائر كثيرة لا تنحصر

والله سبحانه وتعالى أعلى وأعلم ، وأعز وأكرم ،
 وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم

Resim 58. *Hadâiku 'd-Dekâik* kitabının dış kapağı

اللغة الى الانسان كذا قال له والله الخ
اللغة الى الخلق وكان كذا الخ

ووجهك والذرة
اللهم انما نريد ان نشكره عن محمدك على آلائك
وغيره من عبادته وان تشبثنا بك على ما هدتنا الى
الظلال من ظلمة قلوبنا وجاهلنا من الجهل
خبر كتابك اللهم وتوصلنا على يدك الذي القمه زبدة
العلم والحكم ووجهه الشفق المنعم يوم زلزل الارض
وزلزل القوم محمد النبي الهادي ذرت في الشمس

(1) لسان معان مشتقان بيا لا فاة المائة ، من رحم بعد
تلق الى مضموم العين لان التدي لا يثبت من العفة لا اذا اردت
البالة فانها اذا اردت جعل التدي لازما فيقال الى فعل نفس العين
ثم يثبت من العفة الشبهة ، هكذا نفس قلب الاداء كالتضامن من غضب
والعين من علم ، والرجة يدل لغاتني اريد يا لاشعرك في حقه تعالى
ذو الشفيع قاتبا من الاعام او اراوه وكذا كل عفة استجبت اريد يا قاتبا
(ملاحظة) (2) ولم يال محمدك كسرا لقب . (3) وهي النعم
الباطم بضم الباء . (4) أي تسلك . (5) جمع ذيل . (6) وهو محمد
(7) أي لغة . (8) وهو القرآن . (9) إشارة الى الوصوف .
(10) أي تحرك . (11) أي الذي وصله الله الى طريق الحق .
(12) أي بعدة . (13) أي دين الاسلام .

١ = ايقاع المعنى بطريق الفيض أي الصب اليه ملاحظة
٢ = فيه مما مرسل بذكر الحال واردة الجال وهو اللغة ملاحظة

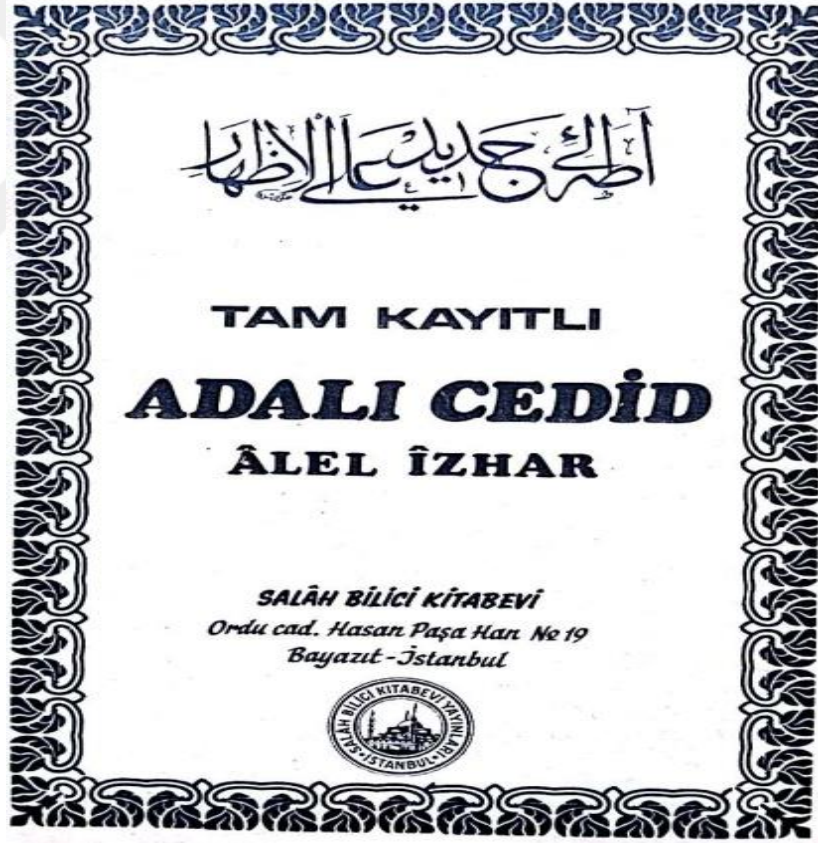
والبعيد
القاسم والذاني (١) ، مع آية تجادج (٢) الكرم ، وصعبه فصاح
العلم [وبعد] يقول الفُرط (٣) في الفُرط (٤) ، التمثيل للعلم
الهادي في التوريط (٥) تعدد الدين بعد الله ، عن الحفوة (٦) ،
والهليليان (٧) حرسه الله ، بين سكان أراضي برُدج (٨) ، حُببت
عن طوارق الفتن (٩) والبدع ، لما رأيت الموجز المعروف
بأنوعج (١٠) فمن لم يوجد في إفرامه عوج ولا فرج هو الذي
ما شخ (١١) مثله في الأقطار (١٢) وما سمع بحوره أدوار القلك
التوار ، ها هو الامام جازاه (١٣) كشف حقائق التبريل ، غواص
بحر كتاب الله (١٤) ينطوي مع جازة نظمه (١٥) على ما يقع

(1) أي القرب . (2) جمع مجدح وهو خشب يدق به السويق
والراد ههنا كركب بكثر الطر عنه طوره ولذا يزعم العرب زول
الطر منه لغة تشبه بلسن حو ان كما بكثر الطر عنه تزوله بكثر الجور
والعطاء منهم بكثر يعني في كثر اليوم (ملاحظة) .
(3) أي الجاوز عن الحد . (4) أي في التصور (5) أي الساك
في غير الحادة . (6) أي الملاك . (7) أي التولة .
(8) أي الكلام الذي لا ينفعل . (9) ناجية . (10) أي عوارض
وبلاء . (11) أي التورية . (12) اظهر . (13) الاطراف
(14) جار بنت الله . (15) الاضافة من قبل بلين لاه .
(16) أي عباره .

4.2.1.16. İzhâru'l-Esrâr veya Netâicu'l-Efkâr

Ohin Medresesi'nde bazen İzhâru'l-Esrâr bazen de Netâicu'l-Efkâr adlı kitap okunmaktadır. İzhâr, Muhyiddin Muhammed b. Pir Ali Birgivi'ye aittir.⁹⁰ Klasik bir nahiv kitabıdır. Netâic ise Şeyh Mustafa b. Hamza Aydınî Kuş Adalı'ya ait olan bir eserdir.⁹¹ Bu eser de klasik bir nahiv kitabıdır.

Yazar bu kitabı, özel olarak oğlu için hazırlamıştır. Kitabı bitirmeden oğlu vefat etmiştir. Özel olarak bir kişi için yazıldığından dolayıdır ki metin çok zor ve sıkıntılıdır. Bundan dolayı kitap genellikle medresede okutulmamaktadır. Medrese öğreniminde üçüncü aşamayı oluşturan Netâic'e kadar olan bu öğrenim döneminin en belirgin özelliği; derslerin mutlaka kavranarak okunmasına, metinlerin ezberlenmesine, derslerin öğrenci arkadaşlarla bir veya birkaç kez müzakere edilmesine ağırlık verilmesidir. Bu sayede öğrenci, konuları yavaş yavaş meleke haline getirmektedir.⁹²

Resim 60. İzhârü'l-Esrâr kitabının dış kapağı

⁹⁰ el-Birgivi, Muhammed b. Pir Ali, *İzharu'l-Esrâr*, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 2012.

⁹¹ Şeyh Mustafa b. Hamza Aydınî Kuşadali, *Netâicu'l-Efkâr*, Dâru'l-Kütubi'l-İmiyye, Lübnan, 1971.

⁹² Özdemir, Kişisel Görüşme XIX, 28.12.2014.

Resim 61. İzhârü 'l- Esrâr kitabının ilk sayfası

Resim 62. Izhâru'l-Esrâr kitabının son sayfası

نتائج الأفكار
 في
 شرح الأظهرار
 تأليف
 مصطفى رحمة بن إبراهيم آطه
 المثلثة سنة ١٠٤٥ هـ
 وهو شرح كتاب أظهرار الأسرار في النحو
 لمحيي الدين محمد بن بير علي بن إسكندر البركاي
 المثلثة سنة ٩٨١ هـ
 ومعه
 تعليقات لجماعة من الفضلاء على نتائج الأفكار
 من مائة نسخة
 تحرير يد الشيخ
 مكتوبه
 وضعت في أعين العيون مقلاً ولها أسرار وعنه مباشرة وقد
 نتاجها ونهاية ثم تم في قسم الثالث تعليقات على نتائج الأظهرار
 كتبت في سنة الفخر العرشية

أسستها في بيروت سنة ١٩٧١
 Est. by Muhammad Ali Baydoun 1971 Beirut - Lebanon
 Établie par Muhammad Ali Baydoun 1971 Beyrouth - Liban

Resim 63. Netâicu 'l-Efkâr kitabının dış kapağı

(١) - لام التعريف يستعمل في أربعة معان الأول في الجنس وهو الذي يرد بتدعيه معلوم من حيث هو نحو الرجل حين من لركا والثاني في الاستغراق وهو الذي يرد بتدعيه معلوم من حيث وجوده في ضمن جميع الأفراد نحو إن الإنسان نقي حسر والثالث في العهد الماخوحي وهو الذي يرد بتدعيه معلوم من حيث وجوده في ضمن فرد معين نحو حمار رجل فأكرمت لرجل والرابع في العهد النعني وهو الذي يرد بتدعيه معلوم من حيث وجوده في ضمن فرد هو معين نحو جعل السوق والنشر للعلم (بإحدى عن الإخبار)

(٢) - أي ملكهم وأولهم إلى الكمال شبهة
(٣) - والعام اسم لما يعلم به كالعلم والطلب فيما يعلم به الصانع وهو كل ما سواه من الموهوبين والأشخاص وإنما جمع ليشمل ما نفع من الأجناس المختلفة وطلب العلاء منهم فجمع بالباء والثناء كسائر تومسهم وظل اسماء وضع للذي العلم من اللانكا أو اللقن وتوابعه ليعبر عن سبل الاستيعاب (الناج)

(٤) - من في اللغة العطاء والعظيم تنوع الإضافة إلى عليها على ثلاثة أنواع النوع الأول من الأجناس المتصورات كقول الصلابة من الله رحا ومن اللانكا الاستعارة ومن اللقن العطاء لم تعلق في عرف الشرع من أحد اثنين إلى العطاء للمصنوع لنفسها إياه ولولا هذا لنعى العرفي للشرع على الأنواع الثلاثة (الناج)

(٥) - أي أبعده سبحانه في عوالم خلقه تركها أو ترك الشيء على السلام في تعليم كيفية الصلاة عليه عليه السلام حيث قال كيف اعلم طيبك يا رسول الله فقال قولوا اللهم صل على محمد وعلى آل محمد (الناج)

(٦) - إما فسر للشكيب على أن لركا به تعامل من العصور لا لعن العصور الذي هو المختص وإنما لم يقل لركا لإعجاب حين لا يحتاج إلى التفسير لوقوع الأركان في الحروف الأصلية وإن كان لفظ الإحجاج إليها مشتبه الكمال الإحصاء بشفا المختص لئلا يكرر منها في باب على حدة (الناج)

(٧) - وهو في الأصل بمعنى الرمس وإن العرف صوت من شأنه أن يخرج من القدم مشتقا على العرج (الناج)
(٨) - ولوضع اللطيف تحت اسم الجنس من لركا الأول فهم الثاني ولوجه للعلم به (الناج)

أقارب المؤمنين من مني صلح
والمطلب وفي مقام الصلاة
من حرم تعليم الرذائل وفرص
الدعاء: الأمة
البيان
البيان الدعوى

البيان الدعوى

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ
أَجْمَعِينَ وَتَعَدُّ لَهُنَّ ذِمَّةً فِيمَا يَخْتَّجُ إِلَيْهِ كُلُّ مُعْرَبٍ أُمَّةً
الاجتياح وهو ثلاثة أشياء: العاقل والمنقول والغفل أي الإغتراب
فوجب ترتيبها على ثلاثة أبواب

باب الأول في العاقل

اعلم أولاً أن الكلمة - وهي اللفظ المنزوع المعنى
مجردة - ثلاثة: قول المرد في المقدم

١- أي كبرياء عظمة إنهم أبواب على الكلمة على لغة العرب إذ من عرفه باللفظ لا يحتاج فضلاً عن غيره
٢- أي أبو عربيا
٣- أي لغة مصر من غير اللغة سواء عجز غيره أو لا وأما التضمين غير المختص بالشرع وكان

Resim 64. Netâicu' l Efkâr kitabının ilk sayfaları

العلم في النحو

أو مضافا إليه، أو مضمرا مفعيلا بكثرة^{١١}

وإن ذكر بعد ذلك المخصوص^{١٢} مطلقا^{١٣} للفاعل^{١٤}، وهو مبتدأ، وما قبله^{١٥} خبره، نحو: نعم الرجل زيد، ونعم فلانا الرجل زيدان^{١٦}، ونعم رجلا زيدا^{١٧}، وقد يخلط المخصوص إذا علم بالقرينة^{١٨}، وقد تقدم على الفاعل، نحو: قرئون^{١٩} بنم الرجال^{٢٠} وهما^{٢١} مثل^{٢٢} «شس»^{٢٣}، وجنبا^{٢٤} بالمدح، وفاعل^{٢٥} «كأ»، ولا يغير^{٢٦}، ويغده المخصوص، والفرق^{٢٧} في جواب مخصوص^{٢٨} بنعم^{٢٩}، نحو: جلد زيد^{٣٠}

والمتعدي^{٣١} ما لا يتم^{٣٢} فعله^{٣٣} بغير ما وقع عليه الفعل، وهو على ثلاثة أصناف:

الأول: **المتعدي إلى مفعول واحد**^{٣٤}، نحو: ضربت زيدا عمرا^{٣٥}، ويجوز حذف مفعوله بقرينة^{٣٦} وبدونها^{٣٧}،

والثاني: **المتعدي إلى مفعولين**^{٣٨}، وهو على ثلاثة أقسام:

القسم الأول^{٣٩} ما كان مفعوله الثاني متبينا للأول^{٤٠}.....

١١ - أي لا يعرف بلام ولو واسطة^{١١} - مثال ما كان الفعل في معرفة بلام وذكر بعده مخصص معان في الإفراد

١٢ - السؤال ما كان الفاعل مضمرا لذكر المخصوص مطابق له في الإفراد

١٣ - كقوله تعالى: «وهداهم سواء» أي توب عليه السلام بقرينة أن الكلام به

١٤ - أي على أن لا يمتنع في اللفظ التقدم، وتنبؤ في الأصل كقوله تعالى: «اليد واللسان» وهذا يؤكد كونه

١٥ - جمل كذا على ذلك اعتبارا

١٦ - مخصص بالمدح مقدم على فعل وهو نعم

١٧ - في اللغة لله والشهادة بالأحكام سواء تلا القوم أو كانوا أي منهم

١٨ - أي فاعل خاص من فعل مدح^{١٨} - أي يذكر^{١٩} - أي مخصص جمل

٢٠ - أي لا يقع على الأفعال التي هي خبرها جمل^{٢٠} - أي تعاقبها على مفعول واحد

٢٢

١ - أي مضمرا بكثرة مضمرة على التمييز نحو: نعم رجلا زيد رجلا غير زيد^١ العلم في النحو

٢ - مع أنه إفراد بل يشبه كذا في سببه^٢

٣ - مضمرة على التمييز ليعلم الجدل^٣ الإفراد وأيضا ليعلم ذكر المخصص^٤

٤ - بلوغ في اللغة أنه التمييز بعد الإفراد لا بد أن يذكر بعد علم ما هو المقصود^٤

٥ - في الإفراد والتشابه والجمع والتذكير والتأنيث والمصر

٦ - الذي كان فعلا في زمن سواه كان فعلا في اللفظ أيضا لو لا أن علم رجلا أرسلنا إلى الرسول مطابق للعلم الذي هو خبر الفاعل^٦ (راجع الأسرار)

٧ - وهو جمل مع وهو (راجع الأسرار)

٨ - مثال ما كان مضافا إلى العرف بلام لا واسطة والمخصص معان في التشابه ومثال التشابه^٨ في ما بعد من علم الرجل هذا^٩

٩ - عطف على نعم أشبه موقفا بالفتح نقل إلى غير المقدم ليعلم الخبر عن المفعول به المصريح ثم مخصص من غير مخصص جمل مع مخصص^٩

١٠ - من (الضم) الإفراد التي هي من الهمات لما عرفت أن الفرض من ليل الإفراد أولا والضم الثاني وبها يدل على أنه في اللفظ هو الفرض بعد ما زعمنا أنه جمل بضمه قبل أن يفسد الإخراج جملتها كقوله وأما وطلب الفعل لضمه على الاسم وزل اسمه^{١٠}

١١ - أي جمل أو فاعله أو ما عدا هو عليه فلا يفرق ولا يجمع ولا يثبت إذا كان المخصص على معرفة أو ما لا يفرق بحري الأفعال التي لا يفرق ليقال جمل هذا الرجل رجلا زيدان وجمل هذا رجلا زيدان وجمل هذا رجلا زيدان^{١١}

١٢ - وقد ذكرنا في ارتفاع المخصص هنا وجوبا أجمعا أن يكون جمل متبنا^{١٢} زيد حواء والمثل يكون ما عرفنا عنه^{١٣} زيد مثل من كانه قبل حيا زيد والثالث أن يكون هو متبنا^{١٤} خبر والمثل يكون زيد متبنا^{١٥} وجوبا حوا مقدم عليه والخامس أن يوقع زيد بملحقه جمل وهذا لا يكون إلا تمييز عليها الفعلية

١٦ - أي إذا عطف على متعلقين كتبت زيدان لهما^{١٦} أي بغير لهما على البعض والمطر^{١٧} ثم القسم بأن أن يعنى إلى المفعولين تصبغت نحو كسوت زيد حيا أو يعنى إلى الثاني بالقرينة نحو كسوت زيد حيا معناه حلقه غاطها أي أعلنا (سببه) عبد الله وغيره

Resim 65. Netâicu 'l-Efkâr kitabının son sayfaları

4.2.1.17. el-Behcetü'l-Mardiyye fi'Şerhi'l-Elfiyye (Süyûti)

Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayri es-Süyûti (ö. 1505)'nin bu eserinin orijinal ismi, el-Behcetü'l-Mardiyye fi'Şerhi'l-Elfiyye'dir. Doğu medreselerinde müellifin memleketine nisbet edilerek Sûyuti diye bilinmektedir. Müellifin memleketi Asyut'tur.⁹³

Süyûti bir şerh kitabıdır. Muhammed b. Malik (ö. 672)'in Elfiyye⁹⁴ adındaki metnin şerhidir. Muhammed b. Malik (ö.1273) nahiv, sarf ve imla konularının tümünü manzum bir şekilde yazmıştır. Bu sebeple ezberlenmesi kolay bir metindir. Müderrisler bile bu kitabın metnini ezberinde muhafaza etmeye çalışmaktadırlar. İsminden de anlaşıldığı üzere bin beyitten meydana gelmektedir. Süyûti medrese eğitiminde farklı bir seviyenin başlangıcı sayılmaktadır. Şöyle ki, Süyûti ile beraber medrese öğreniminin önemli bir saç ayağı olan mütalaa günlük medrese çalışmalarında artık bir ağırlık merkezini teşkil etmektedir. Süyûti üzerinde yazılmış birçok şerh kitabı bulunmaktadır.⁹⁵

الْفَيْتْرَانِي مَالِك
الْمَوْلَانَا جَسَّالُ الدِّينِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ
الطَّائِفِي الْجَيْفَانِي الْأَنْدَلُسِي الْمُتَوَفَّى سَنَةَ ٦٤٢ هـ

Resim 66. Süyûti'nin metni olan Elfiyye'nin dış kapağı

⁹³ es-Süyuti, Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed.el Huhayri, *el-Behcetü'l-Mardiyye fi'Şerhi'l-Elfiyye*, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Lübnan, 2012.

⁹⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I/151.

⁹⁵ Özdemir, Kişisel Görüşme XX, Tatvan, 25.12.2014.

مؤلفاته:

له مؤلفات عديدة منها:

- ١- الخلاصة المشهورة بالألفية
 - ٢- شرح الجزولية
 - ٣- الكافية الشافية، وشرحها المسمى بالواقية، والنكت على الواقية
 - ٤- النكت النحوية على مقدمة ابن الحاجب
 - ٥- تسهيل الفوائد وتكميل المقاصد المشهور بالتسهيل وشرحه
 - ٦- لامية الأفعال وشرحها
 - ٧- عمدة الحافظ وعدة اللاظف وشرحها المشهور بشرح العمدة
 - ٨- إيجاز التعريف في علم التصريف
 - ٩- شواهد التوضيح والتصحيح لمشكلات الجامع الصحيح
 - ١٠- مثلثات ابن مالك المسماة إكمال الإعلام بمثلث الكلام وغيرها.
- شرح الألفية وحواشيها كثيرة منها:
- ١- شرح الألفية ابن مالك لمحمد بدر الدين ابن الناظم
 - ٢- إرشاد السالك إلى الألفية ابن مالك لابن قاسم
 - ٣- منهج السالك إلى الألفية ابن مالك لأبي حيان
 - ٤- البهجة العرضية للسيوطي
 - ٥- منهج المسالك إلى الألفية ابن مالك للعلامة أحمد بن محمد الشمني
 - ٦- أوضح المسالك إلى الألفية ابن مالك لابن هشام الأنصاري وغيرها من الحواشي والشرح.

- ب -

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قَالَ مُحَمَّدٌ هُوَ ابْنُ مَالِكٍ * أَحْمَدُ رَبِّي اللَّهُ خَيْرُ مَالِكٍ
مُضِيلًا عَلَى النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى * وَاللَّهُ الْمُسْتَكْمِلِينَ الشَّرَفَا
وَأَسْتَعِينُ اللَّهَ فِي أَلْفِيهِ * مَقَاصِدُ النَّحْوِ بِهَا مَحْوِيهِ
تَقَرَّبُ الْأَفْصَى بِلَفْظِ مُوجِزٍ * وَتَبَسُّطُ الْبَدَلِ بِوَعْدِ مُنْجِزٍ
وَتَغْنِضِي رِضًا بِغَيْرِ سُخْطٍ * فَائِقَةُ أَلْفِيَةِ ابْنِ مُعْطٍ
وَهُوَ بِسَبَبِ حَائِزٍ تَفْضِيلًا * مُسْتَوْجِبٌ ثَنَائِي الْجَمِيلًا
وَاللَّهُ يَفْضِي بِبَيِّنَاتٍ وَإِرْهَ * لِي وَلَهُ فِي دَرَجَاتِ الْآخِرَةِ
الْكَلَامُ وَمَا يَتَأَلَّفُ مِنْهُ

كَلَانْنَا لَفْظٌ مُفِيدٌ كَأَسْتَعِينُ * وَاسْمٌ وَفِعْلٌ ثُمَّ حَرْفٌ الْكَلِمُ
وَاحِدُهُ كَلِمَةٌ وَالْقَوْلُ عَمٌ * وَكَلِمَةٌ بِهَا كَلَامٌ قَدْ يَزُومُ
بِالْجَزْرِ وَالتَّنْوِينِ وَالتَّوْبِيحِ وَالْأَلِ * وَمُسْتَنْدٌ لِلْإِسْمِ تَمْيِيزُ حَصْلُ
بِنَا فَعَلْتُ وَأَنْتَ وَيَا أَفْعَلِي * وَتَوْنٌ أَقْبَلُنْ فِعْلٌ يَنْجَلِي
سِوَاهُمَا الْحَرْفُ كَهَلُ وَفِي وَلَمْ * فِعْلٌ مُضَارِعٌ يَلِي لَمْ كَيْسَمُ
وَمَاعِضِي الْأَفْعَالِ بِالتَّوْبِيحِ وَبِسْمِ * بِالتَّنْوِينِ فِعْلٌ الْأَمْرُ إِنْ أَمُرُ فِيمُ
وَالْأَمْرُ إِنْ لَمْ يَكُ لِلتَّنْوِينِ مَحَلٌ * فِيهِ هُوَ اسْمٌ نَحْوُ صَهْ وَحَيْهَلُ

Resim 67. Süyûti'nin metni olan Elfiyye'nin ilk sayfaları

مكتبة دار الحديث
بمكة المكرمة
رقم الكتاب ١٩٧٨
تأليف
الشيخ محمد صالح المنجد
تأليف
الشيخ محمد صالح المنجد
تأليف
الشيخ محمد صالح المنجد

الْبَهْجَةُ الْمَرْصِيَّةُ فِي شَرْحِ الْأَلْفِيَّةِ

لِلْجَلِيلِ الدِّينِ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ السُّيُوطِيِّ
المتوفى سنة ٩١١ هـ

ناشر:

كتاب فروشي صابري
تبريز - بازار مسجد جامع

Resim 68. Süyûti olarak meşhur olan El-Behcetü'l-Mardiyye kitabının dış kapağı

4.2.1.18. Molla Camî

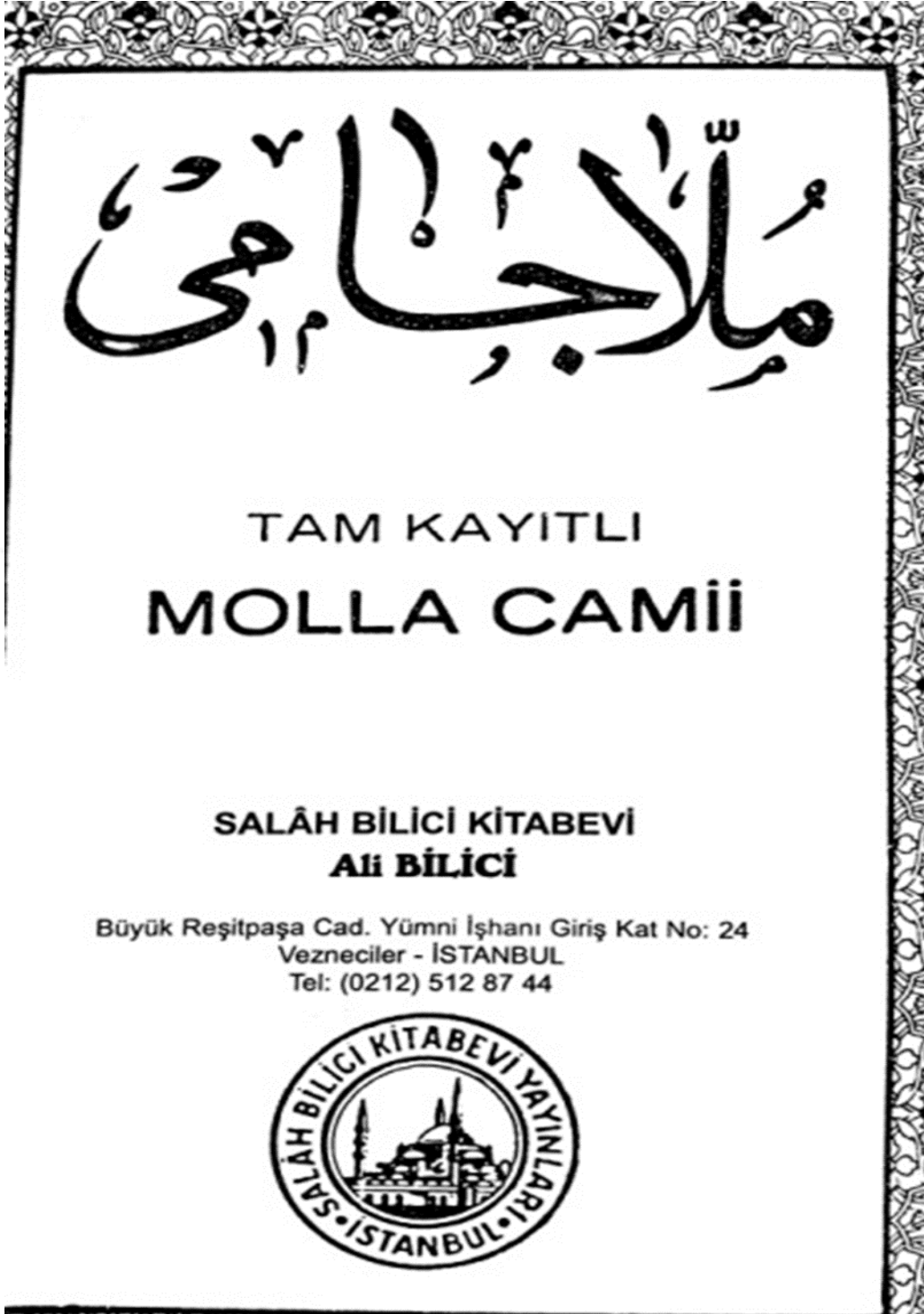
Şeyh Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Cami (ö.898)'nin bu kitabı bir nahiv kaynağıdır. Kitabın orijinal ismi, el-Fevâidu'd-Diyaiyye'dir.⁹⁶ Bu kaynak, İbnu Hacıb olarak meşhur olan Maliki fakihlerinden Cemâleddin Ebu Amr Osman b. Ömer (ö.646)'in⁹⁷ nahivle ilgili telif ettiği el-Kâfiye adlı özet metninin şerhidir. Molla Camî'nin kitabı, tanıtıma muhtaç olmayacak derecede ün kazanmış bir kitaptır. Onunla ilgili şerh, haşiye ve tercüme onlarca eser yazılmıştır. Hem el-Kafiye hem de onun şerhi olan Molla Cami'nin kendisi tıpkı İbn Malik'in Elfiyye'si gibi müteâhhir dönemin merkezi kitaplarından. Yani ilim araştırmacıların en çok başvurduğu kaynaklardandır. Kitabın bazı önemli özelliklerinden ötürüdür ki öteden beri, resmi-gayri resmi bütün medrese çevrelerinde kullanılagelmiş ve merkezi bir kitap haline gelmiştir. Kitap, anlaşılması kolay bir üsluba sahiptir. Nahvin felsefesini de anlaşılır bir dille yapmaktadır. Ayrıca öğrencinin ufkunu açıcı, ona zihin antrenmanlarını yaptırıcı bir muhtevaya da sahip olması insanların ona teveccühünü sağlamıştır. Doğu medreselerinde Molla Camî adlı kitap bir sınır olarak kabul edilmektedir. Bu kitabı okumaya başlayan talebeye bir unvan anlamında "talib" denmektedir. Talib, bu ünvanla bazı avantajlar da elde etmektedir. Artık bu talebe müderrisin bir nevi yardımcısı konumundadır. Müderris hazır bulunmadığı zaman "talib" dersleri ve medreseyi idare etmektedir. Bir nevi müderrisin temsilcisidir. Medresedeki hizmetlerden de muaf tutulmaktadır. Yani diğer talebeler onun bir takım hizmetlerini de görmektedirler. Ohin Medresesi'nde "ratib" usulü bulunmamaktadır. Ratib usulü bulunan medreselerde talib yerine başka bir talebe gitmekte, onun yemeğini alıp getirmektedir. Klasik bir nahiv kitabı olan Molla Camî'nin özellikle isim konusu önemli kabul edilmektedir. İsim konusu son derece geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Molla Camî'den önceki kitaplar genellikle ders esnasında müderris anlatmakta, talebe dinlemektedir. Ancak Molla Camî'den itibaren artık talebe anlatmakta, müderris dinlemekte, gerekli düzeltmeleri yapmaktadır. Artık talebe tahlil etmeye başlamaktadır.

Molla Cami'ye kadar talebe nahiv ve sarf konusunu beraber öğrenmektedir. Artık Molla Cami'den sonra diğer ilimler; mantık, beyan, istiâre vs. başlamaktadır.⁹⁸

96 Özdemir, Kişisel GörüşmeXX, Tatvan, 30.12.2014; Cami, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed, *Molla Cami*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul trs.

97 Kâtip Çelebi, *Keifü'z-zunûn*, II/1364.

98 Özdemir, Kişisel GörüşmeXXI, Tatvan, 30.12.2014.

Resim 71. Molla Camî kitabının dış kapağı

Resim 72. Molla Camî kitabının ilk sayfası

والافتقار من غيب
 الشبه الظرف مستفاد من مغالته بقوله
 وزاد فيها حد من منع على الحد في حال الوقف
 الا لا مجال للرد في الخلاف للساكنين الا ان يجعل الرد
 اسم من الرد في الكتاب ايضا
 انما اذا اذلت الوقف على الواو والياء ولا يابس العبارة
 فلو وجب ان يرد اليه فذوال الملاح قبل والذلي يظهر
 اذ هو يوجب الوقف على متبوعها التي جاءت
 في خلاف ولا يشترط ان يكون متبوعها التي جاءت
 في خلاف ولا يشترط ان يكون متبوعها التي جاءت
 في خلاف ولا يشترط ان يكون متبوعها التي جاءت
 في خلاف ولا يشترط ان يكون متبوعها التي جاءت

الارد اي حال الوقف ما حذف لاحال الترتيب
 قوله فان ورام بالترتيب ولا تقول فان
 عادة اليباء **عبد الحكيم**
 قد قلب الغاشم الكفاية فالآخر على الوقف
 في الاولى على الابدان كما نفرد في عمله يوجب
 لا يكون المحذوف الذي لم يوضع ما قبلها فكما بينها
 خلافه التباس **عصام الدين**
 انما صحت غيرا لا يبقى ما في التثنية من حسن
 تام على وفق اختتام المتن حيث او رد الترتيب
 مفعلة كما في آخر الكتاب ونعمه بالالف وهو
 كمن اجابته الى الاستقامة بعدا محذوف
عبد الحكيم
 اختم الشارح آخر مسألة بالخبر فاولا وقفية
 ادعية بليغة فقال اللهم اء

ذبة بالغيا ارب عبوديتك على جميع الاستقامة + وصل على من كل شفاعته في حور ارقام الصلوات كافية + وعن مطهرة اسقام البهائم
 نية + وعلى آله واصحابه وعلى من تبعهم من زمرة اجابته قد استراح من كيد الانهاس + تنقل هذا الشرح من السواد الى الياس + العبد الفقير
 الرحمن الهمس وفقه الله سبحانه في وقته عبوديته ملاعرا من + عن مغالبة الاعيان والاشراض + حضوره ثلاثين عشر من رمضان المنتظم في سلك
 ريسنة سبع وتسعين وثمانمائة من الهجرة النبوية عليه افضل التحية **تمت ١٣١٤**

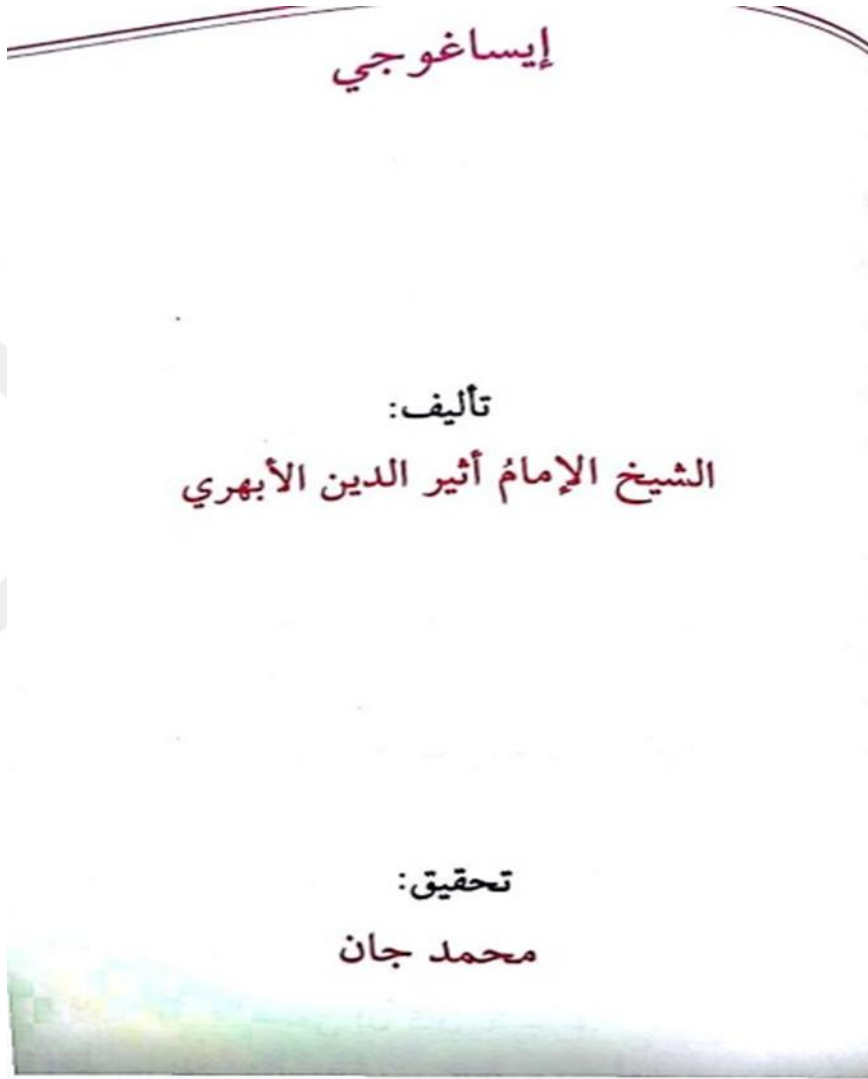
الله الاعين علنا باتمام تسويد نصيبه فوالله الحي اية اخذ من التسع القول ولنا خذنا معان النظر والتفكير العالمة + وهذا اخر ما رويناه من التسوية
 له من الايضاح مع فروع الببال وقشت الاحول وقائم الاحزان والهن لكن الله شاك حلت منته قد وقت الاتمام كما الله علنا من الابدانة الفخرية
 بلنطق قول احمد والفتاوى على هذا السلوك القبول بين الامام وحققنا لغوية هذا الترام + وقد حثنا الفراع من تقديري الجواب من الازمنة من غير
 ان لسة لك وثلاثمائة بعد الالف بمدينة القسطنطينية صانها الله الله عن الاقوات والبلية وكان الاقتراح يوم الاثنين من جمادى الاولى الوقت
 نوافع وتسعين ومائتين بعد الالف بمدينة المذكورة + والنرجون خلا في وقتها بخوان ان يشيعون بعباس الخلاء وبسكر والى ما عانت وقته
 شية من الكد والنعاء + والى الله المنع والتمتع به المصلين الذين هم كقول طبريزي وكان مع + منها وسيفا وعن طريقه يكون + وغرضهم تحصيل تسعين
 يوم ربالا على بصورة اليقين + وانا الفقير الحقير المتاج الى رحمة رب القدير **الشهيد** بقره واه السيد علي رضوان الله عليه والى القسري من تلاميذ عاشر
 بن عليه رحمة الخالق ابراهيم افندي اركيني + وهو من تلاميذ شمس قندهار الفضائل وقطب دائرة الاقاصى مثل الشيع الاسلام السابق علامة الزمان
 خاق الحاج عمر اللطفي اليدرومي + اطل الله عمره بالعزيز الابرى وجعلنا الله نطقا مصوبا باهامة والمعاقبة الله نهي + آمين اللهم آمين
 الى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه اجمعين + اللهم احشرنا مع الشمر عليهم من النسيبين والحقبة يقين والشهداء والصالحين + وحسن
 لك رقيتنا واجعل لنا كلهم ديلا وخليلا وكل عملنا حسنا وجعلنا احسن كلامنا لاله الا الله محمد رسول الله

بن اسم علنا بطبع هذا الشرح اللطيف مع التحية والايضاح الشيف الشهيرين الامام ثريا جامي المؤسس المتقن في القواعد والمبادئ
 سوب الى الفاضل الامير عبد الرحمن الهمامي انا الاله مرقد + جعلنا ببحوحة الجنان منجبه وهو في زمن جامي البلاد وسكر ما انقله + وطبعا الجهاد
 اسم عرف اهل الضلال والعدا **بقره** اعني به السلطان بن السلطان الغازي عبد الحميد خان **بقره** حقت ريان من دولته باها واهلها ربه
 مرغان في طبعه جسدانه افندما لغرضي بالرخصة والامتياز + وقد تصادف تمام طبعه في اواخر ربيع الاول سنة اربع عشرة وثمانمائة
 الالف من جملة من كان يرمي بالامام والخلف من له وسلم عليه وعلى آله واصحابه والتكئين بكلمه ملاح بدر تمام وقاح مسله ختام

Resim

4.2.1.19. İsağoci

Eser Şeyh İmam Esirüddin el-Ebheri'ye aittir⁹⁹. Talebe bu kitapla birlikte mantık kurallarıyla yüzleşmektedir. Kitap mantık kuralları ve önermeleriyle talebenin muhakeme gücünü geliştirmektedir. Kaynak; nev'(tür), cins, araz, âmm ve hass başlıkları altında konuları işlemektedir. Cins, tür ayrımı ile türsel ayrımı talebenin düşüncesine sunmaktadır.

Resim 74. İsağoci kitabının dış kapağı

⁹⁹ Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 10, s. 75-76.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قَالَ الشَّيْخُ الْإِمَامُ الْعَلَّامَةُ أَفْضَلُ الْمُتَأَخِّرِينَ، قُدْوَةُ الْحُكَمَاءِ
الرَّاسِخِينَ أَثِيرُ الدِّينِ الْأَبْهَرِيِّ، طَيَّبَ اللَّهُ تَرَاهُ، وَجَعَلَ الْجَنَّةَ مَثْوَاهُ:
نَحْمَدُ اللَّهَ تَعَالَى عَلَى تَوْفِيقِهِ.

وَنَسْأَلُهُ هِدَايَةَ طَرِيقِهِ.

وَنُصَلِّي عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَشْرَتِهِ أَجْمَعِينَ.

أَمَّا بَعْدُ:

فَهَذِهِ رِسَالَةٌ فِي الْمَنْطِقِ.

أُورَدْنَا فِيهَا مَا يَجِبُ اسْتِحْضَارُهَا لِمَنْ يَبْتَدِئُ فِي شَيْءٍ مِنَ
الْعُلُومِ.

مُسْتَعِينًا بِاللَّهِ تَعَالَى، إِنَّهُ مُفِيضُ الْخَيْرِ وَالْجُودِ.

إِسَاغُوجِي

الْلَفْظُ الدَّالُّ بِالْوَضْعِ

يَدُلُّ عَلَى تَمَامِ مَا وُضِعَ لَهُ بِالمُطَابَقَةِ

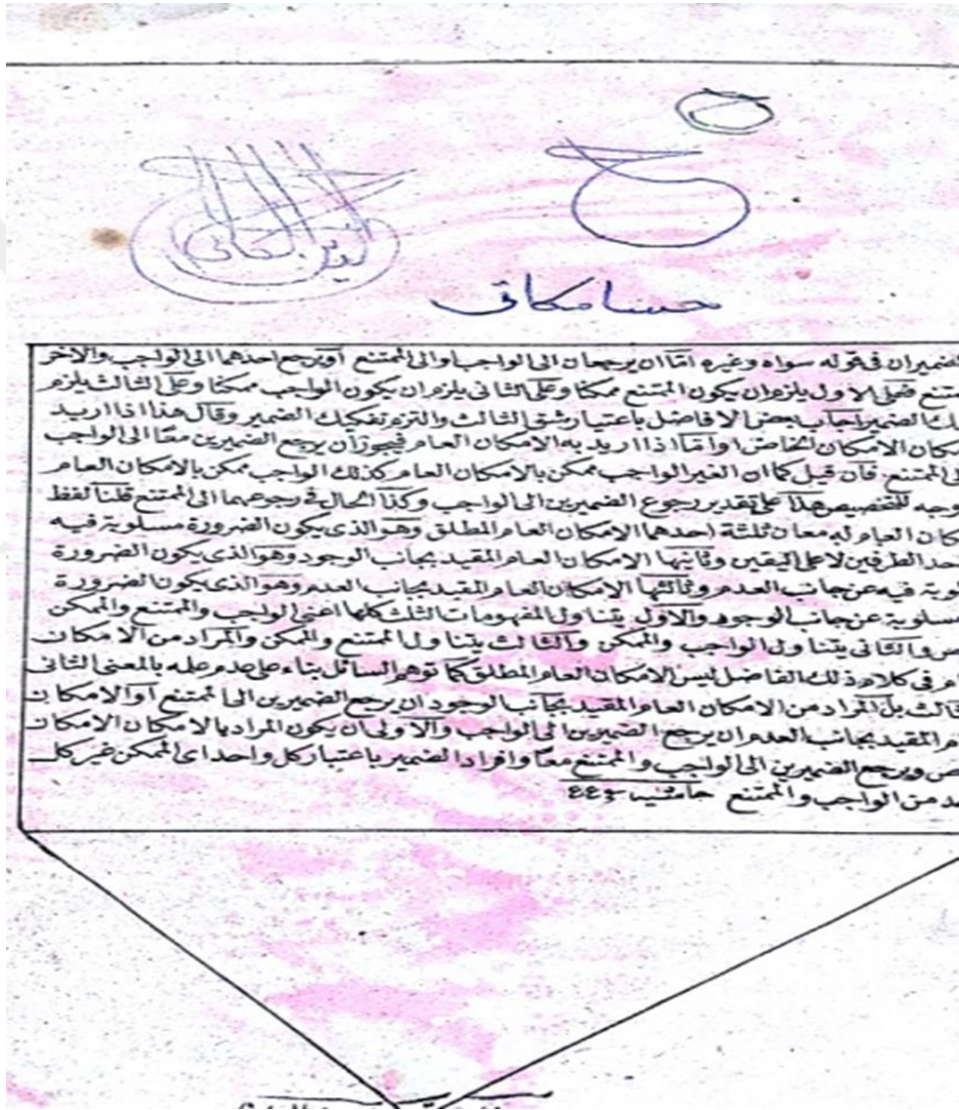
وَعَلَى جُزْئِهِ بِالتَّضْمِينِ إِنْ كَانَ لَهُ جُزْءٌ.

وَعَلَى مَا يَلْزَمُهُ فِي الدَّهْنِ بِالِاتِّزَامِ كَالْإِنْسَانِ.

فَإِنَّهُ يَدُلُّ عَلَى الْحَيَوَانِ النَّاطِقِ بِالمُطَابَقَةِ، وَعَلَى أَحَدِهِمَا

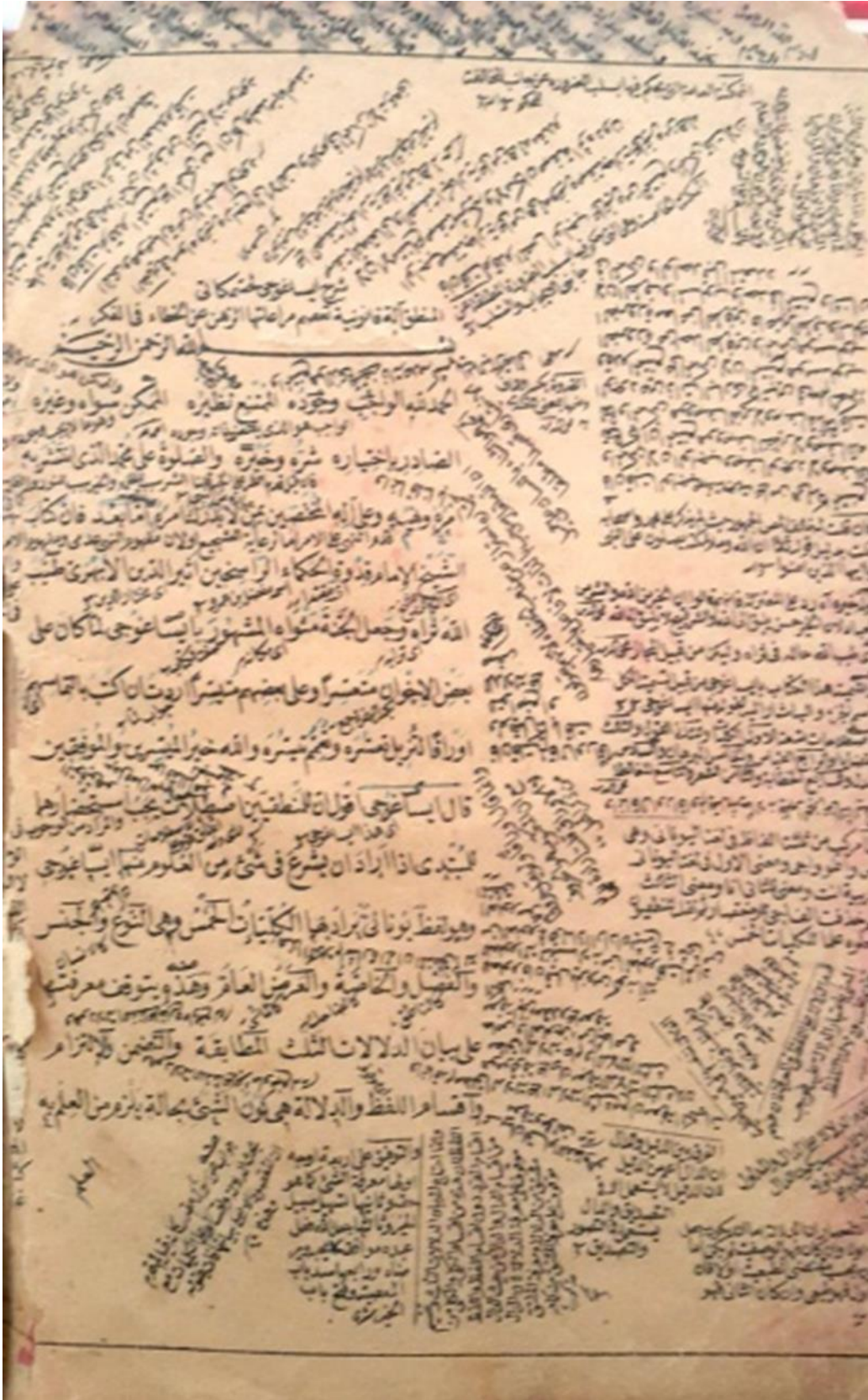
4.2.1.20. Hûsam Kâti

Molla Hüsameddin b. Hasan en-Nahvû'l-Kâti'nin bu eseri de bir mantık kitabıdır. Bu kitap da İsağoci'nin şerhidir. Genellikle medreselerde okutulmamaktadır Eser mantık kuralları ve önermeleriyle talebenin muhakeme gücünü geliştiren İsağoci adlı kaynağın en önemli şerhlerindedir. İsağoci'nin nev'(tür), cins, araz, âmm ve hass başlıkları altında işlediği konuları detaylı bir şekilde irdelemektedir. Bu şerhi okuyan talebe; cins, tür ayrımı ile türsel ayrımını daha faydalı bir şekilde koyabilmektedir.¹⁰⁰

Resim 76. Hûsam Kâti kitabının dış kapağı

100 Özdemir, kişisel GörüşmeXXII, Tatvan, 30.12 2014, Ayrıca bk., Molla Hüsameddin b. Hasan el-Kati, Hûsam Kati, Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, Beyrut, 2015

Resim77. Hûsam Kâti kitabının ilk sayfası

٤٦

سَيَأْتِي ابْنَسَطَتِ النَّفْسِ وَرَغِبَتْ فِي شُرْبِهَا وَإِذَا قِيلَ الْعَسَلُ
 مَرْقٌ مَهْوُوتَةٌ انْقَبَضَتِ النَّفْسُ وَتَفَرَّتْ عَنْ أَكْلِهَا وَمِنْهَا الْمَغَالِطَةُ
 وَهِيَ قِيَاسٌ مُرَكَّبٌ مِنْ مَقْدِمَاتٍ كَاذِبَةٍ مُشَبَّهَةٍ بِالْحَقِّ أَوْ الْمَشْهُورِ
 وَلَا يَكُونُ حَقًّا كَقَوْلِكَ الصُّورَةُ أَوَّلُكَ الْمُتَقَوِّشُ
 لِأَجْرَانِهَا أَلَا أَوَيْسٌ سَطَطَةٌ أَوْ شَيْبَةٌ
 بِالْقَدَمَاتِ الشُّهُورَةِ وَيَسِيْرٌ شَائِفَةٌ

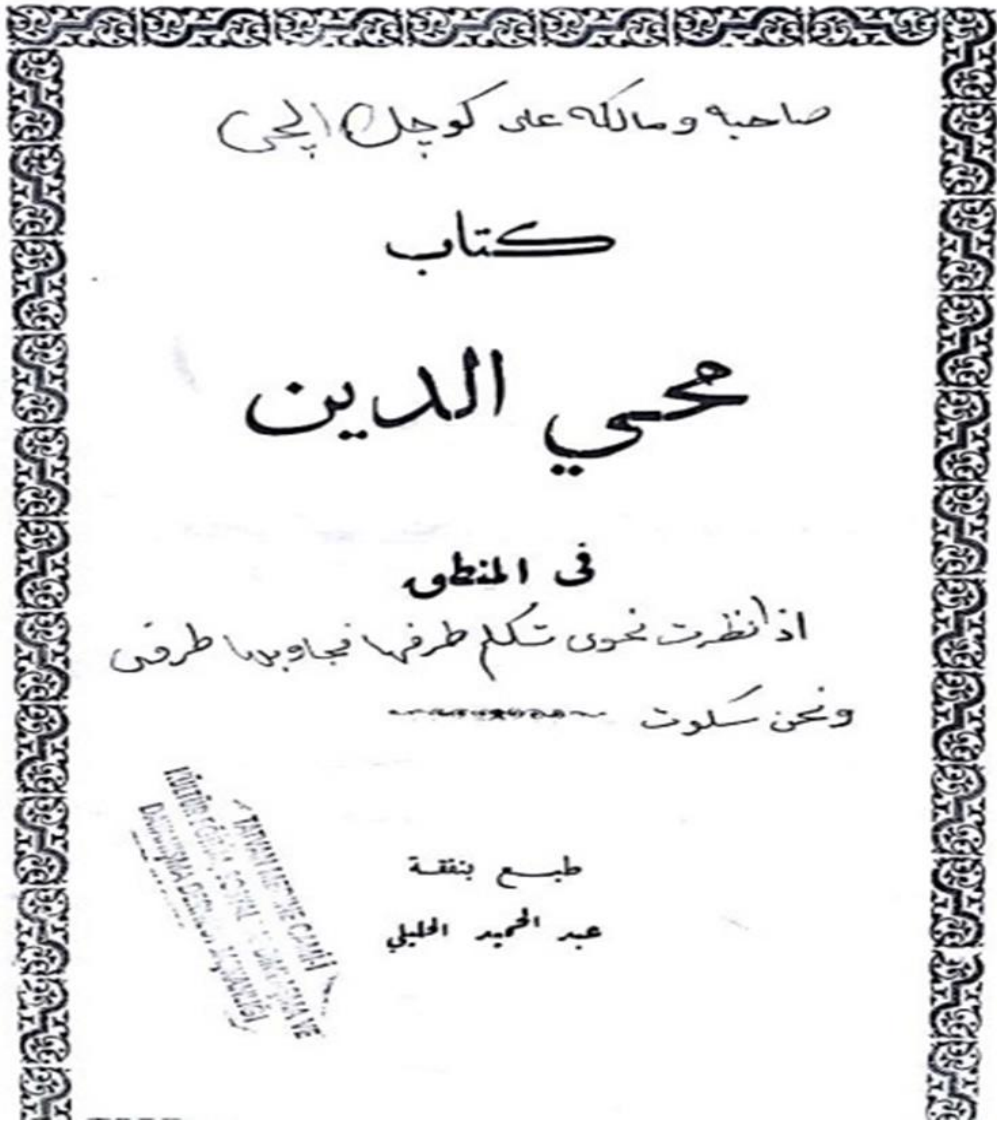
أَوْ مُرَكَّبٌ مِنْ مَقْدِمَاتٍ وَلَا مَعْنَى كَاذِبَةٍ وَالغَلَطُ أَمَا مِنْ جِهَةِ
 الصُّورَةِ أَوْ مِنْ جِهَةِ الْمَعْنَى أَمَا مَا يَكُونُ مِنْ جِهَةِ الصُّورَةِ فَكَقَوْلُنَا
 لَصُّورَةِ الْفَرَسِ الْمُتَقَوِّشُ عَلَى الْجِدَارِ أَيْهَا فَرَسٌ وَكُلُّ فَرَسٍ صَهَالٌ نَسِجٌ
 إِنْ تِلْكَ الصُّورَةُ صَهَالَةٌ وَأَمَا مَا يَكُونُ مِنْ جِهَةِ الْمَعْنَى فَكَقَوْلُنَا
 كُلُّ إِنْسَانٍ وَفَرَسٍ فَهُوَ إِنْسَانٌ وَكُلُّ إِنْسَانٍ وَفَرَسٍ فَهُوَ فَرَسٌ نَسِجٌ
 إِنْ بَعْضُ الْإِنْسَانِ فَرَسٌ وَعَلِمْنَا أَنَّ مَا عَلِمْنَا لِأَهْتِمَادِ وَالتَّعْوِيلِ مِنْ
 هَذِهِ الْقِيَاسَاتِ نَمَاهُ الْبَرَهَانُ لِكُونِهِ
 مُرَكَّبًا مِنَ الْمَقْدِمَاتِ الْيَقِينِيَّةِ
 وَيَكُونُ هَذَا نَحْوًا كَقَوْلِنَا
 نَسِجٌ مِنْ الْأَوَّلِ
 لِأَيْضًا مَا
 كَقَوْلِنَا
 لَيْسَ أَلَا
 م

فَكَقَوْلُنَا رَعَايَةٌ وَجُودٌ وَنَسِجٌ فِي الْعُجْمَةِ فَكَقَوْلُنَا كُلُّ إِنْسَانٍ
 وَفَرَسٍ لَيْسَ وَالغَلَطُ فِيهِ مِنْ جِهَةِ الْمَعْنَى وَنَسِجٌ وَنَسِجٌ
 نَسِجٌ الْمَقْدِمَاتِ لَيْسَ كَقَوْلِنَا فَهُوَ فَلا يَصِلُ إِلَى
 طَبَقَاتِ الْإِنْسَانِ

Resim 78. Hûsam Kâti kitabının son sayfası

4.2.1.21. Muhyiddin veya Muğni't-Tullab

Birinci eser, Molla Muhyiddin Muhammed b. Musa et-Talcii'nin (ö.1005) eseridir. Kitabın ismi: Haşiyetu alâ Şerhi Hüsam el-Kati li İsağoci'dir. Bu kaynak da bir mantık kitabıdır Müellifle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Yani İsağoci adlı eserin haşiyesi, şerhinin şerhidir. Bununla birlikte talebe artık mantık kurallarını iyice pekiştirmektedir. Muğni't-Tulab ise Mahmud b. Hasan el-Hanefi olarak bilinen müellife aittir. Bu da bir mantık kitabıdır. Müellifle ilgili fazla bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰¹

Resim 79. Muhyiddin kitabının dış kapağı

101 Özdemir, Kişisel GörüşmeXXIII, Tatvan, 30.12.2014; Molla Muhyiddin b. Musa el-Talci, *Haşiyetu alâ Şerhi Hüsam el-Kâti li İsağoci*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, 1978; Mahmud b. El-Hafiz Hasan el-Hanefi, *Muğni't-Tullâb*, Haşimi Yayınları, İstanbul, 2013.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وبه نستعين

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله
 وصحبه أجمعين قال الحمد لله الواجب وجوده الممتنع نظيره الممكن
 سواه أقول افتتح كتابه بالحمد بعد الابتداء بالنسبية لأن أداء
 الواجب من شكر نعمائه واجب الحمد هو الوصف بالجليل على جهة
 التعميم والتبجيل وفي هذا التعريف إشارة إلى أن مورد الحمد هو
 اللسان وحده لأن المفهوم من لفظ الوصف ضمناً هو ذكر اللسان
 وحده فإنك إذا قلت وصفت زبداً بكذا لم يتبادر منه إلا فعل
 اللسان ومنه ما يعم النعمة وغيرها لأن الجليل لما كان متناولاً
 للانعام وغيره من مكارم الاخلاق ومحاسن الاعمال على تقدير
 جمل بانه لاسببية ولم يقيد الوصف المذكور بكونه في مقابلة نعمة
 فلو كان وقوعه بإزاء نعمة شرطاً لقيّد بها لاقتراحه بالجليل الذي
 هو أعم ظهر أن الحمد قد يكون في مقابلة النعمة وقد لا يكون .
 وإنما اشترط كون الوصف بالجليل على جهة التعميم والتبجيل لأنه
 إذا خلا عن مطابقة الاعتقاد وموافقة أفعال الجوارح لم يكن حمداً
 حقيقة بل استهزاءً وسخرية وفيه نظر لأن الشعراء ذكروا في
 مدح السلاطين مثلاً أوصافاً على سبيل المبالغة ولم يمتدحوا بهذه

الى فعل الخير وتنفيرهم عن الشر والشعر قياس مؤلف من الخيلات
 كقولنا هذا عسل وكل عسل مرة مقيأة فهذا مرة مقيأة وكقولنا
 هذا خمر وكل خمر ياقوتة سبالة فهذا ياقوتة سبالة وفرض الشاعر
 من القياس الشمري انفعال النفس بالترغيب والتنفير فالنفس في الاول
 تنفر عن اكل العسل نكرة الغنم عن الذئب وفي الثاني رغب في شرب
 الخمر رغبة المشاق الى المشوق والغالطة قياس مؤلف من مقدمات
 كاذبة شبيهة بالحق او بالمشهورة وشبهها بالحق او بالمشهورة اما من
 حيث الصورة او من حيث المعنى اما من حيث الصورة فكقولنا
 لصورة الفرس المنقوش على الجدار انها فرس وكل فرس صهال
 ينتج أن تلك الصورة صهالة واما من حيث المعنى فكقدم رعاية
 وجود الموضوع في الوجبة كقولنا كل انسان وفرس فهو انسان
 وكل انسان وفرس فهو فرس ينتج ان بعض الانسان فرس والغلط
 فيه من حيث ان موضوع المقدمتين ليس هو وداعي ليس بشي موجود
 يصدق عليه انه انسان وفرس وكوضع القضية الطبيعية مقام
 الكلية كقولنا الانسان حيوان والحيوان جنس ينتج أن الانسان
 جنس او مؤلف من مقدمات وهمية كاذبة أي غير واقعة وهي قضية
 يحكم بها وهم الانسان في أمور غير محسوسة قياساً على الامور
 المحسوسة كما يحكم بأن كل موجود فهو متحيز لانه مشاهد
 محسوس وكل مشاهد محسوس فهو متحيز فكل موجود متحيز
 والنرض من الغالطة تغايط الخصم ودفنه والحمد لله رب العالمين.

مُعْنِي الطَّلَابِ

لِلْمَمُودِ بْنِ الْحَافِظِ حَسَنِ الْحَنْفِيِّ الْمُغْنِيَّيَاوِيِّ

الْمُتَوَفَّى سَنَةَ ١٢٢٢ هـ

شَرْحُ مَتْنِ إِيسَاغُوجِي

لِلْأَثِيرِ الدِّينِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْمُفَضَّلِ الْأَبْهَرِيِّ

الْمُتَوَفَّى سَنَةَ ٦١٣ هـ

قال جامعه الفقير إلى رحمة ربه القدير محمود بن حافظ حسن المغنيسي عاملهما الله تعالى بلطفه الخفي والجللي:

وليكن هذا آخر ما أردنا جمعه من الشروح والحواشي إعانةً للطالبيين وصيانةً للراغبين. جعلنا الله تعالى وإياكم من الطالبيين الصادقين، وحشرنا وإياكم في زمرة السعداء والصالحين. والحمد لله رب العالمين، وصلى الله تعالى على رسولنا محمد وعلى آله الطيبين الطاهرين.

قال لجنة التصحيح: الحمد لله الذي بيده تصريف الأمور على وفق حكمته وتمييز أفعاله الصحيحة عن الاعتلال بسابق إرادته. والصلاة والسلام على مصدر الأخلاق المرضية، وعلى آله وصحبه الذين سلمت جموعهم من الدنيا والأحوال الرديئة.

ويعد: تم طبع الكتاب الموسوم بمغني الطلاب مع شوكت، تأليف محمود بن الحافظ حسن المنطقي الرومي الحنفي المغنيساوي، وهو كتاب غزير المادة رقيق العبارة جامع لما تفرق من شتان هذا العلم مع حاشية المدرس مصطفى شوكت أفندي ذات تحقيقات شريفة وتدقيقات منيفة، تدل على كثرة اطلاع وعلو كعب وطول باع.

وقد حلي أسفل الصفحة بتقارير المحشي وتقارير لجنة التصحيح، ليتم النفع ويعظم الوقع. وذلك بمكتبة الهاشمية بإسطنبول. وذلك في شهر ربيع الأول سنة ١٤٣٤ من هجرة من حاز من الكمال أتم وصف، صلى الله تعالى عليه وعلى آله وأصحابه وأتباعه إلى يوم الدين وسلم أمين. وآخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمين.

شكرنا العزيز

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد الأولين والآخرين سيدنا محمد وعلى آله وأصحابه أجمعين.

أما بعد: فلما كان متن إيساغوجي الأبهري من أهم المتون وأخصرها في علم المنطق وحاشيته للفاضل المغنيساوي من أسير الشروح وأسهلها وتعليقات المحقق شوكت أفندي من أدق التعليقات وألطفها أردنا أن نطبعها ضمن كتاب خدمة لهذا العلم الشريف وللأساتذة الشرفاء وللطلاب الأعزاء.

فمن المولى تبارك وتعالى علينا أن وفقنا لطلبها طالبيين أولا وآخرنا ابتغاء مرضاته، وهو من وراء القصد.

والمرجو من المطلعين على الأخطاء الإصلاح بما اقتضاه المقام، والتجنب عن الإفصاح مثابا من جانب قائل الإصباح.

• ترجمة الماتن:

هو: أنير الدين المفضل بن عمر بن المفضل الأبهري السمرقندي.

مولده:

نسبه: في الصبان على الملوي ما نصه: الأبهري بفتح الهمزة والموحدة وسكون الهاء نسبة إلى أبهرا وهي قبيلة وغُلَط من جعله بسكون الموحدة وفتح الهاء كذا قاله ملا تالنج وتبعه الشهاب القليوبي في حاشية إيساغوجي.

أقول: لم أجد في القاموس ولا في غيره أبهرا بالضبط الأور، حتى ينسب إليه والذي وجدته فيه أبهر بالضبط الثاني اسما لبلدين من بلاد العجم ولجبل بالحجاز وبهراء كحمراء قبيلة من قضاة ونسبوا إليها على غير قياس فقالوا: بهراني كزنجاني وعلى القياس فقالوا: بهراوي فانظر هذا مع ما قاله ملا تالنج ومن تبعه. ولا بعد في أنهم غلطون وأن الحق مع من غلطوه في الضبط الثاني فحرر اهـ. وفي لب اللباب في تحرير الأنساب للسيوطي: الأبهري: كالأحمدي نسبة إلى أبهر بليدة قرب زنجار وقرية بأصبهان أيضا اهـ.

4.2.1.22. Fenâri

Molla Muhammed b. Hamza el-Fenâri'nin bu kitabı da bir mantık kitabıdır. Bu da İsağoci'nin bir şerhidir. Molla Fenâri, Osmanlı Devleti'nin ilk Türk Şeyhulislamı olarak bilinmektedir. Müellif mantık ilmiyle birlikte tefsir usulü, fıkıh usulü ve metafizik ilimleriyle ilgili de değişik eserler kaleme almıştır.¹⁰²

Resim 85. Fenari kitabının dış kapağı

102 Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 30, s. 245-247; Fenâri, Molla Muhammed b. Hamza, *Fenâri*, Salah Bilici Kitabevi Yayınları, İstanbul trs.

Resim 86. Fenari kitabının ilk sayfası

من الفاعلة قال الشاعر عرف الشر لا للشرك ولكن لنوقبه فمن لا يعرف الخير من
 كونه بسوء المنزعه عنها
 بشرق في قوله والعهد هي البرها قيل في قوله تعالى اذع الى سبيل ربك
 في قوله تعالى اذع الى سبيل ربك
 الحكمة والموعظة الحسنة وجادتهم بالتي هي احسن ان الحكمة اشارة الى البرها
 في قوله
 والموعظة الى الخطابة والجد الى الجد فيكون كل من هذه الثلاثة معتدا عليه
 في البرهان والخطابة والحجة
 الاشارة في الدعوة الى سبيل الحق كمن بالنسبة الى نفس المسئلة العهد هي البرها
 في قوله
 فقط بلا مشاي لان يفيد اليقين بالاربع بخلاف الاخرين ولهذا حصر للصعدية
 في البرهان جعلنا الله من الواصلين الى علم اليقين لامن السامعين
 ووزنا بعناية منه حق اليقين الحمد لله الاول
 والآخرة والصلوة على رسوله محمد
 في الباطن والظاهر
 التمام
 ٢

قوله فيكون كل من هذه الثلاثة قال الحكيم قد لا يكون
 في سلف اذا حاولوا تمهيدا فانه التعليم الا
 الاستدلال بالشعر لاراد التخييل ثم الخطابة
 المطلوب ثم تكيد للاقناع والارغام وعند تمام
 التعلم لتحقيق الحق انتهى الجوهر اما ما نحن عليه
 القاطعة انتهى فظهر ان المعتمد عليه عندنا
 اربعة لا ثلاثة فظهر ترتيبها في ما اراد
 وهو حليل عليه ربحه للجليل

Resim 87. Fenari kitabının son sayfası

4.2.1.23. Kavlu Ahmed ale'l-Fenârî

Molla Ahmed b. Muhammed b. Hızır'ın bu eseri de bir mantık kitabıdır. Bu kitap da Fenari'nin bir haşyesidir. Yani İsağoci'nin şerhi olan bir kaynağın haşyesidir. Mantık kuralları bununla birlikte iyice derine inmektedir. Artık kural ve kaideler bütün ayrıntılarıyla talebenin zihnine yerleşmektedir.¹⁰³

Resim 88. Kavlu Ahmed kitabının dış kapağı

103 Özdemir, kişisel Görüşme XXIV, Tatvan, 30.12.2014; Molla Ahmed b. Muhammed b. Hızır, *Kavlu Ahmed ale'l-Fenârî*, Salah Bilici Kitabevi Yayınları, İstanbul, Basım tarihi yok

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حَمْدًا لَكَ اللَّهُمَّ.....

المواثي الأحمدية على القوائد الفنارية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حَمْدًا لَكَ اللَّهُمَّ عَلَى مَا مَنَنْتَ عَلَيَّ مَا مَنَنْتَ بِهِ عَلَيَّ مِنْ مَعَارِفِ الْأَفْضَلِ، وَشُكْرًا لَكَ عَلَى مَا مَنَنْتَ بِهِ عَلَيَّ مِنْ زَوَارِفِ الْفَوَاضِلِ^(١)، وَصَلَاةً وَسَلَامًا عَلَى نَبِيِّكَ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ ﷺ أَقْتَلِ الْأَفْضَلَ، وَأَفْضَلَ الْأَمَائِلِ، وَعَلَى آلِهِ وَذَوِيهِ الْمَنْعُوتِينَ بِحُسْنِ الشَّمَائِلِ، وَكَرَمِ الْخِصَائِلِ.

أما بعد: فلما كانت "الفوائد الفنارية" مشتملة على ما لا يخلو عن الغموض والإغلاق، ومع هذا إخوان الزمان راغبون فيها غاية رغبة واشتياق، علققت عليها ما يكشِفُ الإغلاق ويُرِيْلُ الغموض، حتى يتيسر لهم بتحصيلها النهوض، ولم أَلْ جُهْدًا فِي بَيَانِ الْوَاقِعِ، بِعَوْنِ اللَّهِ الْحَكِيمِ الْوَاسِعِ، وَهُوَ وَلِيُّ الْإِتْمَامِ، وَمُيسِّرُ الْاِخْتِمَامِ.

(قوله: حَمْدًا لَكَ) مِنْ جُمْلَةِ الْمَصَادِرِ الْمَحْذُوفَةِ فِعْلُهَا وَجُوبًا سَمَاعًا عَلَى، تَقَرَّرَ فِي كِتَابِ النُّحُو، وَهُوَ: حَمِدْتُ أَوْ أَحْمَدُ، اخْتِيرْتُ الْجُمْلَةَ الْفَعْلِيَّةَ عَلِ الْأَسْمِيَّةَ لِكُونِهَا أَصْلًا، وَلِلْاعْتِرَافِ بِالْعَبْجِزِ عَنِ اسْتِدَامَةِ الْحَمْدِ؛ لِأَنَّ الْفِعْلَ يَدُ عَلَى التَّجَدُّدِ، وَلِلتَّنْصِيصِ عَلَى صُدُورِ الْحَمْدِ عَنِ نَفْسِهِ. وَإِنَّمَا اخْتِيرَ الْحَذْفُ؛ لِأَنَّ الْحَمْدَ عَلَى وَتِيرَةِ التَّسْمِيَةِ، وَلِيذَهَبَ السَّمْعُ إِلَى مَا شَاءَ مِنَ الْمَذْهَبِينَ - أَي: تَقَا

(١) الفواضل. جمع: فاضلة، وهي العزبة المتعدية. قره خليل.

4.2.1.24. Ūkûdu'l-Mütûn

Ohinli Şeyh Alauddin'in derlediği metinlerdir. Şeyh Alauddin'in; Vâ'z, Beyan ve âdab ilmiyle ilgili farklı kaynaklardan derlediği bu metinler özellikle Ohin Medresesi'nin önemli kabul ettiği metinlerdir. Bu kaynak bir nevi tashih ve şerh niteliğindedir. Ūkud üç temel metinden oluşmaktadır: •

- Hûlasatu'l-Vâ'z
- Hûlasatu'l-Beyan
- Mûlahhasu'l-Âdab.

Vâ'z konusunun ele alındığı Hûlasatu'l-Vâ'z metni okunduktan sonra, Risaletu'l-Vâz'iyeye okunmaktadır. Daha sonra Hûlasatu'l-Beyan, Ūsam fi'l-İstiare okunduktan sonra da Mûlahhasu'l-Âdab'a geçilmektedir. Bu metinlerde ilk isimlendirmelerle ilgili araştırma ve inceleme yapılmaktadır. Kelime ilk önce neden bu nesneye isim olmuş, şu anda aynı anlamda mı kullanılıyor gibi araştırmalar yapılmaktadır. Yani ilk isimlendirme ile şimdiki arasındaki değişiklikleri incelemektedir.¹⁰⁴

عقود المتون المنيفة بمجموعة من الفنون العديدة
لمولانا الفضال الشيخ محمد علاء الدين الاوخي
قدس الله تعلقك أسداه وجعل الجنة مأواه
ومثواه ونفعنا بعلومه وأشاده . أمير
١٤١٢ هـ
خدا بوهر : محمد شيرين

Resim 90. Ūkûdu'l Mütûn kitabının Hûlasatu'l-Vâ'z kısmının dış kapağı

مختصر الوضوح

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده. والصلوة والسلام على من

لا نبي بعده. وعلى آله وصحبه والتابعين قصده

أما بعد فاعلم وفقك الله تعالى أن الوضوح لغة

جعل النبي ^{صلى الله عليه وسلم} في حيز واضطلاحاً تعبيرياً بالمراد

مطلقاً على أن للجماز وضعاً كما يأتي أوليد عليه

بنفسه ما هو المشهور فلا يشمله أدلة الأ

بالقرينة وتسمى الأول موضوعاً ويكون لفظاً غيره

والثاني موضوعاً له فإن كان الموضوع لفظاً واحداً

(١٠)
خلاصة البيان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِشَيْئَيْنِ

الْحَدِيثِ الْجَدِيدِ وَالصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ عَلَى حَبِيبِهِ وَعَلَى
 آلِهِ وَصَحْبِهِ وَحَزْبِهِ أَمَا بَعْدُ فَالْمُتَّقِمُ أَنَّ فِي بَيَانِ قَوْلِهِ شَقُّوهُ
 بَيَانُ الْمُرَادِ تَرْكِيبُ بَعْضُهُمْ أَوْضُوحٌ مِنْ بَعْضٍ كَأَنَّ جُودَ زَيْدٍ بِشَيْءٍ
 الرَّمَادِ وَجِيَانُ الْكَلْبِ وَمَنْزُولُ الْفَصِيلِ وَمَوْضُوعُ التَّشْبِيهِ
 وَالْمَجَازُ وَالْكِتَابَةُ وَالْقَرِيبُ فَالتَّشْبِيهُ الدَّلَالَةُ عَلَى شَارِكِهِ
 أَمْ لَأَخْرَجَ مَعْنَى بِالْكَافِ وَكَأَنَّ وَمِثْلَ وَنَحْوَهَا لَعَلَى سَبِيلِ
 الِاتِّعَارَةِ فَأَرْكَانُهُ الْمِثْبَةُ وَالْمِثْبَتَةُ وَالْأَدَاةُ
 وَالرَّجِيحَةُ وَهِيَ مَا كَانَ مَشْتَرَكًا بَيْنَهُمَا تَحْقِيقًا كَأَنِّي زَيْدٌ

بسم الله

الأدب
مختصر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ تَقْتَضَى

لِلْعَدْلَةِ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى سَيِّدِنَا

مُحَمَّدٍ الرَّهَادِيِّ لِلصَّوِّبِ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ الْمَوْفِقِينَ الْحَسَنِينَ

أَمَّا بَعْدُ فَهَذِهِ فَوَائِدُ عَجَابٍ حَاوِيَةٌ عَلَى مَا لَا يَدْفَعُهُ فِجْرٌ

الْأَبْوَابِ اخْتَصَرْتُ فِيهَا رِسَالَةَ السَّجَّاقِ لِزَارِهِ بِمُحَدِّثِ

الْمَلَرَاتِ وَالزُّوَادِ تَسْرِيلاً لِلطَّلَابِ وَتَحْتِهَا مَخْصَرٌ

الْأَدَبِ أَعْلَمَ أَنْ فَنَ الْمُبَاهِرَةَ تَعْرِفُ بِهِ صَحِيحَ الدِّفْعِ وَفَائِدَهُ

وَلَا تُنْكِرُ فِي اسْتِجَابِهِ بِلِقِيلٍ وَاجِبِ كِفَايَةٍ وَهِيَ فِي الْعَرَفِ الْمُدْفَعَةُ

لَا ظَهَرَ الْحَقُّ أَيُّ دَفْعٍ أَنْتَ قَوْلَ الْمُعَلَّلِ وَبِالْعَكْسِ فَأَدَقْتُ

وَبِاللَّهِ التَّوْفِيقَ وَالرِّبِّيَّةَ الْمُنَاجِيَةَ

4.2.1.25. el-Îsam fi'l-Îstiâre

Molla Üsameddin'in bu eseri istiare ilmiyle ilgili bir eserdir. İstiare konusu medreselerde zor bir konu olarak kabul edilmektedir. Medresenin en zor konusu olarak bilinmektedir. Teşbih ve benzetmelerle ilgili o kadar sınırları zorlayıcı örnekler incelenir ki talebe anlamakla birlikte muhakeme etmekte hayli zorlanmaktadır.¹⁰⁵

حاشية الصبان
على شرح السمرقندية للعصام
في علم البيان

تأليف
العلامة محمد بن علي وبنيفي المعروف بالفتاوى

عيني بيد
مرعي حسن الترسيد

كتاب الصبان

Resim 94. *Îsam fi'l-Îstiâre* kitabının dış kapağı

¹⁰⁵ Özdemir, Kişisel GörüşmeXXV, 30.12.2014; Molla Üsameddin, *Îsam fi'l-Îstiâre*, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, İstanbul 1307.

الرسالة السمرقندية في الاستعارات

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِزَاهِبِ الْعَطِيَّةِ، وَالصَّلَاةُ عَلَى خَيْرِ الْبَرِيَّةِ، وَعَلَى آيَةِ دَوِي الثُّغُوسِ الرَّكِيَّةِ.
أما بعد: فإنَّ معاني الاستعارات وما يتعلَّقُ بِهَا قد ذُكِرَتْ في الكُتُبِ مُفَصَّلَةً
عَبِيرَةً الصَّبِيحِ، فَأَرَدْتُ ذِكْرَهَا مُجَمَّلَةً مَضْبُوتَةً عَلَى وَجْهِ نَظْمٍ بِه كُتِبَ الْمُتَقَدِّمِينَ،
وَوَدَّ عَلَيْهِ زُبُرُ الْمُتَأَخِّرِينَ، فَتَظَمْتُ فَرَائِدَ عَوَائِدِ لِتَحْقِيقِ مَعَانِي الْإِسْتِعَارَاتِ وَأَقْسَامِهَا
وَقَرَأْتَهَا فِي ثَلَاثَةِ عَشْرٍ.

المَقْدَمُ الْأَوَّلُ: فِي أَنْوَاعِ الْمَجَازِ

وَبِهِ سِتُّ فَرَائِدَ:

الفريضة الأولى:

المَجَازُ الْمُفْرَدُ أَعْنِي: الْكَلِمَةُ الْمُسْتَعْمَلَةٌ فِي غَيْرِ مَا وُضِعَتْ لَهُ لِعِلَاقَةِ مَعَ قَرِيبَتِهِ
تَابِعَةٍ عَنِ إِرَادَتِهِ؛ إِنْ كَانَتْ عِلَاقَتُهُ غَيْرَ الْمُشَابَهَةِ. فَمَجَازٌ مُرْسَلٌ، وَإِلَّا.. فَاسْتِعَارَةٌ
مُضْرَحَةٌ

الفريضة الثانية:

إِنْ كَانَ الْمُسْتَعَارُ اسْمَ جِنْسٍ؛ أَيْ: اسْمًا غَيْرَ مُشْتَقٍّ.. فَالاسْتِعَارَةُ أَصْلِيَّةٌ،
وَإِلَّا.. فَتَبَعِيَّةٌ؛ لِجَرَيَانِهَا فِي اللَّفْظِ الْمَذْكُورِ بَعْدَ جَرَيَانِهَا فِي الْمَصْدَرِ إِنْ كَانَ
الْمُسْتَعَارُ مُشْتَقًّا وَفِي مُتَعَلِّقٍ مَعْنَى الْحَرْفِ إِنْ كَانَ حَرْفًا.

العلبة لهم بسبب صنع المعروف معهم بالناليف الذي ينتفعون به جزاء الله تعالى كل خير، ولا يخفى ما في العبارة من الاستعارة، قيل: على هذا كان المناسب التعبير بالسمط لأنه الخيط ما دام منظوماً فيه الخرز، وإلا . . فهو سلك، وقد يوجه تعبيره بالسلك بأن السمط قد يكون مملوماً بالخرز فلا يقبل زيادة، والقصد هنا ما يقبل أن ينظم فيه، والخيط الخالي من الخرز قابل لأن ينظم فيه قطعاً، فالتعبير بالسلك دون السمط لتحقيق قابلية الانتظام في السلك دون السمط، وقوله: (في الصباح والرواح) متعلق إما بالانتظام أو بالدعاء، والصباح: من أول النهار إلى الزوال، وكذا الغدوة والرواح: من الزوال إلى الغروب، والمراد: جميع الأزمنة على ما أسلفناه في قول الشارح أول الكتاب: (في البكرة والعشية).

أقول: لقد أحسن الشارح حيث ختم كتابه بلفظ الرواح؛ لما فيه من براعة المقطع لإشعاره بالانتهاء، وحيث ذكر في آخر كتابه نظير ما ذكره في أوله؛ فإنه هنا ذكر الصباح والرواح، وفي أوله ذكر البكرة والعشية، وفي ذلك شبه رد العجز على الصدر.

اللهم رشح قلوبنا بأنوار معرفتك البهية، وجرّد نفوسنا عن الكدرات البشرية، بجاء خير أنبيائك وسيد أوليائك وأصفيائك، رحمة العالمين، وغوث الأنام، سيدنا محمد عليه أفضل الصلاة والسلام.

تمّ تبييض هذه الحاشية الشريفة على يده مؤلفها الفقير محمد بن علي الصبان لسع بال خلعت من جمادى الآخرة سنة خمس وثمانين ومائة وألف،

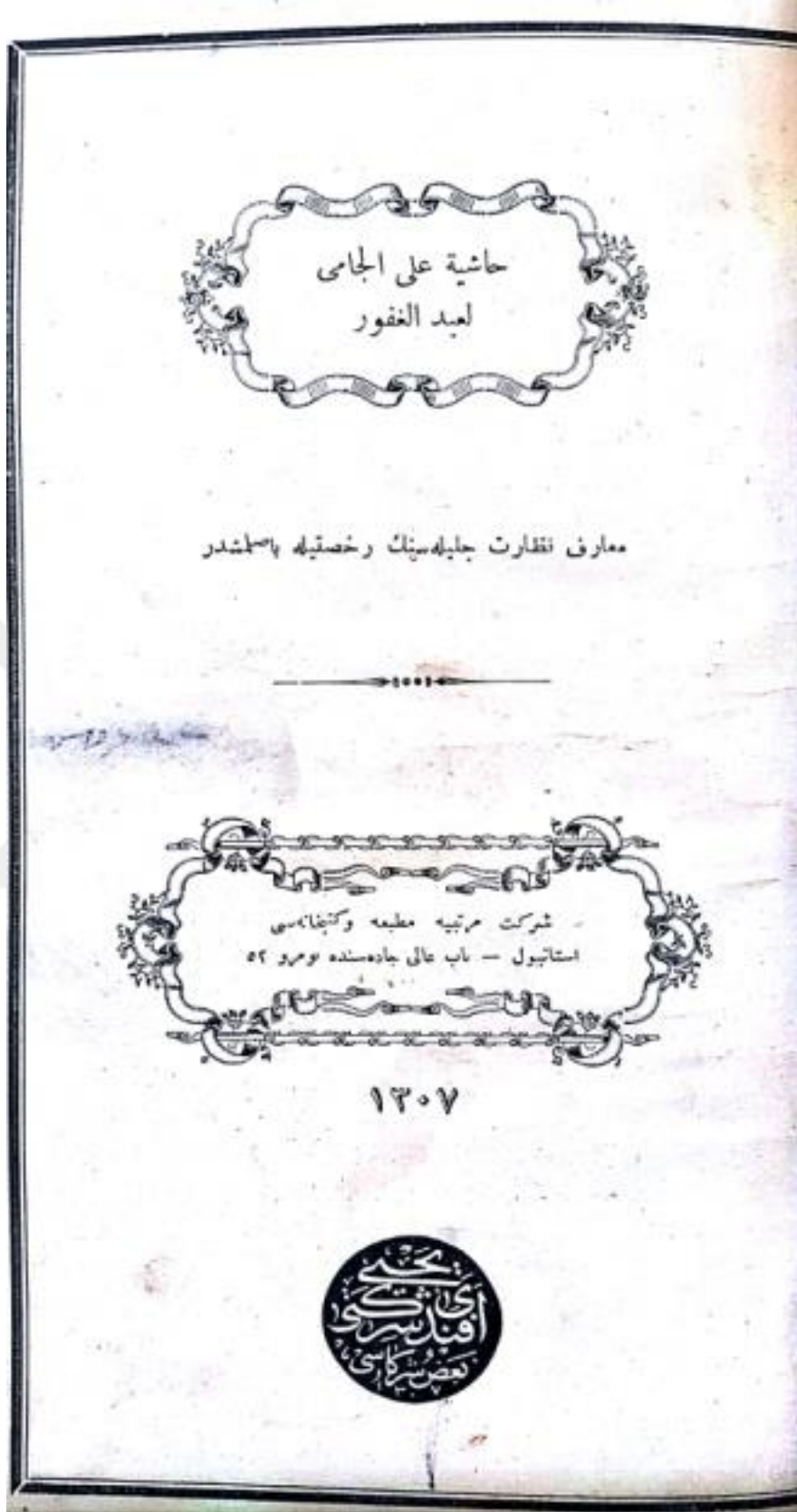
غفر الله لهما ولجميع المسلمين آمين، آمين

بحمد الله وعونه، وكرمه ومنه، قد تمت هذه الحاشية الجميلة، المرشحة بدراري نوائد الجزيلة، فيا لها من مخدرة تجلت للناظرين، ونعمة جلييلة أهديت للشاكرين، ليك بها فاغتمها، وفي لوح ذهك فارتمها.

4.2.1.26. Haşiyetu ale'l-camî li Abdulğafur

Molla Abdulğafur el-Hanefi el-Lâri'nin (ö. h. 912/ m.1506) bu kitabı nahiv ilmiyle ilgili bir kaynaktır. Eser medreselerde Abdulğafur ismiyle meşhur olmuştur. Molla Camî adlı kitabın haşiyesidir. Bu haşiyenin en önemli özelliği, onun Camî'nin ibarelerini çözerken çok seviyeli yorumlar yapması, ince nükteler yakalamış olması ve meseleleri ciddi bir tahkik ve tetkikle ele almış olmasıdır. Onun bu yüksek ilmi seviyesini takdir eden medrese âlimleri, ona bir ayrıcalık tanımışlardır. Molla Camî üzerinde yazılan birçok haşiyeye arasından onu sıra kitapları arasına sokmuş ve ders kitabı haline getirmiştir. İrdelemiş olduğu birçok ilmi mesele kendiliğinden anlaşılacak türden olmadığı gibi veciz olma özelliği nükteli ibareleri, derin tahkikatı ve Molla Camî'nin ibarelerinden yakalamış olduğu dakik bilgiler âlimlerin gözünden kaçmamıştır. Bu özellikler, kitaba ayrı bir konum ve seviye kazandırmaktadır. Lari'nin bu yüksek seviyesinden ötürü genelde âlimler onu Îsam'ın Molla Camî'ye yazmış olduğu haşiyeye tercih etmektedirler. Çünkü Îsam, zaman zaman güzel ve insan zihnini keyiflendiren bazı ince manalar yakalamış olsa da genel itibarıyla Lâri'nin derinliğine mukabil, çok yüzeysel kalmaktadır.¹⁰⁶

106 Özdemir Kişisel Görüşme XXVI, Tatvan, 30.12.2014, Ayrıca bk. DİA, c.1, s. 204-205 ve el-Lari, Molla Abdulğafur el Hanefi, Haşiyetu ale'l-Cami li Abdilğafur,Şirket-i Mektebiye Matbaası, İstanbul, 1307

Resim 97. Abdulğafur kitabının dış kapağı

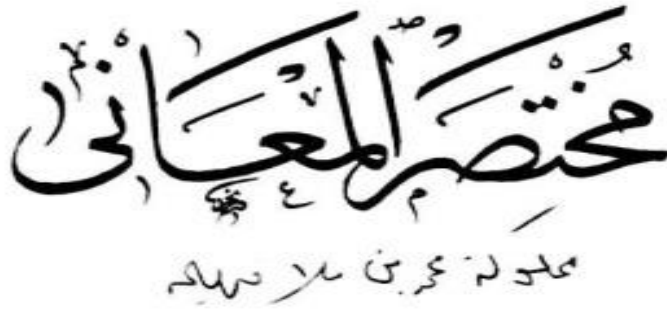
Resim 98. Abdulğafur kitabının ilk sayfası

(٢٣١)

لم يجئ في المذكور وجميعها تستعمل من دون موصوف وتستعمل
 اما لازمة للتداء سماعا نحو يفساق واما غير لازمة له وهي على ضربين
 احدهما ما صار بالغلبة علما جنسيا نحو جباذ للمنية وهي في الاصل لكل ما يجذب
 اى يجذب تم اختصت بالغلبة بجنس المنايا والضرب الثاني ما بقى على وصفيتها
 نحو قطاطا اى قاطة كافية (قوله واما عدلا) انما اعتبر ذلك لان الزنة تغير
 كافة والالزم بناء سلام وكلام . لكن فيه ان لادليل على العدل وثبوت الفجور
 وثبوت فاسقة لا يدلان على كون فجار وفساق معدولين عنهما لجواز ان
 يكونا مرادفين لهما . وان ادعى ان العدل مقدر لا يضطرار وجودها مبينين
 كافي من الصرف . قلنا لادليل على كون نزال معدودلا عن انزل وما
 استدلوا به عليه في غاية الضعف . فالاولى ان يقال ما قاله الشيخ الرضى
 وهو ان قسم المصادر والصفات بنى لمشابهته لفعال الامرى زنة ومبالغة
 اذ في الكل مبالغة (قال علما للاعيان) حال من مفهوم قوله مبنى في
 الحجاز . عرب في تميم اى اختلف فيه حال كونه علما للاعيان . وانما
 قلنا ذلك لانه ان تعلق بكل من قوله «مبنى» و«عرب» لزوم توارد العاملين
 على معدولى عامل واحد وان تعلق باحدهما لزم خلو الآخر عن التعلق بهذا
 الحال . اللهم الا ان يقدر للآخر كما في باب التنازع (قوله لمشابهته لفعال
 بمعنى الامر) فيه ما ذكره في اختيه ولايجرى فيه مايجرى فيهما فالوجه
 ان هذا القسم اما علم مرتجلا او منقول عن المعنى الوضعى فان كان
 منقولا راعوا معناه الاصلى وكان فيه المبالغة وان كان مرتجلا حملوا
 على المنقول لانه اكثر من غيره (قوله وجه الاكثرين الخ) اوان وجه
 البناء في ذى الرأى قصد الامالة اذ هي امر مستحسن والمصحح للامالة كسر
 الرأى وهي لا تحصل الا بتقدير البناء لانه اذا اعرب منع الصرف فلم يكسر .
 ولما بلغ مصنف هذه الحواشى وهو قدوة الافاضل . مجمع الفضائل .
 العالم الربانى . المحقق الصمدانى . ذو التحقيقات الراهقة . والتدقيقات
 الفائقة . الحائز قصب السبق في جميع العلوم بفضل البارى . مولانا
 رضى الدين عبدالغفور اللارى الانصارى . رحمه الله تعالى الى مبحث
 الاسوات احباب صوت نداء ارجى الى ربك راضية مرضية . ولم يوفق
 لانعام هذه الامنية . وكان ذلك في يوم الاحد الخامس من شهر رمضان
 المبارك لسنة اثنتى عشرة وتسعمائة . والحمد لله الذى اعطانا على الانعام .
 والى الاموال والى الاموال .

4.2.1.27. Muhtasarü'l Meâni

Eser Şeyh Mesud b. Ömer et-Taftazani'nın (ö.h.791/m.1398) bir edebiyat kitabıdır. Bu kitap, Celaleddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvini'nin (ö.h. 739/m.1338) Meâni-Belağat ilmine dair Telhisü'l-Miftah adlı metne yazdığı bir şerhtir. Bu kitabın bazı bölümleri sembolik olarak okunmaktadır. Meâni, beyan, bedi', istiâre başlıkları altında konuları incelemektedir.¹⁰⁷

Resim 100. *Muhtasarü'l-Meâni* kitabının dış kapağı

107 Özdemir, Kişisel GörüşmeXXVII, 30.12.2014; et-Taftazani,Mesud b. Ömer, *Muhtasarü'l-Meâni*, Şifa Yayınları, İstanbul, 2017

Resim 101. Muhtasaru'l-Meâni kitabının ilk sayfası

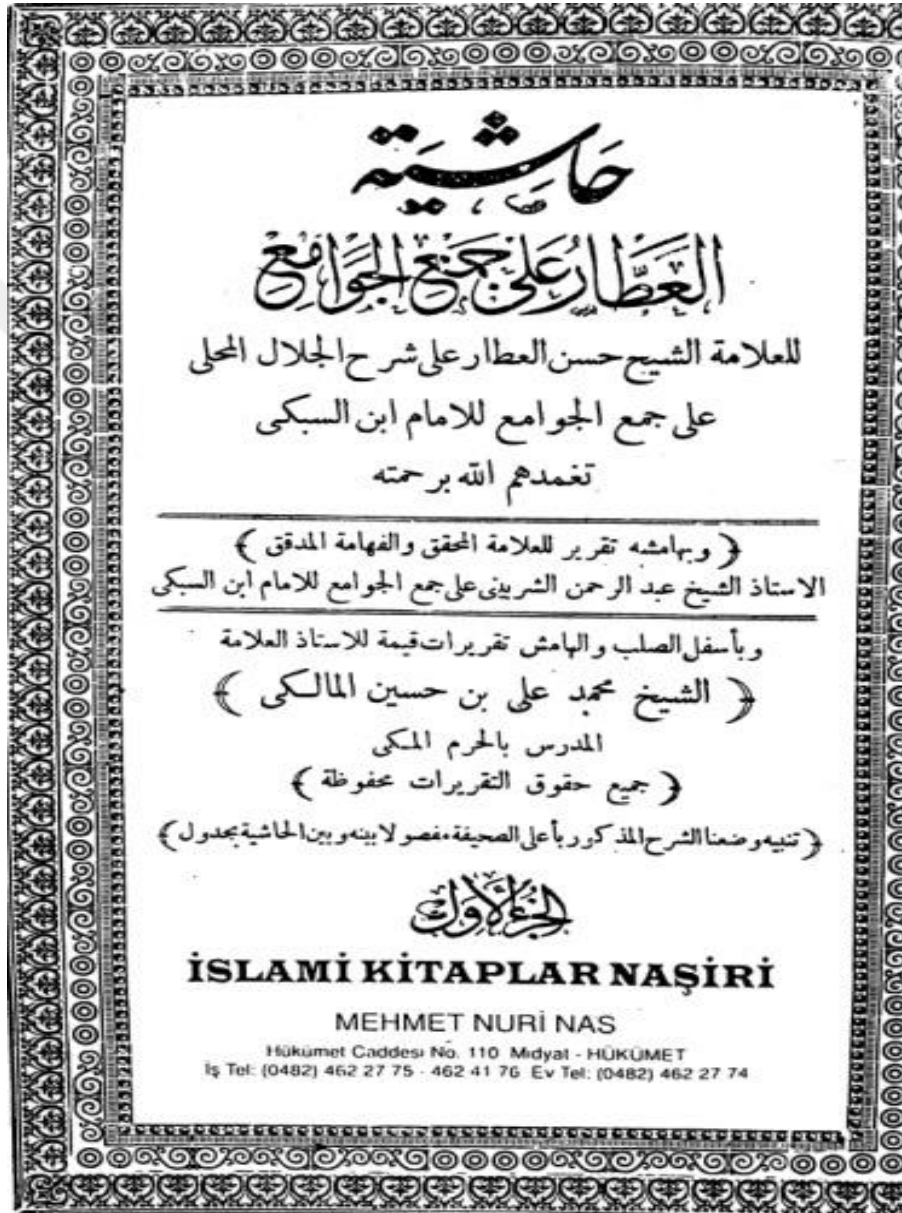
هذا النوع قد يقع على بعض الاحوال كما في بعض النسخة والحوادث المذكورة
 ٥٠٠٠٠ فروع السور وحواشيها على حسن التوفيق والتمسك بها
 الاحوال والاجزاء واحوال تكثار وامتثال ذلك اشار الى ازاله هذا
 النقص بقول (يظهر ذلك بالنسبة مع التذكرة لما تقدم) من لا يسوء
 والقواعد المذكورة في العنونة التي لا يمكن الاطلاع على تفاصيلها
 وتفاصيلها الا بالقدم الغيوب فانه يظهر بتذكرها انكلا من ذلك وقع
 وموقعه بالنظر الى مقتضيات الاحوال والاقلام من السور بالنسبة الى النسخ المذكور
 جنبه مشغول على لطفا لفاصلة وضطوبة على حسن كتابته بحمده تعالى
 احسن ويستقرنا الفوز بالخير الاسنى من التوفيق والاكريم وتكمله على التمام

نكده الله الامام عينا بانما نسيده تحبته محتمر المعاني: اخذ من النسخ المقبولة والماخذ باعتماد النظر وفكر العالی: وهذا آخر ما اورده من تلخيص
 ونظم من لا يوضح مع نوع البيان: ونشئت الاحوال: وتفاصيل الاحوال والنظم: وتكاثر الاقلام والنظم: وتوازي حركات اورث الطبع ملاذلا: وتلوا
 كلالا لكان الله تعالى جعلت حكمة فدوقنا الاتمام: كما تمهينا من المنطق الغضارى وقولنا احد على هذا الاسلوب المقبول بين الامام: وحقق لنا الفوز
 بهذا الهام: بوقد تبتأ الفراغ من نقلها الى السيام يوم الاحد لسابع والعشرين من شوال المكرم: بطسنة سبع وثلاثمائة بعد الالف بحمد وسنة
 القسطنطينية: صانها الله تعالى عن ليدته: بوكانا لافتاح يوم الاثنين من محرم الكرام الواقع في سنة خمس وستة وثلاثمائة بعد الالف بمدينة المدكوة
 التي طردت طيبة حياها الله تعالى عن افاننا الابدية: والمرجو من خلافة: بوخمس خواتم: بانيشي حوذي صباح الدعاء: ويشكرون ما عابت في هذه
 القضية من كد والعناء: والى الله تعالى انصرخ في ان ينفع بها المحصلين الفريثم للمحق طالبو بركة كما نفع باصلها واصولها وعمر طريق الصناد
 ناكبون: وغضرم نصير الحق المبين لادتمور بها اطل بسودة اليقين: وهذه العرى موصوفة بغيره المرام: بقبيل: الوجود في هذه الايام: بقبيل:
 فلقد طلب على الطباغ الله: والعناد: وقتنا اجبالا والمصدقين العباد: ولئن قانتى من الناس لثناء الجليل في العاجل: فحسبى ما ارجو من
 التوبى الجليل في الاجل: وانا الفقير كحقير المحتاج الى حمة رب القدير المدعوب ولو زاده على رضا الزعمان المدولى القصرى من تليذ
 افضل الفضلاء: وسلطان المتبحرين المقر في حضور الهمايون: المقشرف برتبة المحرمين ابراهيم افندي الاكفى بطول الله تعالى عمره: وهو
 من تليذ شمس تلك الفضائل: وحفظ دائرة الافاضل: الذي لم ير الزمان مثل الشيخ الاسلام بالفعل والاستحقاق: ومعنى كافي الاتمام
 على الاطلاق: كالحاج عمر العلى البدرى: اذ الله عمره بالعرف لادى: وادام الله في مسند شيخته الى آخر الايام: بولا كذا:
 ولا ام آمين اللهم آمين: وسبلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم: اللهم احشرنا مع المنعم عليهم من النبيين والصديقين والشهداء
 والصالحين وحسن اولئك رفيقا: واحصلنا كلهم ديلا وخيلا وكل عملنا حسنا اجيالا: وجعل آخر كلامنا لا اله الا الله محمد عبده ورسوله

Resim 102. Muhtasaru'l-Meâni kitabının son sayfası

4.2.1.28. Şerhu'l Cemu'l Cevâmî

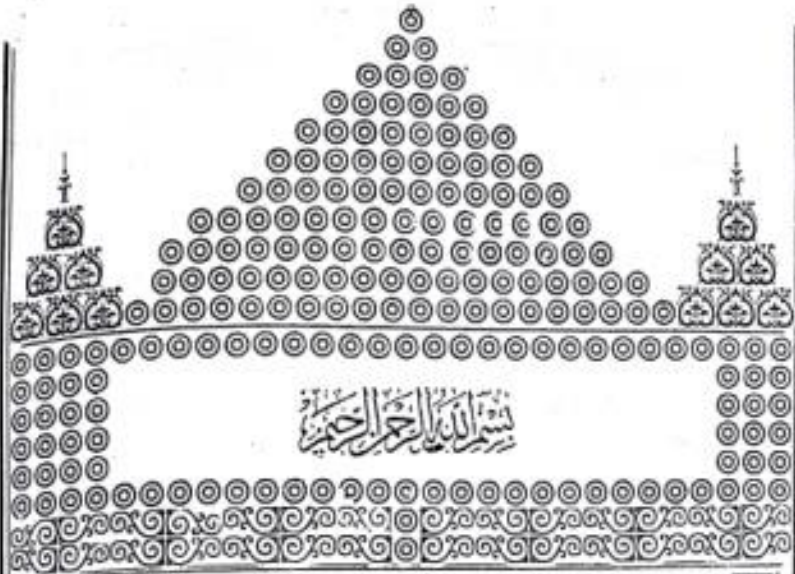
Şeyh Hasan el-Attar'ın bu eseri bir fıkıh usulü kitabıdır. Kitap Şafii mezhebini esas alarak fıkıh usullerini incelemektedir. Taceddin es-Sübki'nin (ö.771)¹⁰⁸ Usûl-i Fıkha dair Cemû'l Cevamî adlı eserine, Celaledin el-Mahallî'nin yazdığı şerhin haşiyesi olan bu eser kahire'de basılmıştır¹⁰⁹

Resim 103. Şerhu'l-Cemu'l Cevâmî kitabının dış kapağı

¹⁰⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I/595.

¹⁰⁹ Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 4, s. 98-99; Şeyh Hasan el-Attar, *Şerhu'l-Cem'u'l-Cevamî*, İslami Kitaplar Neşriyat, Midyat trs.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين وصلّى الله على سيدنا محمد وآله أجمعين قال الشارح (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) الباء
 للدلالة كاهو مختار الزمخشري والتمنازاني والاستعانة كما اختاره القاضى البيضاوى أو هي صلة لتفعل
 المقدر وعليه رد ما أوردوه من التعارض بين الحديتين وما أجابوا به أن الزمان الذى اعتبروه في
 مقارنة الحال لو قوع مضمون عاملها جملة أعمّ مما لا يفضل عما وقع فيه وما يفضل عنه فيجوز أن
 يكون التلبيس في زمان هذا المعنى وأمكن وقوع الابتداء في حال التلبيس من غير لزوم تدافع
 الابتداءين وأنه يجوز أن يكون أحدهما بالجنان أو باللسان أو بالكتابة والآخر بآخر منها أو
 يكونا معا بالجنان لجواز اختطاط التبيين معا بالبال قال الليثي في حاشية المطول وفي كليهما نظر أما في الأول
 فلأن معنى العموم الذى اعتبره النحاة في مقارنة الحال للعامل أنه يجوز أن يكون أزمان فاصلة عن أزمان
 عاملة حتى تكون مقارنتها له ببعضها لا يتأخر كفاي جاء زيد راكبا فانه يجوز أن يكون الركوب
 قبل النهي. ثم إذا اليه وباقيا بعده وأما جواز أن لا يكون شئ من الركوب مقارنا للنهي فلم يقل
 به أحد في التسمية والتحميد أيهما آخر لا يكون شئ منه مقارنا للابتداء الذى ليس له زمانه انقسام
 ومعلوم أن التباس الأمر لا يتحقق بدون تحقق ذلك الأمر فلو قارن بالتسمية والتلبيس بالتحميد ذلك
 الابتداء لزم وقوع ابتداءين متدافعين وأما في الثاني فلأن التسمية والتحميد المعتد بهما المرجو منهما
 حصول الجن والبركة ما يكون عن قلب حاضر وتوجه تام والقلب لا يتيسر له التوجه التام إلى
 شيئين معا مثل التسمية والتحميد إلا نادرا للأفراد المتجردين بالكلية عن العوائق البشرية اهـ ثم أن
 البدء بالبسملة والحمدة إنما هو في صدر الفعل والمطلوب تعميم البركة فمن ثم رجح تقدير المتعلق خاصا
 لتعم البركة سائر أجزاء الفعل فتقدير أولف مقتضى بلفظه صحة التأليف لما تبرك به لكن قد ذكر الشيخ ابن
 عرفة في تفسيره ان التقدير بائدى يساوى أولف مثلا بسبب أن الله جعل هذا اللفظ الذى هو البسملة
 أو الحمدة لما يبدى به مصحوب البركة على جميع الفعل لأن مقتضى الحديث ذلك اذ فيه الحض على
 الابتداء وما ذاك إلا لأن وضعه في البداء يحصل هذا المعنى المقصود اهـ وقد أورد سم هنا اشكالا

(بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)
 الحمد لله وصلّى الله على
 سيدنا محمد وآله وصحبه
 (قوله حال الخ) فيه ان
 الحال لا يكون انشاء مع
 ان هذا بيان لمعنى الباء
 وإلا لكانت الباء لتعدية
 المجردة والغرض أنها
 للاستعانة ليس تابنا في نفسه
 لأنه معنى عارض للتكلم
 فكيف ثبت لغيره على
 وجه القيد والصواب
 عندى أن يقال أن المقصود
 من قوله بسم الله الخ انشاء
 الاستعانة متى قصد ذلك
 كانت الجملة بتأنيها انشائية
 لأنك أنشأت التبرك أو
 الاستعانة على التأليف
 بذكر الاسم فكان المعنى
 استعين مثلا بسم الله في
 التأليف على ان ذلك
 انشاء وأنت اذا قلت
 ذلك انشاء انشأت
 الاستعانة في التأليف ولم
 تخبر عنه وذلك كما أن كم
 ورب لانشاء الاستكثار
 والتقليل فلما دخل على
 ماله نسبة غير نسبة
 التكميل والتقليل صيراه
 انشائيا في الرضى انما
 وجب تصدير مضمون
 معنى الانشاء لانه مؤثر في
 الكلام مخرج له عن
 الخبرية فلو لا تصديره
 لا يمكن ان يحمل السامع
 الجملة على معناها قبل
 التغيير فاذا جاء المعنى في

عن

(٥١٦)

أى لا يقربه كل منكم على أى حال كان وفى أى زمان ومكان كان وتوله فاقتلوا المشركين أى كل مشترك على أى حال كان وفى أى زمان ومكان كان وخص منه البعض كاهل الذمة (وعليه) أى على الاستزام (الشيخ الامام) والد المصنف كالامام الرازى وقال القرافي وغيره العام فى الأشخاص مطلق فى المذكورات لاتنفاص صيغة العموم فيها فاختص به العام على الأول ميبين المراد بما أطلق فيه على هذا

لم يستلزم عموم الأشخاص عموم هذه الامور لم يتحقق عمومها فاندفع مقاله الشهاب البرلى أن الدليل المذكور لا يدل على استلزام العموم للعموم (قوله وخص منه المحصن) اخرج من عموم الاحوال (قوله أى لا يقربه كل منكم) وهو من باب عموم السلب لاسلب العموم فان هذه العبارة صالحة لكل منهما (قوله على أى حال) أى فى حال الذمة أو الحراية وقوله وفى أى زمان ومكان أى فى الاشهر الحرم وغيرها وفى الحرم وغيره (قوله كاهل الذمة) ادخلت الكاف المعاهد والمستأن من (قوله فى المذكورات) أى الاحوال والازمنة والبقاع فقوله اقتلوا المشركين يتناول كل مشترك لكن لا يعم الاحوال حتى يقتل فى حال الذمة والهدنة ولا خصوص المكان حتى يدل على المشركين فى أرض الهند مثلا ولا الزمان حتى يدل على القتل يوم الاحد مثلا كذا فى شرح أى زرة العراقى على المتن (قوله لاتنفاص صيغة العموم)

لان العام فى شىء يلفظ لا يكون عام فى غيره لا يلفظ يدل عليه بل مطلق وقد يقال إننا ندع العموم بطريق الوضع بل بطريق الاستلزام فلا يحتاج لصيغة ويرد على جعله من قبيل المطلق لزوم عدم العمل بالادلة العامة فى هذه الازمان لانه قد عمل بها فى زمن ما فان المطلق يكتفى فى العمل به بمره لانه لا يستغرق وأجيب بأن محل قولهم يكتفى بالعمل فيه بمره واحدة إذا لم يخالف الاقتصار عليه مقتضى صيغة العموم فى غيره ولا قيل بالعموم محافظة على الصيغة لان من حيث ان المطلق يعم وترك بقية الافراد هنا يخالف للعموم فى الأشخاص فانه لو قيل بعدم العمل فى الازمنة المتأخرة لزم عدم تناول الأشخاص وذلك لا يصح (قوله بما اطلق فيه) أى بأحوال أو أمكنة وأزمنة ذكر الضمير فيه الرجوع إلى مارعاية لفظها والضمير فى اطلق راجع للعام فكان الاولى إبرازها لجرىبان الصيغة او الصلة على غير من هو له والمعنى ما خص به العام من الامور المذكورة ميبين للراد بالاحوال وما معها التى اطلق العام فيها وذلك لان العام فى شىء لا يكون عام فى غيره لا يلفظ يدل عليه مطلق وقد سمعت جوابه لکن قيل أن فى آية اقتلوا المشركين دليلا على انه مطلق فى غير الأشخاص لاعام لقوله حيث تغفتموهم إذ لو كان عاما لكان ذكر العموم فى حيث الزمانية تكرار اراءه اعلمه قال مؤلفها تاج زمانه هو جهة وانه المحقق الذكى الالى حسن بن محمد العطار الشافى الحلوى الازهرى هذا آخر ما يسره الله تعالى من إتمام الجزء الاول من هذه

الحاشية ونرجو من تعالى الاعانة ومنع الموانع فى تمام ما نشرع فيه من الجزء الثانى

فانا نكتب بحسب الاقراء مع الاخوان والله المستعان وكان ذلك

فى يوم الاربعاء من ذى القعدة سنة ١٢٤٤ الف ومائتين

وأربع وأربعين أحسن الله ختامها وهى سنة شرور

وقتن وحروب وغير ذلك لطف الله بنا

وبالمسلمين بمنه وكرمه آمين والحمد لله

رب العالمين وصلى الله على

سيدنا محمداً وآله وصحبه

أجمعين

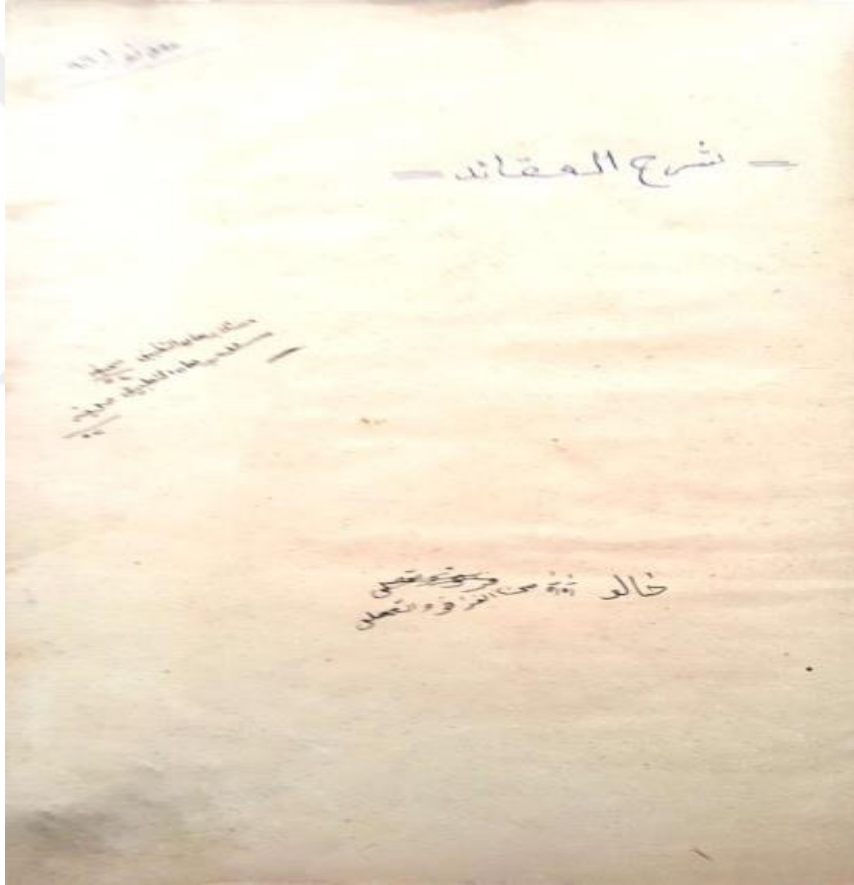
(تم الجزء الاول ويليها الجزء الثانى وأوله مستلة وكل والذى والتى وأى

وما ومتى واين وحيثا ونحوها للعموم الخ)

لا مستلزم
نسبة لكل
ه حال من
ص شائعة
كاسيات
العام عند
تسكرفى
الحنفية
بنى كلام
ه إن كان
ن احوال
لاستلزام
من عدم
ناقاتلون
لاستلزام
عليه وإن
استخراق
ل شخص
التالى بل
مل وكلام
للعتين

4.2.1.29. Şerhu'l-Âkaid veya Şerhu Cevheru't-Tevhid

İtikad konularını inceleyen bu kaynaklardan birisi okunmaktadır. Birinci kitap Şeyh Mesud b. Ömer et-Teftâzâni'ye aittir. Müellif eserinde ilahiyatta aklın gücüne ve yetisine ağırlık veren bir metot kullanmıştır. Ona göre aklın varlıklar hakkında ulaştığı bilgiler kesin bilgilerdir. Eş'âri mektebine mensup bir kelamcı olan Teftâzâni, Matüridi olan Nesefi'yi zaman zaman tenkit ederek Eş'âri'yi savunmuş, yer yer de Mâtüridi fikirlerini aynen benimsemiştir. Zaman zaman felsefî konulara yer vermesinden dolayı anlaşılması oldukça güçtür.¹¹⁰ Medreselerde en son okunan kitaptır. Bunu bitiren talebe artık icazet almaya hak kazanmaktadır. İkinci eser ise Eş'ârî-Mâlikî âlimlerinden Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî'nin (ö.h.1041/m.1631) âkaide dair kitabıdır.¹¹¹

Resim 106. Şerhu'l-Âkaid kitabının dış kapağı

110 Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 2, s. 217-219; et-Taftazani, Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Akâid*, Dâru'l-Osmânî, İstanbul 1313.

111 Abdülvâhid el-Mîrgani, *Buğyetu'l-Murîd li-Cevheri't-Tevhîd*, Tunus, 1938; el-Lekânî, Ebu İshak İbrahim b. İbrahim, *Cevheru't-Tevhid*, Dâru'l-Beyrûti, Beyrut 2002.

Resim 107. Şerhu'l Âkâid kitabının ilk sayfası

قوله ثم لا تأملي بالفضل الفصل ٩ بما جوب
 عن سؤال مقدمه نقدره ان يقال
 هذا ان سلم لزوم منه نفضل الملائكة
 على عبادهم فاجاب بقوله
 الاية عليهم السلام فاجاب بقوله
 قائل بالفضل ٩ فصل

من الويزر يستفاد
 من الويزر وهو المفضل الذي
 يعظم به ليحيى على رايته الامور فالوزير
 يعقد الملك على رايته
 ويحيى اليه رعيته

لا يتكليف من هذا الامر الوزير ولا السلطان ولا يقال السلطان
 ولا الوزير ثم لا تأملي بالفضل بين عيسى عم وغيره من الانبياء
 السلام والحواء ان النصارى اعظموا اليه بحيث يرفع من
 ان يكون عبدا من عبادة الله تعالى بل ينبغي ان يكون انسانا لانه
 مجرد دلائل له وقالوا او غير ذلك والارض والحصى الموقوف بجلال
 سائر العباد عن بني آدم فرد عليهم بانه لا يتكليف من
 ذلك المصحح ولا من هو اعلى منه في هذا المعنى وهم الملائكة
 الذين لا آثم لهم ولا آثم ويعبدون باذن الله تعالى على افعال
 اقوى واعجب من ابرار الاله والارض واخبار الموصفي
 فالترني والعلو انما هو في امر التجرد وظهار
 الاثار القوية لاني مطلق الشرف
 والكمال فلا دلالة على
 افضلية الملائكة
 والله اعلم

هذه الآية ان يكون الملائكة
 ولا يلزم منه ان يكون
 الذي هو المطلوب
 الفصل ٩ رصم

هم السلام يعني اذا كانت
 في علم كانت افضل
 ثم القائل بالفضل

ولد من غير اب اذ لو كان
 ب ان يستكف عن ذلك
 ير اب وآم فبب
 هم لم يستكفوا الطرح

من لادني ال اعلى
 عيسى في هذه الآية

را واخاتم
 ودية ولم
 بالاعتماد

Resim 108. Şerhu'l Âkâid kitabının son sayfası

فَتَحُّ الْمَجِيدِ فِي بَيَانِ
تَحْفِظِ الْمَرْثِدِ
عَلَى
جَوْهَرَةِ التَّوْحِيدِ

تأليف
العلامة الشيخ إبراهيم بن محمد الباجوري
المتوفى سنة ١٢٧٦هـ

محققه وعلوه عليه
عبد السلام بن عبد الهادي سنار

مكتبة دار التبر والبر

Resim 109. Şerhü Cevheru't-Tevhid kitabının dış kapağı

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بَيَانُ

مَا يَتَعَلَّقُ بِالْبِسْمَةِ

قوله: (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)

أَفْتَتَحَ النَّاطِمُ كِتَابَهُ بِالْبِسْمَةِ ثُمَّ بِالْحَمْدِ أَقْتَدَاءً بِالْكِتَابِ الْعَزِيزِ فِي ابْتِدَائِهِ بِهِمَا فِي التَّرْتِيبِ التَّوْقِيفِيِّ، لَا أَتَّهَمُ أَوَّلَ مَا أَنْزَلَ، فَإِنَّهُ خِلَافٌ مَا فِي صَحِيحِ الْبُخَارِيِّ وَغَيْرِهِ فِي بَدْوِ الْوَحْيِ مِنْ أَنَّ أَوَّلَ مَا أَنْزَلَ ﴿أَقْرَأ﴾^(١).

وَقَدْ نَقَلَ أَبُو بَكْرٍ التُّونِسِيُّ إِجْمَاعَ عُلَمَاءِ كُلِّ مَلَّةٍ عَلَى أَنَّ اللَّهَ سَبَّحَانَهُ وَتَعَالَى افْتَتَحَ جَمِيعَ كِتَابِهِ بِبِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، وَعَمَلًا بِخَبَرٍ: «كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَا يُبْدَأُ فِيهِ بِبِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَهُوَ أَيْتَرٌ، أَوْ أَجْذَمٌ^(٢)، أَوْ أَقْطَعٌ^(٣)»، رَوَايَاتٌ، أَي: نَاقِصٌ وَقَلِيلُ الْبَرَكَةِ، فَهُوَ وَإِنْ تَمَّ حَسَنًا لَا يَتِمُّ مَعْنَى، مَعَ خَبَرٍ «كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَا يُبْدَأُ فِيهِ بِالْحَمْدِ لِلَّهِ»^(٤) الْخ. وَالْمُرَادُ بِالْأَمْرِ مَا يُعْمَى الْقَوْلُ كَالْقِرَاءَةِ، وَالْفِعْلُ كَالتَّأْلِيفِ، وَمَعْنَى «ذِي بَالٍ» [أَي:]

(١) أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ فِي كِتَابِ بَدْوِ الْوَحْيِ، بَاب: كَيْفَ كَانَ بَدْوُ الْوَحْيِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، رَقْم (٣).

(٢) قَوْلُهُ «أَجْذَمٌ»، يُقَالُ: جَذَمَ الرَّجُلُ يَجْذِمُ، بِمَعْنَى قَطَعَتْ يَدُهُ، وَالْمَصْدَرُ الْجَذْمُ، أَفَادَهُ صَاحِبُ الْمَصْبَاحِ، وَعَلَى هَذَا فَالْأَجْذَمُ بِمَعْنَى الْأَقْطَعِ، وَأَمَّا مِنْ أَصَابِهِ دَاءُ الْجَذَامِ فَيُقَالُ لَهُ: مَجْذُومٌ لَا أَجْذَمَ كَمَا تَدُلُّ عَلَيْهِ عِبَارَةُ الْمَصْبَاحِ أَيْضًا ص ١٠٣.

(٣) رَوَاهُ الْخَطِيبُ الْبَغْدَادِيُّ فِي الْجَامِعِ لِأَخْلَاقِ الرَّوَايِ وَأَدَابِ السَّامِعِ بِرَقْم (١٢١٠)، وَالسَّبْكَيُّ فِي طَبَقَاتِ الشَّافِعِيَّةِ (٦/١) وَإِسْنَادُهُ ضَعِيفٌ جَدًّا خِلَافًا لِمَنْ حَسَنَهُ كَالنُّوَوِيِّ وَغَيْرِهِ، وَقَدْ عَدَّهُ الْحَافِظُ ابْنُ حَجْرٍ فِي فَتْحِ الْبَارِي (٨/٢٢٠) مِنْ قَسَمِ الضَّعِيفِ الْوَاهِمِيِّ، وَرَمَزَ السِّيُوطِيُّ فِي الْجَامِعِ الصَّغِيرِ إِلَى ضَعْفِهِ، الْحَدِيثُ رَقْم (٦٢٨٤).

(٤) أَخْرَجَهُ ابْنُ حِبَّانٍ فِي صَحِيحِهِ فِي الْمَقْدَمَةِ، بَاب: مَا جَاءَ فِي الْإِبْتِدَاءِ بِحَمْدِ اللَّهِ، بِرَقْم (٢٠١) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَأَخْرَجَهُ أَحْمَدُ (٢/٣٥٩)، وَأَبُو دَاوُدَ فِي كِتَابِ الْأَدَبِ، بَاب: الْهِنْدِيُّ فِي الْكَلَامِ رَقْم (٤٨٤٠)، وَابْنُ مَاجَةَ فِي النِّكَاحِ، بَاب: خُطْبَةُ النِّكَاحِ رَقْم (١٨٩٤)، وَالنَّسَائِيُّ فِي الْكَبِيرِ كِتَابُ عَمَلِ الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ، بَاب: مَا يَسْتَحَبُّ مِنَ الْكَلَامِ عِنْدَ الْحَاجَةِ رَقْم (١٠٣٢٨)، وَحَسَنَ السِّيُوطِيُّ فِي الْجَامِعِ الصَّغِيرِ (٦٢٨٣).

١٤٤- مُحَمَّدٌ وَصَّحِيْبُهُ وَعِشْرَتُهُ وَتَابِعٍ لَّنَهْجِهِ مِنْ أُمَّتِهِ

قوله: (وآله)

أي: والصلاة والسلام الدائم على آله، وقد تقدّم الكلام على الآل في أوّل هذه الكتابة.

وقوله: (وعترته)

بالمشاة الفوقية، هم أهل بيته، وقيل: زوجاته، وقيل: نسله ورهطه الأذنون.

وقوله: (وتابع لنهجه)

أي: وكلّ متبع لطريقته ﷺ ولو في الإيمان فقط، فدخل عصاة المؤمنين، والقصد بها التعميم في الدّعاء لآله أفضل.

وقوله: (من أمته)

أي: أمة إجابته ﷺ، وهذا القيد لبيان الواقع لا للاحتراز عن المتبع لطريقته ﷺ وليس من أمته، لأنّ المتبع لشريعته لا يكون إلا من أمته لعموم بعته.

لا يقال: قد يكون المتبع لشريعته ﷺ من غير أمته كما في سيدنا عيسى عليه السلام حين ينزل آخر الزّمان. لأنّنا نقول: هو حيثذ من أمته ﷺ.

وفائدة القيد المذكور التنصيص على العموم لتلاّ بنوهم إرادة خصوص القرون الثلاثة نظير ما قالوه في قوله تعالى: ﴿وَمَا يَنْبَغُ فِي الْأَرْضِ وَلَا فَلَظٍ يَبْلُغُ بِمَنَاجِيهِ إِلَّا أَنْتَ أَسْأَلُكَ مَا قَرَأْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ قَبْلُ﴾^(١) كما أفاده السعد^(٢) والله أعلم.

(١) تمامها: ﴿... ثُمَّ لَكَ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ﴾ سورة الأنعام الآية [٣٨].

(٢) تقدمت ترجمته التعليق (٢) ص(٣٢).

4.2.2. Ohin Medresesi'nde Okutulan Ek Kaynaklar

Ohin Medresesi'nde zorunlu kitapların yanında okutulan başka ilimler ve kaynaklar da mevcuttur. Onları şu şekilde sıralamak mümkündür:

4.2.2.1. Fıkıh Kaynakları

- İmam Nevevi'nin (ö.h. 676/m.1277) *Minhacu't-Tâlibin*¹¹² adlı kitabı.
- Şafii fukahasından Azerbaycanlı Yusuf el-Erdebili'nin (ö.h.799/m.1397) telif ettiği *el-Envar* adlı kaynak.¹¹³
- Şafii fıkının önemli eserlerinden olan *Fethu'l-Muin (Îânetu't-Tâlibin)*.¹¹⁴
- Yine Şafii fıkında önemli bir yere sahip olan ve İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bacuri'nin eseri olan "Bacuri" adındaki eser.¹¹⁵

4.2.2.2. Hadis Kaynakları

Ohinli Şeyh Alaaddin'in (ö. 1949) hadis usulüne dair nazım (şiir) olarak kaleme aldığı eseri, bu eser *el-Manzumetu'l-Beykuniyye*'nin başka bir versiyonudur. Hadis metinlerinden genellikle nasihat, davet ve irşada yönelik nitelikte derlenen kaynaklar okunmaktadır. Mesela İmam Nevevi'nin *Riyazu's-Salihin*¹¹⁶ gibi. Yine hadis kaynaklarından derlenmiş ve Muhyiddin Avvame adındaki bir Arap alimin hazırladığı sahih hadis metinleri hem okutulmakta hem de ezberletilmektedir. Ayrıca "Tacû'l Usul" ile "Muhtaru'l Ehadis" adlı kitaplar da okutulmaktadır.

4.2.2.3. Tefsir Kaynakları

Genel olarak Celaleyn Tefsiri, Celaleyn'in şerhi Savi adlı tefsir, *Safvetû't-Tefasir* gibi kaynaklar okutulmaktadır.

4.2.2.4. İslam Tarihi-Siyer

Muhammed Rıza'nın "Muhammed Resulullah" adlı kitabı, Muhammed Hudari'nin "Nûru'l-Yakîn adlı siyer kitabı ile "Nûru'l Ebsâr" adlı kitaplar okutulmaktadır.

¹¹² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II/1871; en-Nevevi, *Minhâcu't-Tâlibîn*, Mustafa el-Bâni Matbaası, Halep, 1933.

¹¹³ Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 11, s. 279-280; Edebili, Azerbaycanlı Yusuf, *el-Envâr*, Mustafa Muhammed Matbaası, Mısır trs.

¹¹⁴ Mithat Acat, *Kürretü'l-Ayn Fethû'l-Muîn Tercümesi*.

¹¹⁵ Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 4, s. 416; el-Bacuri, İbrahim b. Muhammed b. Ahmed, *Haşiyetu'l-Bacuri*, Seyda Yayınları, Diyarbakır, 2016.

¹¹⁶ En-Nevevi, *Riyâzu's-Sâlihîn*, Seyda Yayınları, Diyarbakır, 2016.

4.2.2.5. Edebiyat

Medresede Arap Dili ve Edebiyatı'nın Meâni, Beyan, Bedi', Vâ'z', Münazara, Nahiv ve Sarf gibi edebiyatın ana iskeletini oluşturan ve pratik olarak onu ilgilendiren birçok ilim dalı bulunmaktadır. Talebe, cahiliyet ve İslamiyet dönemlerine ait Arap şiirinden bol miktarda şiirler ezberlemektedir. Zira medrese literatürünü oluşturan sıra kitapları olsun, diğer tefsir vb. kaynaklar olsun, sıkça Arap şiirini istişhad olarak kullanmaktadır. Talebeler hem bu şiirleri hem de medreselerde yaygın olan Kâb b. Züheyr'in "Banet Suad" ile Bûsîrî'nin(ö. 1294) "Kaside-i Bürde'si" gibi şiirlerinden bolca ezberlemektedirler.

4.2.2.6. Kalam

Kalam ve Akaid'de genellikle eğitimin başlangıcında ve sonunda verilen itikadi bilgilerle yetinilmektedir. Başlangıçta Molla Halil'in Nehcu'l-Enâm'ı ve Şeyh Ahmed Hani'nin akaidinde verilen bilgiler yer almaktadır. Eğitimin sonunda ise Taftazani'nin Nesefi akaidi üzerine yazdığı şerhi okutulmaktadır.

4.2.2.7. Fıkıh Usulû

Medresede bu konuyla ilgili Tacüddin es-Sûbki'nin "Cemu'l-Cevâmî" adlı kitap okutulmaktadır. Ayrıca Abdulkerim Zeydan'ın "el-Veciz" adlı kitabı da okunmaktadır.

4.2.2.8. Feraiz

Şeyh Alauddin'in manzum bir şekilde derlediği eseri okutulmakta ve ezberletilmektedir. Şeyh Alauddin'in torunu Şeyh Mazhar'ın oğlu Şeyh Safvetullah'ın bu kitaba yaptığı şerh de bazen okutulmaktadır.

4.2.3. Ohin Medresesi'nin Kütüphanesinde Yer Alan Yazma Eserler

Medrese'nin Kütüphanesi'nde beş yüz civarında yazma eser olduğu bilinmektedir. Bu eserlerin hemen hemen hiçbirisinin basılmadığını ilgililerden öğrenilmiştir. 04.08.2018 Tarihinde başlayıp daha sonraki günlerde devam eden özel bir çalışma sonucunda yazma eserlerin tasnifi şu şekilde yapılmıştır.

- Tefsir ile ilgili yirmi bir
- Fıkıh ile ilgili altmış iki
- Hadis ile ilgili on üç
- Mantık ile ilgili yirmi iki

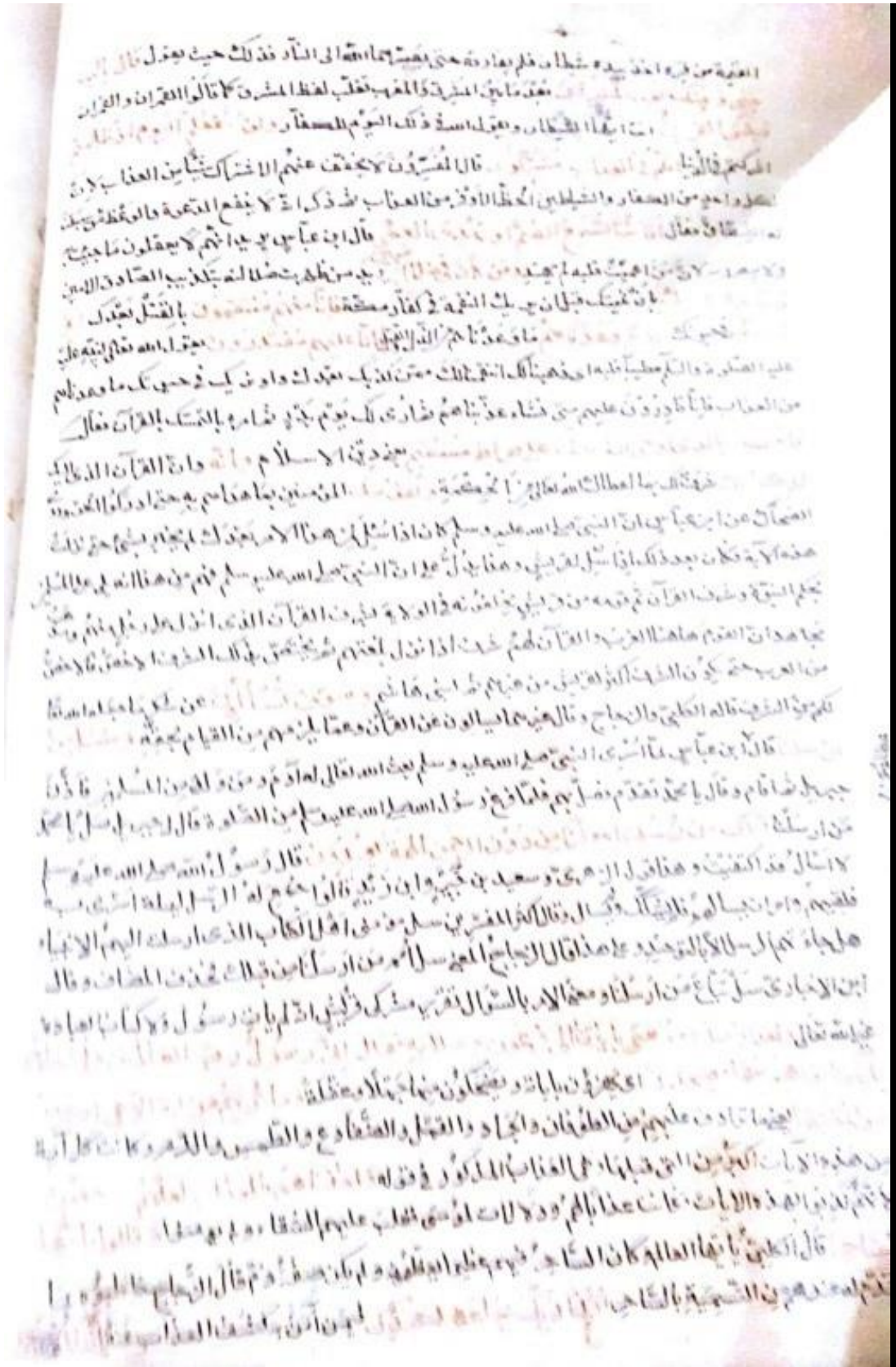
- İtikad ile ilgili on iki
- Dua ile ilgili beş
- Siyer ile ilgili yedi
- Tasavvuf ile ilgili otuz yedi
- Vaaz ile ilgili on beş
- Şiir ve Edebiyat ile ilgili dokuz
- Kıraat ilmiyle ilgili dört
- Farsça dil ve Edebiyatıyla ilgili altı
- Muhtelif konularla ilgili on bir
- Mekke-Medine ile ilgili bir
- Eğitim Metodu ile ilgili bir
- Tıpla ilgili bir
- Tarih ile ilgili bir
- Hukukla ilgili bir olmak üzere toplam iki yüz yirmi dokuz adet yazma bulunmaktadır.

4.2.3.1 Arap Dili ve Belagati

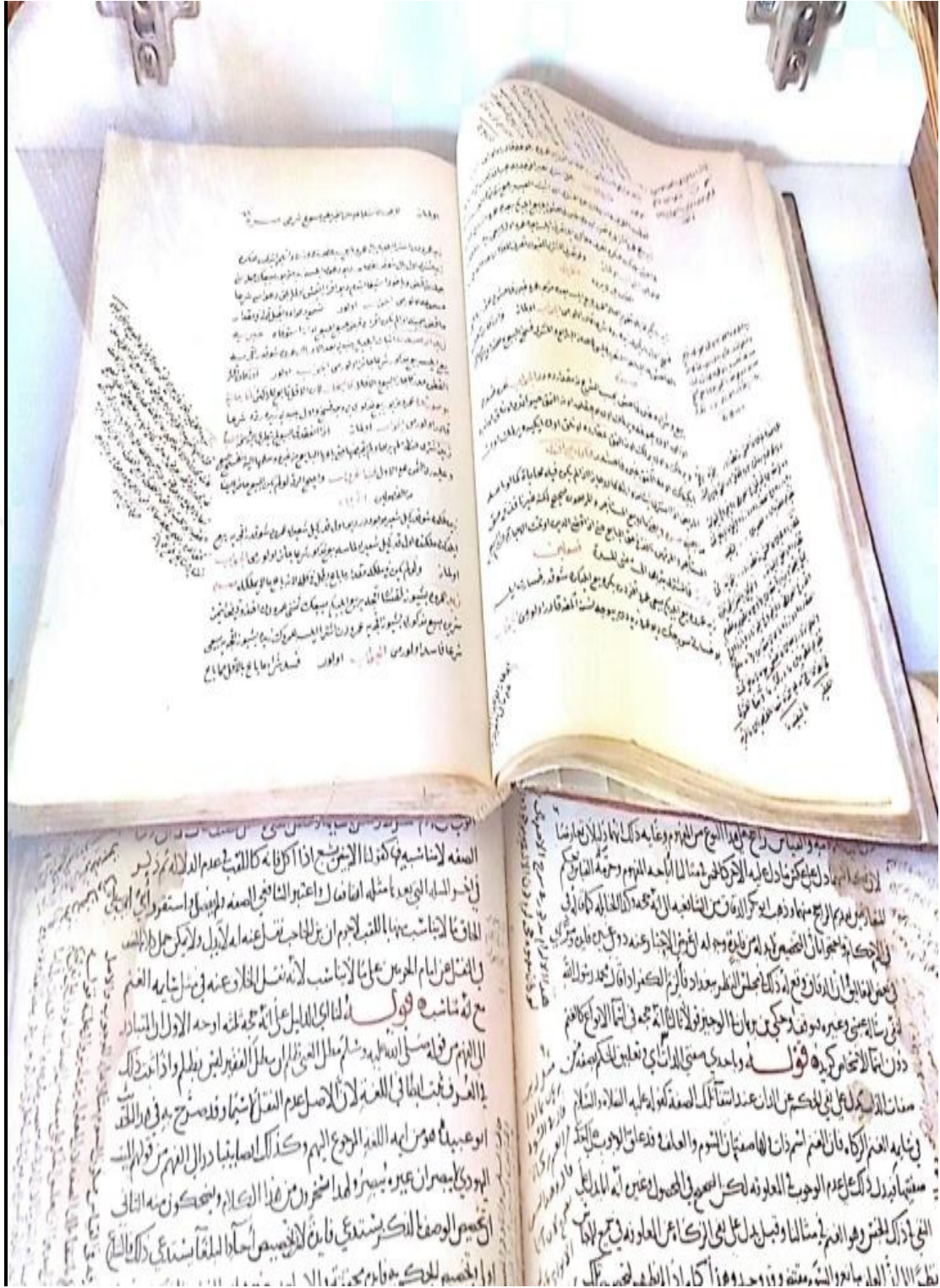
04.08.2018 Tarihinde başlayıp sonraki günlerde devam eden özel bir çalışmayla yazma eserlerin yüz beş adedinin de Arap Dili ve Belağatıyla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Görüldüğü kadarıyla bu eserler, yeni bir kaynaktan ziyade mevcut kaynakların el yazmalarıdır. Bununla birlikte içlerinde ismi ve yazarı bilinmeyen eserlerin de olduğu tespit edilmiştir. Toplam adedinin üç yüz otuz üç civarında olduğu ve bu eserlerin medrese tarihi boyunca yazıldığı anlaşılmaktadır. Çoğunda yazıldığı tarihlerinin belirtilmediği görülmektedir. Tespit edilen sayı üç yüz otuz üç olmakla birlikte medrese yetkililerden alınan bilgiye göre bu sayının üstünde eserlerin olduğu anlaşılmaktadır. Medresede okutulan eserlerin bir kısmında, birkaç kitabın bir arada bulunduğu gerçeği düşünüldüğünde bu sayının üstünde bir mevcudun olduğu gerçeği kabul edilmektedir. Örneğin İzzi, Bina, Maksud ve Emsile kitapları toplu halde bir eser olarak medresede bulunmaktadır. Yine Âvâmil, Zurûf, Terkîb ve Sâ'dullah adlı eserlerin de bir arada ve bir kitap olarak mevcut olduğu görülmektedir.

Resim 112. Medresenin kütüphanesinde bulunan beş yüze yakın el yazma eserlerden örnekler

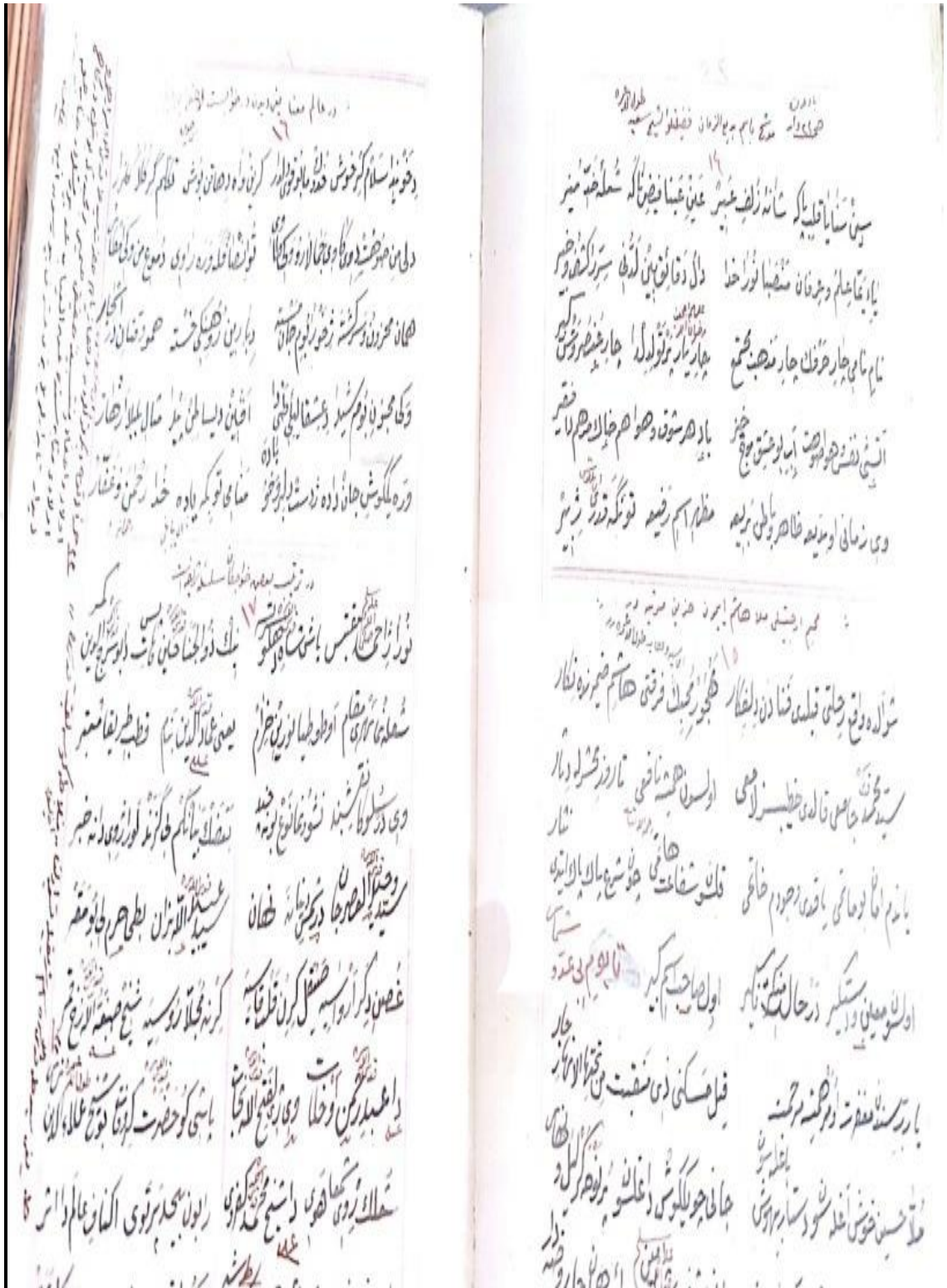
Resim 113. Medresenin kütüphanesinde bulunan beş yüze yakın el yazma eserlerden örnekler

Resim 114. Medresenin kütüphanesinde bulunan beş yüze yakın el yazma eserlerinden örnekler

من أهم الكتب أن يقال
 بالشيخ من شيوخه فهل
 يستعمل الجميع مع بيانه احتمل
الزيادة في نسب الشيخ
 والشيخ أن يابى بعض نسب
 من فوقه فلا ترد واجتنب
 إلا بفصل فهو أو يعفى
 أو حجب بان والنسب للمعنى
 أما إذا الشيخ اتم النسب
 فى أول الجزء فقط فذهبا
 ما بعدة والفصل أو الواو
أما من الشيخ التى اسنادها واحد
 والشيخ التى باسناد قط
 تجديد فى كل من احوط
 والأغلب البدع به ونذكر
 ما بعدة مع وبه والإكثر
 جودان يفرده بعضا بالسند
 لاخذ كذا والافضاح اسد

Resim 115. Medresenin kütüphanesinde bulunan beş yüze yakın el yazma eserlerden örnekler

Resim 116. Medresenin kütüphanesinde bulunan beş yüze yakın el yazma eserlerden örnekler

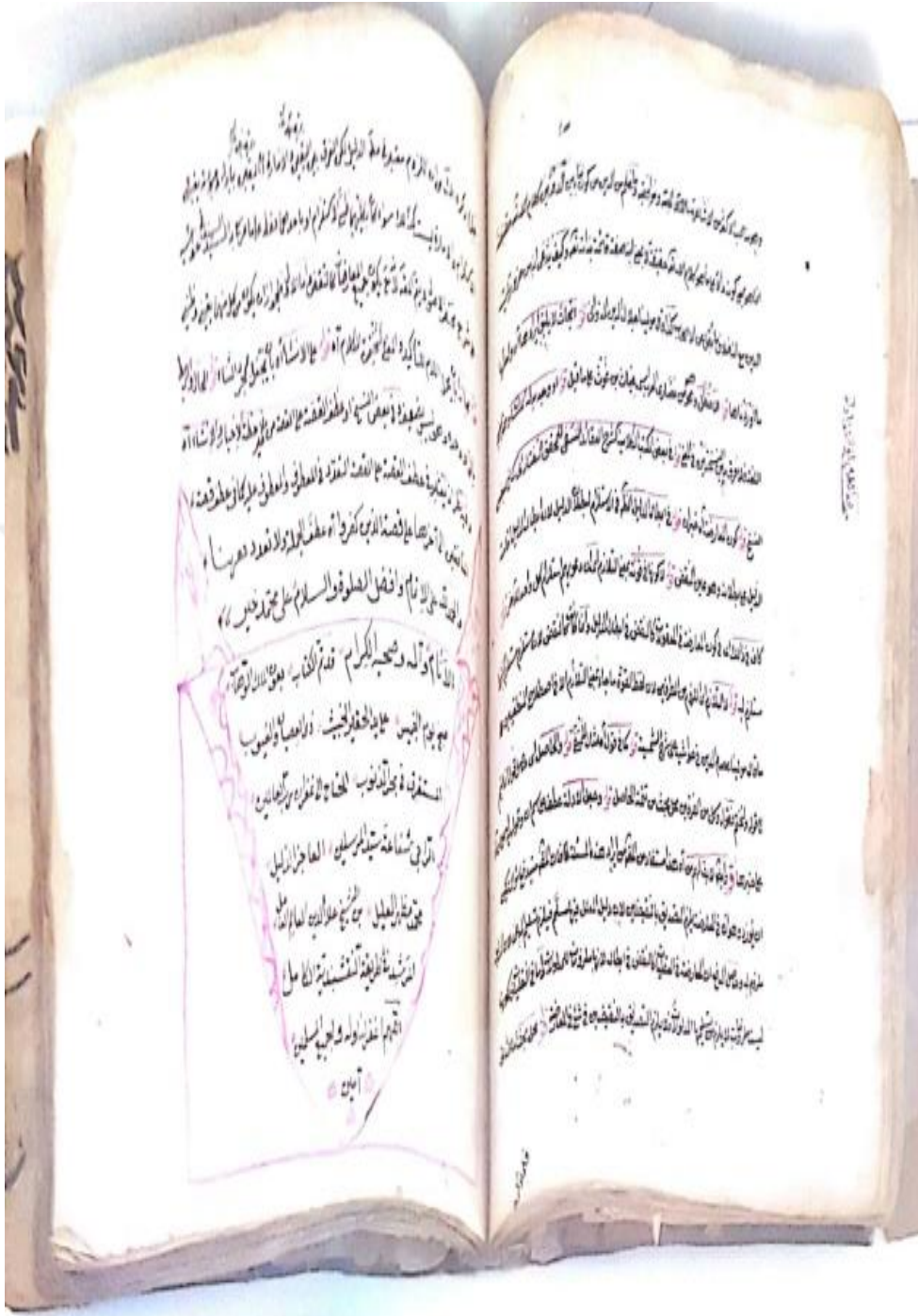

Resim 117. Medresenin kütüphanesinde bulunan beş yüze yakın el yazma eserlerinden örnekler

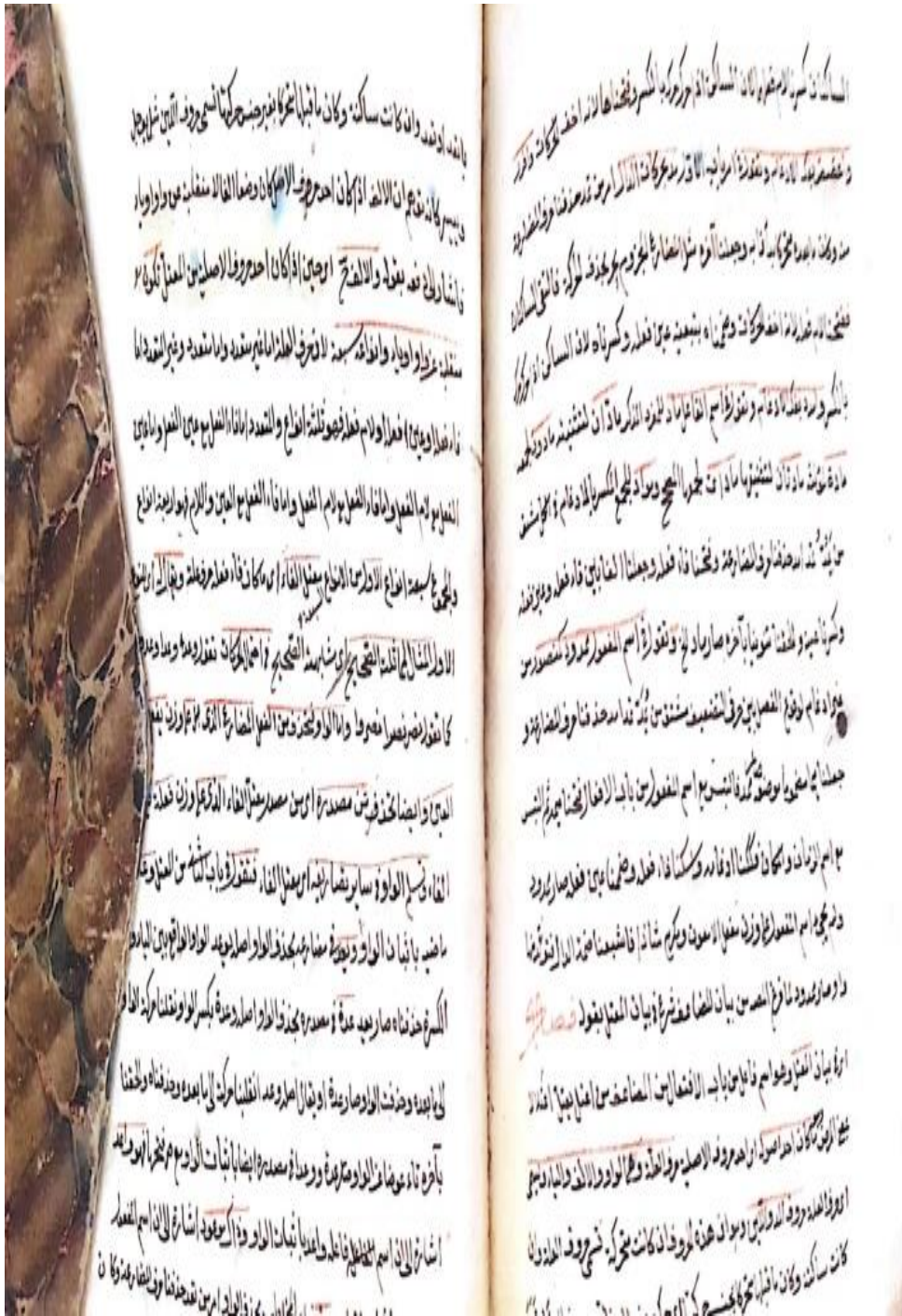
على ثلاثة اقسام قسم يفرأه ويقرأه جاحده وهو ما نقله النفاة ووافق البيهقي وخط الصمغاني آخر ما قالوا العلم
 ان الصافي يخرج من حافة اللسان ما يليها من الاضراس عند ظهوره فلا يقرب من اللثة الصافية الا ان في رأس الحافة
 ومن ثم يربط العاج من بينها وصرح في كنف المعاني في شرح حرز الاماني من ان تكون الضار من اصل حافة اللسان
 التي منتهى طرفه وقال الارمني يخرج الضار من حافة اللسان وينطبق عليها الاضراس ووافق اللسان ينطبق عليه
 الحنك اه ولا يخفى ان التبار من الحنك هو الاعلى على ما شهدوا به من ان اللسان لا ينطبق عليه الاضراس بل الحنك كما الحلق
 الاضراس ولم يذكر القيد اقامة للشهرة معاً المذكور فلا يخالف بينه كلام الرضوي والجعبري ان قيل بعد ان قالوا بل لا قبل
 ان الصافي يطلع الاضراس في اللسان فلو لم يكن يخرج اللسان حقيقة طرف اللسان وهو ممنوع على ما صرح به بعض
 الائمة فسقط الحكم بانفعال طرف اللسان عند قراءة الضار وبذلك عدم انطباقه على الحنك وما ذكره من يخرج
 الضار عند ظهوره وعند الجليل يخرج من الحنك والبيهقي كما صرح به ابن الجزري في الشرح والاشارة في
 شرح الشاطبي وكذلك نقل الصريح عن ابن حبان في كتابه الارشاد وغيرهم ونقل شرح الامام الاضروري في
 كتاب تهذيب اللغة وغيره في قوله يخرج من حافة اللسان والدار والنساء على ما نقله في كتابه الجمهرة في اللغة
 بما تجار يخرج هذه الاربعة واعلم ان هذه الاربعة هي التي لا تنطق باحتمال اخر يخرج ومختلفة باعتبار البدل والاول
 ما كتب في بعض الرسائل الموثوق بها ولكن هناك ما بالنسبة الى هذه الاربعة من ردد وكنا نقول ان حافة اللسان ما

Resim 118. Medresenin kütüphanesinde bulunan beş yüze yakın el yazma eserlerinden

örnekler

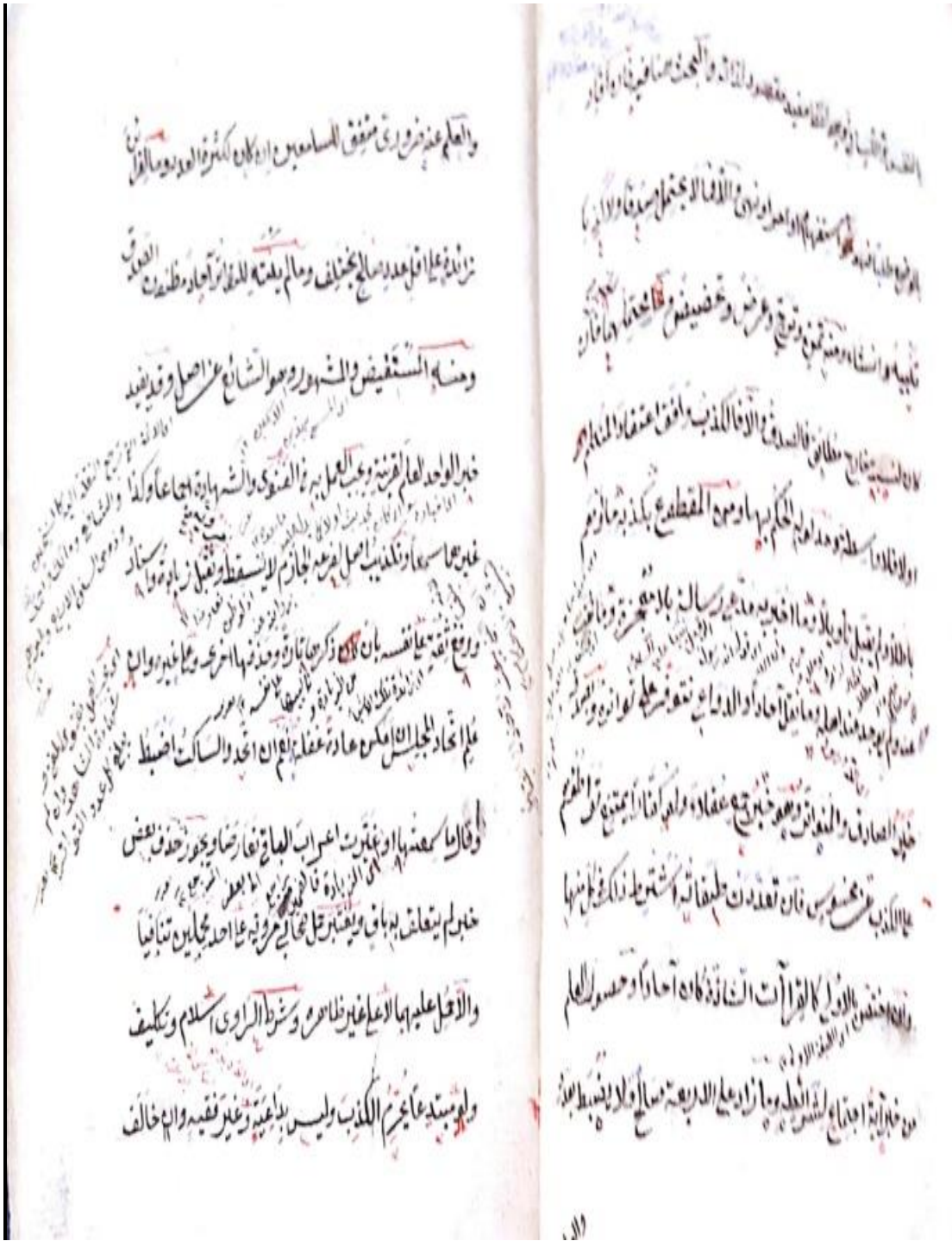
Resim 119. Medresenin kütüphanesinde bulunan beş yüze yakın el yazma eserlerinden örnekler

Resim 120. Medresenin kütüphanesinde bulunan beş yüze yakın el yazma eserlerinden örnekler

لا يقدم اصله فيكون حجة ضمنية فلا بد من رابطة وهو في الموضع المثبت الضمير وحده وهو ضمير
 مع نون واولها ماكن ضمير وحده في الهمزة والواو كما ضعيف الهمزة كانت دائمة نحو طمحت
 لهذت فيه لمن نون في الاستفهام او وقعت عقب مفردة كقوله والله يبيحك انسا لما برك
 تحيد ونعظيم او على البدل مع حرف كقوله عدلى ان تبصر به كما بما في نحو الى الله سود كالحار دور
 تحلو على ما في الضمير الهمزة نحو صرحت زيد على ابيها وهو قليل ولا بد في الموضع من خلو
 عن حرف لا في ما قبله من قد ضاع من قد ضاع او مقدره لا يوجد في الواو وحدها بضمها
 وز وقع بعد لا كتر ما يكثر في الواو وقد سوا القية الى كرمه ووديقا الجبلة هقا المشر
 فيقر الهمزة في حال ويلزم تذكره في قوله في شذوذ نحو بيت يدا بيد دعوت الله ان شاء الله
 وكذا في قوله في قوله مع وقد يفتد علمها القربة في قوله في قوله في قوله في قوله في قوله
 انك عطفها في الحقة في قوله في قوله في قوله في قوله في قوله في قوله في قوله في قوله
 بدوهم فصولا او ثم زيدا وقرن من نقرن فصولا او ثم زيدا او فصولا او ثم زيدا او ثم
 ذهب زيدا وقرن من نقرن فصولا او ثم زيدا او فصولا او ثم زيدا او ثم زيدا او ثم زيدا او ثم

Resim 121. Medresenin kütüphanesinde bulunan beş yüze yakın el yazma eserlerinden örnekler

Resim 122. Medresenin kütüphanesinde bulunan beş yüze yakın el yazma eserlerinden örnekler

وظرف المكان ان كان مبرها قبل والافلا وفسر الكبريم بالجهاست وحمل على ما عند وليك ورويد ومع وسوي وي
 وسط وبين وتلفا ونا حيت حيا لا يها مهابا والمقادير المحبة كالفرسخ لمشار كبرها والافلا
 ولفظ مكان وكل ذي معر انظره حيت فيه معنى الاستقرار لكن الاعداد وكذا ما بعد خلت وسكنت
 وتزلت نحو دخلت الذرع على الاح و ينصب بعامل مضر اعلى شريطة الغيب كما مر على التفعيل **الفعول**
 وهو ما فعل الاجل فعل هذا كور لفظا او تقدير نحو ضربته نايها وقعت عن الحرب جينا خلافا
 للزجاج فانما يشد مقصد من غير لفظ فعله شرط ينصب تقدير اللاد وانما نحو حذفها اذا اخذ هو
 عامله فاعلا وزمانا بخلاف نحو جئتك للسمي ولجيتك اياي اولئك اياك هبت والغالب في
 الجرد التعريف باللا او الاضافة وفي المنصو التذكير **الفعول** وهو المنصو كبر بعد الواو
 لغير موصلا مهمول فصل غير مفعول به لفظا او معنى فان كان لفظا وجا العطف فالو جربان
 جائزان نحو جئت انا وزيد وزيدك ولو تركت الساقية وفصلتها رفعا ونصبا وان لم يجر
 العطف تعين النصب نحو جئت وزيدك وحيدك خالدك اسوي الماء والخشبة وان كما معنى و
 نسا

Resim 123. Medresenin kütüphanesinde bulunan beş yüze yakın el yazma eserlerinden örnekler

عَلَى ابْنِهِ عَبْدِ الْمَلِكِ فَقَالَ عُمَرُ الْأَمْرُ لِلَّذِينَ نَزَلَ بِعَبْدِ الْمَلِكِ أَمْرٌ
 كُنَّا مَعْرِفَةً فَلَمَّا وَقَعَ لَمْ تَتَّكِنُ وَعَنْ بَيْشَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ
 قَالَ قَامَ عُمَيْرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَلَى قَبْرِ ابْنِهِ عَبْدِ الْمَلِكِ فَقَالَ
 وَحَمِكَ اللَّهُ يَا بَنِي فَقَدْ كُنْتَ سَادًا مَوْلُودًا وَبَارًا نَاشِيًا
 وَمَا أُجِبْتُ ابْنِي دَعْوَتِكَ فَاحْبَبْتَنِي وَمَعْنُ سَلِمَةَ قَالَ لَمَّا مَاتَ
 عَبْدُ الْمَلِكِ بْنِ عُمَرَ كَشَفَ أَبُوهُ عَنْ وَجْهِهِ فَقَالَ وَحَمِكَ اللَّهُ
 يَا بَنِي فَقَدْ سَرَيْتُ بِكَ يَوْمَ يُشْرَبُ بِكَ وَلَقَدْ عَجِبْتُ مَسْرُورًا بِكَ
 وَمَا أَنتَ عَلَيَّ سَاعِدَةٌ أَنَا وَبِنَا اسْتَرَمْنَا هَذِهِ أَمَا وَاللَّهِ
 إِنْ كُنْتَ لَسَدَعُوا أَبَاكَ لِلْإِنْجِنَةِ وَقَالَ أَبُو الْحَسَنِ الْمَدَائِنِي
 دَخَلَ عُمَيْرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَلَى ابْنِهِ فِي وَجَعِهِ فَقَالَ يَا بَنِي كَيْفَ
 بَعْدُكَ قَالَ أَجِدُنِي فِي الْحَوْقِ قَالَ يَا بَنِي لِأَنَّ تَكُونَ فِي مَيْزَانٍ أَحَبُّ إِلَيَّ
 مِنْ أَنْ أَكُونَ فِي مَيْزَانِكَ فَقَالَ يَا أَبَهْ لِأَنَّ بِي كُونَ مَا أَحَبُّ أَحَبُّ
 إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَكُونَ مَا أَحَبُّ وَعَنْ جَوَيْرَةَ بِنِ اسْمَاءَ عَمْرٍو
 أَنَّ أَخِي تَلَّثَمَ شَهِيدًا وَابْيُوتَهُ سُسْرًا فَاسْتَشْهِدُوا وَخَرَجَتْ
 أَنْفُسُهُمْ يَوْمًا إِلَى الْمَسْجِدِ لِيُعْضِ شَأْنَهَا فَلَمَّا هَارَ جُلُ حَضَرَ سُسْرًا
 فَعَرَفَتْهُ فَسَأَلَتْهُ عَنْ أُمُورِ بَيْتِهَا فَقَالَ اسْتَشْهِدُوا فَقَالَتْ
 نَقِيلُ بَيْنَ أَوْسَدِ بْنِ قَالِ مَقِيلِينَ قَالَتْ لَلْحَدِيثِ نَالُوا الْفُوزَ

Resim 124. Medresenin kütüphanesinde bulunan beş yüze yakın el yazma eserlerinden örnekler

من مؤايد ذنبا موسى ربه فكشفتهم فلم يؤادوا ذلك قوله فلما كثر فاعلموا انهم
 يذنبون العبد الذي عاهدوا موسى اذى ذنوبهم في قوله قال فانوا في السب في ذلك
 يذنبوه في الانهار يعني انهار التليل تجرى من تحت اراذ من تحت قصوري وقال تاداة من يدي
 في جباله وقال الحسن بائري وعلى هذا معناه تحت امرى فلا تنجى ولا عظمتي وشدة ملكي ونفلي
 على موسى قال تاداة افتخر عذابه بملكه وقال امرأنا حبيب بل انا خير وافضل من هذا الذي هو
 موهين ضعيف حقيرة يعجز موسى ولا يكاد يبين الكلام يعني اقره بلسانه وهي اللقحة التي كانت
 يلبسان موسى فلولا ان عليا اسوا ومن ذهب هذا لاهل باسورة الذهب ان كان عظيما وكان
 الربد فيهم اذا سوره لسوار وطوقه بطوق من ذهب اي ان كان سيدا تحت طاعة هل لا
 سوره اذ جاء معه الملائكة معاقراين مستابعين يعينونه على امره الذي بعث له ويشهدون له بصحة
 ما سئل في قوله القبط اي حملهم على خفة المهمل كيداه وعذرونه ناطقوا على كذبهم
 وقيلوا انما كانوا قوما فاسقين عاصين الله فلما اسفروا قال المفسرون اغضبونا والاسف
 الغضب ذكرنا ذلك عند قول غضبان اسفعا حزبه في محمد بن عبد العزيز المروزي فيا كتب الي ان
 ابا الفضل الحدادي اخبرهم عن محمد بن يزيد اما اسحق بن ابراهيم ابا عبد الرزاق ما عمم عن سماك
 بن الفضل قال كنا عند عروة بن الزبير والجنبة وهب من منته فجاه قوم وسكوا عاملهم وذكرنا
 منه شيئا نتجما اول وهب عصا كانت في يده عروة وضرب بها راس العمارل حتى سال عنه فضحك
 عروة واستلق على قفاه وقال بجيب عليا ابو عبد الله الغضب وهو يغضب فعالم وهب ومالي
 لا اغضب وقد غضب الذي خلق الاحلام ان الله تعالى يقول فلما اسفروا انتقمنا منهم اى غضب
 اخبرنا محمد بن ابراهيم بن محمد بن يحيى اما ابو بكر محمد بن الانباري ما محمد بن ابي ايعام قال سمعت ابي ربه
 سمعت مشعب بن حرب يقول قال عمر بن ذر يا اهل المعاصي لا تقفروا بطلول حليم الله عنكم واح
 اسفه فانه قال عز من قائل فلما اسفروا انتقمنا منهم فاعرف قتلهم اجمعين في قوله
 سلف اجمع سالف مثل خادم وخدام وحارس وحارس يقال سلف سليف سلوا فان اذنة
 ومضغ قال الفراء والزجاج جعلناهم متقدمين ليعظيهم الاخرون وقرا حمزة سلوا باله
 وهو جمع سليف من سلف بضم اللام ليسلف اى تقدم فهو سليف ومثلا للاسير بن ابي
 وعظمة لمن بقي بعدهم والمعنى ان حال غيرهم يشبه مجالهم اذا قاموا على العيصيان والمنظر
 ابن من قية مثلا اكثر المفسرين على ان هذه الآية نزلت في مجادلة بن الزبير عى مع النبي
 عليه وسلم لما نزل قوله انكم وما تعبدون من دون الله وقد ذكرنا ذلك القصة قال مقاتل
 ابن مريم شبيها بالعباد بالالهة اى فيما قالوه وعلى زعمهم لان الله تعالى لم يذكر عيسى في تلك
 ولم يردّه بقوله وما يعبدون من دون الله وانما ارادوا تانهم ولكنهم الزموا عيسى جدا
 وضربوا مثلا لآلهتهم وشبهوا بها في انه معبود للتصاري من دون الله تعالى اذا
 منه يصدون يعني قومه الكفار كانوا يقسمون ضحج المجادلة حيث خاصموا وقالوا
 ان يكون الهتنا بمنزلة عيسى وهو قوله وقالوا الهتنا خيرا ام هو اى ليست الهتنا خيرا
 فان كان عيسى في النار بانه يعبد من دون الله فكذلك الهتنا وقرى يعبدون بجر الصادق
 قال الفراء والزجاج والاختش والكساشي مما اوتان معنا مما يصحون قال الله تعالى ما

Resim 125. Medresenin kütüphanesinde bulunan beş yüze yakın el yazma eserlerinden örnekler

بلود و كذب به نوح و شعيب و صلح و ابراهيم وكان يوم القيمة عند الله من السعداء **الله**
الخير الحرة الرمال قال ابن عباس ما الله الرحمن **كاتب** قال الفراء والتجاج هذا كتاب **الحديث**
آية قال الكلبي لم ينسخ بكاتب كما نسخت الكتب والشرايع بها **فصلت** بينت الاحكام من اللال والحراج
 والرعي والرعي **من لذنحك خير** قال ابن عباس من عذبتكم في حلقه خير ممن يصدق بنيه ويؤن بل
 به قوله **ان لا تعبدوا الا الله اني اكرم منه** **بذير** و **اليسير** قال الزجاج المعز امر كره ان لا تعبدوا الا
 الله وان استغفروا ذنوبكم من ذنوبكم لا يقبل الله من المستأنفة متى وقعت **تغفركم** متاعا
حسنا قال ابن عباس يتفضل عليكم بالرزق والسعة الى **اجل** **مسمى** الاجل الموت ويؤت كل ذي فضل
فضله يعط كل ذي عمل صالح اجرا و نوابه وقال ابن عباس وان مسعود يوت كل من فضلك حسنة
 على سيئاته **فضله** يعط دخل الجنة وهو فضل الله يعين ان من زادت حسنة على سيئاته دخل الجنة وان
تؤلو اي تقولوا لام فاني **اخاف** عليكم في الاخرة **عذاب** يوم كبير وهو يوم القيمة الى الله **محكم** و
هو على كل شئ قدير قوله **الا انهم يتنون صدورهم** يقال نيت الشئ نيتا اذا عطفته وطوبته
 وطائفة من المشركين قالوا اذا اختلفنا ابوابا وارحنا سقرنا واستغشنا ثيابنا ونينا صدورنا على عدا
 محمد كيف يعير الله بنا فاعلم الله تعالى عما كتموا ومعنى يتنون صدورهم يطوون و يناع على عدا محمد
 فتادة وذلك اخفى ما يكون بن آدم اذا احى صدره واستغنى ثوبه واصبر همة في نفسه قوله **ليستخفوا**
 منه اي ليبتوا رواعه ويكتموا عداوته فقال الله **الا حين ليستغشون ثيابهم يعلم ما ليسون وما**
يعلمون قال ابن ابي عمير اعلم الله ان سرايم يعلم ما كما يعلم مطهراتهم انه علم بذات الصدور قال
 اذا النفس والمعجبة ما في القلوب من المصبرات وقوله **وامن دابة في الارض** يعنى

Resim 126. Medresenin kütüphanesinde bulunan beş yüze yakın el yazma eserlerinden örnekler

4.2.4. Kasım 2016'da Yapılan İcazet Merasimi

13 Kasım 2016'da bir İcazet merasiminin yapılacağı haberinin alınması üzerine, merasimi takip edip gereken notlar alındıktan sonra çalışmanın sonuna ekleme arzusu oluşmuştur.

4.2.4.1. Hazırlık Çalışmaları

Hazırlık aşamasından itibaren yapılan çalışmalar takip edilmiştir. Bu merasimle birlikte yeni medresenin de açılışı gerçekleştirilmiştir. Hazırlık aşamasında iki bin kişilik bir katılımın sağlanması için davetiye listesinin hazırlandığı bilgisi alınmıştır. Misafirler için gerçekleştirilecek olan ikramların temin edilmesi, bölgenin hassasiyetinden dolayı güvenlik önlemlerinin alınması, icazet alacak talebelerin prova çalışmaları gibi ön çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Başta Diyanet İşleri Başkanı olmak üzere, bölgenin siyasi aktörleri, Bitlis valisi, İlçe kaymakamları, çevre il ve ilçe müftüleri, yurtiçi ve yurtdışından birçok akademisyen, vaiz, imam-hatip, müezzin, Kur'an kursu öğreticisi, bölge de bulunan medrese müderrisi ve talebeleri, medreseyle gönül bağı bulunan halktan iki binden fazla kişi davet edilmiştir. Üst düzey misafirler yüz yüze ve sözlü olarak davet edildiği bilgisine ulaşılmıştır.

Diyanet İşleri Başkanı katılmadığı için danışmanı Abdurrezak Ateş başkanı temsilen, Bitlis valisi Ahmet Çınar, bazı kaymakamlar, Bitlis, Van, Hakkâri, Siirt ve Muş il müftüleri, ilçe müftüleri, Ürdün, Lübnan ve Türkiye'den bazı akademisyenler, müderris, talebe ve halktan yaklaşık olarak 1500-1700 kişinin icazet merasimine katıldığı bilgisi alınmıştır.

4.2.4.2. İcazet Merasimi

Merasime Kur'an-ı Kerim'le başlandı. Bazı misafirler ve çevre medreselerden müderrisler tarafından konuşmalar yapıldı. İcazet alacak talebeler arasından da temsili konuşmalar gerçekleştirildi. Arapça kasideler okunduktan sonra, icazet metni müderrisler tarafından katılımcılara sunuldu. Bu esnada icazet alacak talebelerin isimleri anons edilerek, misafirlere takdim edildi. Törende yetmiş beş talebeye icazetleri misafirler tarafından verildikten sonra, öğle namazına geçildi. Öğle namazına müteakiben ikram edilen yemekten sonra da merasime son verildi. İcazet alanların çoğu medreseden ayrılarak sosyal hayata atıldılar. Ekseriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı'nda olmak üzere, yurdun değişik bölgelerinde yeni görevlerine başladıkları bilgisi alındı. Az bir kısmı da medresede kalarak eğitim hizmetlerine devam ettikleri tespit edildi. Bundan sonraki eğitim yeni medrese binasında devam edeceği yetkililerce söylendi. Dört yüz öğrenci kapasiteli yeni hizmet binasında, şu anda iki yüz talebe bulunduğu tespit edildi.

SONUÇ VE ÖNERİLER

1. Sonuç

Çalışmanın konusu olan Ohin Medresesi, doğu medreselerinin klasiklerindedir. Osmanlı döneminde devletin garantisi altında oldukları zaman adeta altın devrini yaşayan medreseler, devletin korumasından çıktıktan sonra zor da olsa varlıklarını devam ettirebilen kuruluşlardır. Bu bağlamda Ohin Medresesi de varlığını sürdürebilen medreselerdendir. Özellikle Cumhuriyet ilan edilip Tevhidi Tedrisat Kanunu çıkarıldıktan sonra medreselerin kapatıldığı bilinmektedir. Buna rağmen ender de olsa bazı medreseler eğitim hayatını devam ettirebilmişlerdir. Gizli ortamlarda dersler yapılarak bu gelenek sürdürülebilmiştir. Buradaki eğitim genellikle herhangi bir dünyevi karşılık beklenmeden yapılmaktadır. Müderris ders verdiği için dolayı ücret almadığı gibi talebe de herhangi bir karşılık beklememektedir. Doğudaki birçok medrese gibi Ohin Medresesi de Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı "Kur'an Kursu" olarak eğitimini sürdürmektedir.

Medresedeki sıra kitaplarını bitiren talebeye gayri resmi de olsa bir icazet verilmektedir. İcazet alabilmek için herhangi bir sınav yapılmamaktadır. Yine icazet alabilmek için sınıf geçme veya belli bir süre şartı bulunmamaktadır. Sıra kitaplarını bitirmesi yeterli görülmektedir. Bundan dolayıdır ki, kimi talebeler eğitimini on sene, kimisi dokuz-sekiz veya daha az bir sürede bitirip icazet alabilmektedir. Bu nedenle bir kontrol mekanizması bulunmamaktadır. Medresede icazet alan talebeler, metin okuma ve anlamada belli bir seviye yakalamaktadırlar. Ancak pratik yapılmadığı için talebeler Arapça konuşmakta sıkıntı çekmektedirler. Çalışma hazırlanırken Ohin Medresesi'nin bu sorunu çözmek için Suriye iç savaşında bütün ailesini kaybeden bir lise öğretmenini pratik için medresede bulduklarını bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca bazı öğrencilerin pratik için Lübnan'a gönderildikleri de bilinmektedir.

Talebeler bir yandan medresede okumakta diğer yandan da Açık Öğretim ile uzaktan eğitim görmektedir. Bazıları İmam Hatip liselerinde, bazıları da İlahiyat Ön Lisans programlarında okumaktadır. Alınan bilgilere göre genel anlamda talebe icazet alana kadar resmi okulunu da bitirdiği için imam, müezzin, vaiz vs. olarak çalışabilmektedir.

Gayri resmi bir müfredat uygulandığı için medreseler arasında tam bir birlik bulunmamaktadır. Hem eğitimde birliği sağlamak hem de ıslah edilecek noktaları tespit edip düzeltmek için resmi kanalların medreselere el atması isabetli olacaktır. Medreselerin fiziki

şartlarını iyileştirmek, müderrislerin ehliyet ve liyakatını sağlamak, yeni ve çağın şartlarına uygun bir müfredat geliştirmek, okutulan kitapları yeniden gözden geçirmek, kullanılacak araç ve gereçleri temin etmek, icazet alan talebelerin her türlü haklarını garanti altına almak gibi çalışmaların yapılması yararlı olacağı kanaatine varılmıştır.

2. Öneriler

Doğu medreseleri gayri resmi ve denetimsiz bir eğitim verdiği için, çağdaş yöntemlerden uzak bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Üniversitelerle uyumlu bir sistem içerisinde çalışmaları son derece önemlidir. Bu bağlamda Ohin Medresesi'nde yüzlerce yazma eser yeni araştırmacıları beklemektedir. Medresenin kütüphanesinde beş yüzden fazla yazma eser bulunduğu söylenmektedir. Her bir eser bir tez konusu olabilecek konumdadır. Bu eserler Arapça, Osmanlıca, Kürtçe, Farsça olarak kaleme alınmıştır. Kimisi bir metin kitabı, kimisi şerh, kimisi bir kitabın el yazma kopyasıdır. Dolayısıyla bu tür yazma eserlerin araştırılması Arap Dili alanının gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Ohin Medrese Kütüphanesinde bulunan Ahmed-i Hâni'nin "Nevbahar" adlı manzum eseri de araştırılmalıdır. Aslında bu eser Arapça-Kürtçe olarak aruz vezniyle hazırlanmış bir sözlüktür. Aruz vezninin bütün ölçütleri Nevbahar'da kullanılmıştır. Kısa ismi Nevbahar olan bu kaynağın orijinal ismi: "Nevbahara Puçukan" yani "Çocukların İlkbaharı" demektir. Her bir bölüme başlarken, ilk önce o bölümün aruz vezniyle yazılmış hali verilir, daha sonra bu vezinde bir ibretlik söz söylenir. Bu sözle talebeye bir ders ve önemli bir mesaj verilir, bundan sora da yine verilen vezinde kelimeler sıralanır. Arap Dili ve Belağatında önemli bir çalışma olduğundan bunun bir tez konusu olmaya değer bir kaynak olduğu düşünülmektedir.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Mikayil TAYŞAN
Doğum Yeri ve Tarihi : Reşadiye- 02.03.1969
Medeni Durumu : Evli
E-posta : taysan13@hotmail.com

EĞİTİM DURUMU

Yüksek Lisans : 2012-2018, Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
Lisans : 1992-2002, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kayseri.
Orta Öğrenim : 1985-1992, İmam Hatip Lisesi, Tarsus/Mersin.
İlköğrenim : 1980, Dönertaş Köyü, Tatvan/Bitlis.

İŞ DENEYİMİ

1992-1997 : İmam-Hatip, Tatvan/Bitlis.
1997-2003 : İmam-Hatip, Bünyan, Kocasinan/Kayseri.
2003-2006 : İhtisas Kursiyeri, Eğitim Merkezi, Kayseri.
2006-2007 : Vaiz, Tarsus/Mersin
2007-2012 : Din Görevlisi, Stuttgart/Almanya.
2012-2016 : Vaiz, Tarsus/Mersin.
2016-2018 : Din Görevlisi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.

YABANCI DİL → → : Almanca, Arapça.

BİLGİSAYAR → → : Word.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1884.
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctima-i Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- Arkatâni, Molla Yunus, *Terkib*, Şefkat Yayınları, İstanbul, 2011.
-, *Zuruf*, Şefkat Yayınları, İstanbul 2011.
- Arslan, Mehmet Ali, *Hallû'l-Meâkîd Tercümesi*, Seyda Yayınları, İstanbul 2015.
- Bacuri, İbrahim b. Muhammed, *Haşiyetu'l-Bâcuri*, Seyda Yayınları, Diyarbakır 2016.
- Bâtevi, Molla Hüseyin, *Mevlid-i Nebi*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2003.
- Berdeî, Molla Sa'dullah, *Sâdullâhu's-Sağir*, Şefkat Yayınları, İstanbul 2011.
-, *Hadâiku'd-Dekâik*, Dâru'l-Kitab, Lübnan, 2014.
- Birgivî, Muhyiddin Muhammed b. Pir Ali, *İzharu'l-Esrâr*, Dâru'l-Minhac, Cidde, 2012.
- Câmi, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed, *Molla Câmi'*, Salâh Bilici Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Cürcani, Abdulkahir b. Abdurrahman, *Avâmil*, Şefkat Yayınları, İstanbul 2011.
- Çelebi, Ahmet, *İslam'da Eğitim Öğretim tarihi*, ter. Ali Yardım, Damla Yayınları, Ankara 2004.
- Çelebi, Kâtip, *Keşfü'z-Zunûn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- Çelik, İbrahim, *Emsile*, Haşemi Yayınları, İstanbul 2011.
- Defterdar, Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- Dimaşkî, Ömer b. Muhammed b. Fûtuḥ, *Manzûmetu'l-Beykûniyye*, Dâru'l-Kûtubi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.
- Ebheri, Esirüddin, *İsağoci*, Dâru'l-Beyruti, Beyrut 2009.
- Ebu Cafer, Ahmed b. Abdullah, *Bina*, Haşemi Yayınları, İstanbul 2011.
- Erdebili, Azerbaycanlı Yusuf, *el-Envâr*, Mustafa Muhammed Matbaası, Mısır.
- Erünsal, İsmail, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- Fenâri, Molla Muhammed b. Hamza, *Fenâri alâ Kavlu Ahmed*, Salah Bilici Yayınları, İstanbul.

- Hanefi, Mahmud b. Hasan el-Hanefi, *Muğni't-Tullâb*, Haşimi Yayınları, İstanbul 2013.
- Hani, Ahmed-i Hani, *Nevbahara Puçukan*, Basım yeri ve tarihi yok.
- Hızlı, Mefail, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- İbn Hişam el-Ensari, *Şerhû'l-Katru'n-Neda*, Saadet Matbaası, Mısır 1957.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-Din İbn Ömer İbn Kesir İbn Davud İbn Kesir ed-Dımaşki, el-Kureyşi, *el Bidaye ve'n-Nihaye*, ter. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.
- İbnu'l-Cevzi, *Minhacu'l-Kâsidin ve Mûfidu's-Sâdikin*, ter. Fatih Mehmet Albayrak, Tahlil Yayınları, İstanbul 2014.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.
- Koği, Diyarbakırlı Ahmed Hilmi, *Ğayetu'l-İhtisâr*, Yeni Doğan Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Lari, Molla Abdulğâfur el-Hanefi, *Haşiyetu ale'l-Cami li-Abdilğâfur*, Şirket-i Mektebiyye Matbaası, İstanbul 1307.
- Lekâni, Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim, *Cevheretu't-Tevhid*, Dâru'l-Beyrutî, Beyrut 2002.
- Makdisi, İbrahim, *The Rise Of Colleges*, Edinburg Üniversitesi Yayını, 1981.
- Mâkrizi, *El-Hitâtu't-Tevfikiyye*, Kahire 1993.
- Milâni, Molla Muhammed b. Abdurrahim, *Şerhu'l-Muğni*, Seyda Yayınları, Diyarbakır 2010.
- Molla Ahmed, Ahmed b. Muhammed b. Hızır, *Kavlû Ahmed ale'l-Fenâri*, Salah Bilici Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Molla Hüsameddin, Hüsameddin b. Hasan el-Kati, *Hüsam Kâti*, Dârû'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2015.
- Molla Ūsameddin, *Îsam fi'l-İstiâre*, Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniyye Der Saâdet 1307.
- Muhammed, Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Salih b. Tolun, *Târihû'ş-Şam*, el-Mecmau's-Sekafi, 2009.
- Nevevi, *Minhacu't-Tâlibin*, Mustafa el-Bâni Matbaası, Halep 1933.
-, *Riyazu's-Salihin*, Seyda Yayınları, Diyarbakır 2016.
- Ohinli Şeyh Alâuddin, *Ūkûdu'l- Mûtûn*, Yazma Eser.
- Öztürk, Necdet, *Âşık Paşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.

- Siirtli Molla Halil, *Nehcu'l-Enâm*, Basım yeri ve tarihi yok.
- Sivri, Esin, *Osmanlı Tarihi*, Historia Üniversitesi, Paris, 1783.
- Suyuti, Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayri, *el-Behcetü'l-Mardıyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan 2012.
- Şeyh Hasan el-Attar, *Şerhu'l-Cemu'l Cevâmî*, İslami Kitaplar Neşriyat, Midyat.
- Şeyh Mustafa b. Hamza Aydını Kuşadali, *Netâicu'l-Efkâr* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan 1971.
- Şeyh Safvetullah, *Şerhu Kızıl İcâz*, Tıpkı Basım, Baskı Yeri ve Tarihi yok.
- Taftazanî, Mesud b. Ömer, *Muhtasaru'l Meâni*, Şifa yayınları, İstanbul, 2017.
-, *Şerhu'l-Akâid*, Dâru'l-Osmani Der Saadet 1313.
-, *Tedricu'l-Edâni (Sa'dini)*, Nursabah Yayınları, Midyat 2015.
- Talci, Molla Muhyiddin Muhammed b. Musa, *Haşiyetu alâ Şerhi Hüsam el-Kati li İsağoci*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1978.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Yayınları, İstanbul.
- W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, ter. M. Fuad Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984.
- Zehebi, *Tarihü'l-İslam*, ter. Muzaffer Can, Cantaş Yayınları, İstanbul 1996.
- Zencani, İbrahim b. Abdulvahhab b. İmadeddin b. İbrahim, *İzzi*, Haşemi Yayınları, İstanbul 2011.
- Zengin, Zeki Salih, *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ, Ankara 2002.
- Zili, Molla Ahmed b. Muhammed b. Arif es-Sivasi, *Hallu'l-Meâkîd Şerhu'l-Kavâid*, Seyda Yayınları, Diyarbakır 2010.